

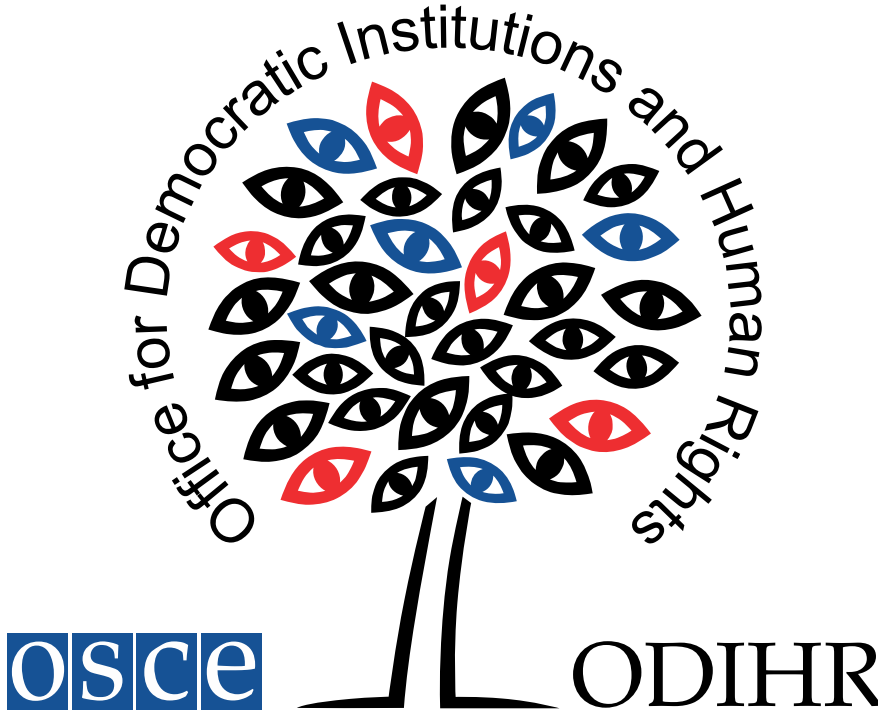

Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

14 MAYIS MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMİ
VE CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ,
28 MAYIS 2023 CUMHURBAŞKANLIĞI İKİNCİ TUR
SEÇİMİ

DKİHB Seçim Gözlem Heyeti
Nihai Raporu

Varşova
29 Eylül 2023

İÇİNDEKİLER

I.	YÖNETİCİ ÖZETİ	1
II.	GİRİŞ VE TEŞEKKÜRLER	4
III.	ARKA PLAN VE SİYASİ BAĞLAM.....	5
IV.	YASAL ÇERÇEVE	6
V.	SEÇİM SİSTEMİ.....	8
VI.	SEÇİM İDARESİ.....	9
VII.	SEÇMEN KAYDI.....	12
VIII.	SİYASİ PARTİLERİN VE ADAYLARIN KAYIT ALTINA ALINMASI.....	13
IX.	SEÇİM KAMPANYASI.....	16
X.	KAMPANYA FİNANSMANI.....	19
XI.	MEDYA	20
A.	MEDYA ORTAMI	20
B.	YASAL ÇERÇEVE	22
C.	MEDYA İZLEME SONUÇLARI	23
XII.	SEÇİM UYUŞMAZLIKLARININ ÇÖZÜMÜ	24
XIII.	SEÇİM GÖZLEMİ.....	27
XIV.	İLK TUR SEÇİM GÜNÜ.....	28
A.	SANDIKLARIN AÇILMASI VE OY KULLANMA.....	28
B.	OYLARIN SAYILMASI VE BİRLEŞTİRİLMESİ.....	29
XV.	İLK TUR SONRASI GELİŞMELER.....	30
XVI.	İKİNCİ TUR SEÇİM GÜNÜ.....	31
A.	SANDIKLARIN AÇILMASI VE OY KULLANMA	31
B.	OYLARIN SAYILMASI VE BİRLEŞTİRİLMESİ.....	32
XVII.	İKİNCİ TUR SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER	32
XVIII.	ÖNERİLER.....	33
A.	ÖNCELİKLİ ÖNERİLER.....	33
B.	DİĞER ÖNERİLER.....	34
EK I:	KESİN SEÇİM SONUÇLARI	37
EK II:	ULUSLARARASI SEÇİM GÖZLEM HEYETİNDEKİ GÖZLEMCİLERİN LİSTESİ	39
DKİHB	HAKKINDA	49

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
14 MAYIS MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ VE CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ,
28 MAYIS 2023 CUMHURBAŞKANLIĞI İKİNCİ TUR SEÇİMİ

DKİHB Seçim Gözlem Heyeti Nihai Raporu¹

I. YÖNETİCİ ÖZETİ

AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu (DKİHB), Türkiye yetkililerinin daveti ve İhtiyaç Analizi Misyonu'nun tavsiyesi üzerine, 14 Mayıs 2023 milletvekili genel seçimleri için bir Seçim Gözlem Heyeti (SGH) görevlendirmiş ve cumhurbaşkanlığı seçiminin 28 Mayıs'ta gerçekleşen ikinci turunu da gözlemek için bu tarihe kadar ülkede kalmıştır. DKİHB SGH, seçim sürecini AGİT taahhütlerine, diğer uluslararası yükümlülüklerine, demokratik seçim standartlarına ve ulusal mevzuata uygunluk açısından değerlendirmiştir. Her iki seçim gününde de AGİT Parlamenter Asamblesi ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi delegasyonları DKİHB SGH'ye katılarak bir Uluslararası Seçim Gözlem Heyeti (USGH) oluşturulmuştur.

USGH, 15 Mayıs'ta yayınladığı İlk Bulgular ve Sonuçlar Bildirisinde “Yıkıcı depremlerin ardından 14 Mayıs tarihinde yapılan genel seçimlerde, seçmenler gerçek siyasi alternatifler arasında bir seçim yapma imkanı bulmuş ve seçmen katılımı yüksek olmuştur. Ancak görevdeki Cumhurbaşkanı ve iktidar partileri, medyanın taraflı olması da dahil olmak üzere, haksız bir avantaj sağlamışlardır. Temel özgürlükler olan toplanma, örgütlenme ve ifade özgürlüklerine yönelik kısıtlamaların devam etmesi, bazı muhalif siyasiler ve partiler ile sivil toplum ve bağımsız medyanın seçim sürecine katılmasını engellemiştir. Yine de seçim kampanyaları rekabetçi bir ortamda gerçekleşmiş ve çoğu aday özgürce kampanya yürütme olanağı bulmuştur. Lakin yoğun bir kutuplaşmanın hükmettiği kampanya dönemi, sert söylemler, idari kaynakların kötüye kullanılması örnekleri ve bir muhalefet partisinin karşılaştığı baskı ve yıldırma girişimleri ile gölgelenmiştir. Seçim günü genel olarak iyi organize edilmiş ve USGH gözlemcileri tarafından olumlu değerlendirilmiş, ancak, özellikle oy kullanma ve sayım sırasında belirli prosedürlerin yetersiz uygulandığına dikkat çekilmiştir” sonucuna varmıştır.

USGH, 29 Mayıs'ta yayınlanan cumhurbaşkanlığı seçiminin ikinci turunu takip eden İlk Bulgular ve Sonuçlar Bildirisinde "Seçmen katılımı yüksek olmaya devam etmiş, ancak ilk turda olduğu gibi medyanın adaylara taraflı yer vermesi ve şartların eşit olmaması görevdeki Cumhurbaşkanı'na haksız bir avantaj sağlamıştır. Seçim yönetimi, teknik olarak seçimleri verimli bir şekilde yönetmiş, ancak, şeffaflık ve iletişimde eksiklikler büyük ölçüde devam etmiştir. [...] İfade özgürlüğünün kısıtlandığı bir ortamda hem özel hem de kamuya ait medya, kampanyalara yer verirken editoryal bağımsızlığı ve tarafsızlığı sağlamamış, bu da seçmenlerin bilinçli bir seçim yapma imkanını azaltmıştır. Seçim günü genel olarak sakin geçmiş ve iyi yönetilmiştir. Ancak, özellikle oy sayımı sırasında bazı usullerin eksik uygulandığı durumlar kaydedilmiştir” sonucuna varmıştır.

Yasal çerçeve, demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesi için tam sağlam bir temel sağlamamakta ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin haksız sınırlamalar içermektedir. 2022 yılında yapılan yasal değişiklikler ile, DKİHB ve Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu'nun uzun zaman önce verdiği tavsiyeleri doğrultusunda, meclise girme barajı olumlu bir şekilde alçaltılmıştır. Diğer değişiklikler arasında, sandalye dağılım sisteminin değiştirilmesi, siyasi partiler için seçime katılma ehliyeti kriterlerine kısıtlamalar getirilmesi ve orta-düzyer seçim kurullarının oluşturulması için yeni bir atama mekanizmasının getirilmesi yer almakta olup bahsi geçen son değişiklik paydaşların seçim sürecine olan güvenini azaltmıştır. Seçme ve seçilme haklarına ilişkin kısıtlamalar, seçim çevreleri arasında sandalye dağılım yöntemi, medya özgürlükleri, kampanya ve kampanya finansmanı düzenlemeleri, bir partiye bağlı olmayan vatandaşların seçimleri gözlemlemesi ve seçim anlaşmazlıklarının çözümü hakkındaki tavsiyeler de dahil olmak üzere diğer pek çok tavsiye dikkate alınmamıştır. Dahası, Yüksek Seçim Kurulu'nun (YSK) düzenlemelerle bu sorunları gidermeye yönelik çabalarına rağmen, Cumhurbaşkanlığı

¹ Bu raporun İngilizce versiyonu tek resmi belgedir. Yerel dillerde resmi olmayan bir çevirisi mevcuttur.

seçimi ikinci turuna yönelik temel konular da dahil olmak üzere, var olan yasal boşluklar ve muğlaklıklar hukuki belirsizliklere yol açmıştır.

Bazı seçim çevreleri arasında sandalye dağılımı yöntemi oyların eşitliğini zedelemektedir. Dağılım incelendiğinde, 87 seçim çevresinden 38'inin ortalama vatandaş sayısından yüzde 15'ten fazla sapma gösterdiği ve bu 38'in yarısından fazlasında ise bu sapmanın yüzde 30'un üzerinde olduğu görülmektedir.

YSK başkanlığındaki seçim idaresi, son depremlerin yarattığı zorluklara, aynı günde düzenlenecek iki seçime hazırlanmak için ve sonrasında gelen ikinci tur için kısa bir süre olmasına rağmen yasal olarak belirlenen sürelerle genel olarak bağlı kalarak seçim sürecini verimli bir şekilde yönetmiştir. Seçim organları, teknik verimlilikleri konusunda paydaşların güvenini kazanırken, halkın bu organların bağımsızlığına olan güveni farklılık göstermiştir. Buna ek olarak, her iki turda da şeffaflık noktasında eksik kalınması nedeniyle seçim idaresinin faaliyetleri sekteye uğramıştır: YSK ve orta seviye seçim kurulları kamuya açık oturumlar düzenlememiş ve yasal yükümlülüğüne rağmen YSK kararlarının çoğunu yayınlamamıştır. Seçim idaresinin yürüttüğü eğitim ve seçmen eğitimi çalışmaları kapsamlı olmayıp, sınırlı kalmıştır.

Mahkeme kararı ile hukuki ehliyetten yoksun bırakılmış kişilerin, suçlarının ağırlığına bakılmaksızın mahkûmların, askerlik vazifesini ifa etmekte olanların ve askeri okul öğrencilerinin oy kullanma haklarına ilişkin süregelen kısıtlamalar, uluslararası standartlar ve AGİT taahhütleriyle çelişmektedir. Bazı eksikliklere rağmen kamuoyu genel olarak seçmen kütüklerinin doğruluğuna güvenmiştir. Yetkililer, depremden etkilenenlerin adres değişikliklerini ve oy vermelerini kolaylaştırmak için önlemler almış ancak bu önlemler yeterli olmamış ve birçok seçmen, sivil toplum ve siyasi partilerin ücretsiz ulaşım sağlama girişimlerine rağmen, daimî ikametgahlarına geri dönme konusunda ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmıştır.

Mevzuat, 1990 AGİT Kopenhag Belgesi'ne aykırı olarak, mahkeme kararı ile hukuki ehliyetten yoksun bırakılmış kişiler, kamu hizmetinden yasaklananlar, askerlik görevini ifa etmekte olanlar ya da geniş kapsamlı suçlardan hüküm giymiş kişilerin adaylık haklarına karşı aşırı kısıtlamalar barındırmaktadır. YSK tarafından yönetilen adayların teknik kayıt altına alınma süreci kapsayıcı olmuştur. Yine de en büyük ikinci muhalefet partisine karşı devam eden kapatma davası partinin seçimlere katılımını engellerken tanınmış bazı muhalif siyasetçilere karşı açılan ceza davaları ise bazı adayların seçim yarışına katılmasına engel teşkil etmiş olabilmektedir. 2022'de yapılan yasal değişiklikler ile seçimde yarışmak için YSK tarafından kayıt altına alınmak isteyen siyasi partiler için seçime katılabilme kriterleri daha da sertleştirilmiştir. YSK kabul ederek kayıt altına aldığı adaylar ya da reddettiği adaylıklar hakkındaki kararlarına çok sayıda itiraz almıştır. Görevdeki Cumhurbaşkanı'nın üçüncü bir dönem daha adaylık arayışının Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle başvurular yapılmış olsa da YSK bu başvuruları reddetmiştir.

Anayasa kadın-erkek eşitliğini güvence altına alsın da kadınların siyasette ve liderlik pozisyonlarında hala yeterince temsil edilmiyor olması, yetkililer ve siyasi partilerin, kadınların siyasete katılmasının önünde engel teşkil eden basmakalıp toplumsal cinsiyet fikirlerinin ele alınabilmesi için daha fazla çaba sarf etmesi gerektiğini göstermiştir. Milletvekili adaylarının yaklaşık dörtte biri kadın adaylardan oluşmakta iken cumhurbaşkanlığına kadın aday çıkmamıştır. Seçim kampanyalarında kadınların görünürlüğü kısıtlı kalmış ve cumhurbaşkanlığı ikinci tur seçimi de dahil olmak üzere sadece birkaç siyasi parti kampanyalarında kadın-erkek eşitliği ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle mücadele konulu mesajlara yer vermiştir. Yeni seçilen mecliste kadınların oranı yüzde 17'den yüzde 20'ye yükselmiştir.

Seçim kampanyaları esnasında, geniş bir baskı ve gözdağı ile karşılaşan ve destekçileri göz altına alınarak kampanyaları kısıtlanan Halkların Demokratik Partisi (HDP) ve Yeşil Sol Parti (YSP) istisnası dışında, toplanma ve örgütlenme özgürlüklerine genel olarak saygı gösterilmiştir. İlk turda kampanyalar yoğun geçmiş ve genellikle, LGBTİ topluluğuna karşı sarf edilenler de dahil, sert bir dil ve kışkırtıcı

mesajlar hakim olmuştur. Bu mesajlar devam etse de ikinci tur daha durgun seyretmiş ve göçmenler ile mülteciler hakkında sıklıkla ayrımcı ifadelere yer verilmiştir. Cumhurbaşkanı, büyük altyapı projelerinin açılışı da dahil olmak üzere, resmi görevleri sırasında sık sık kampanya faaliyeti yürütmüş ve kampanya sırasında büyük sosyal yardım programlarının duyurularını yapmıştır. Bu uygulamalar ve idari kaynakların kötüye kullanımına ilişkin gözlemlenen diğer örnekler, siyasi parti ile devlet arasındaki çizgiyi bulanıklaştırarak 1990 Kopenhag Belgesine aykırı bir şekilde görevdeki Cumhurbaşkanı'na haksız fayda sağlamıştır.

Kampanya finansmanı yeterince düzenlenmezken, harcama limitlerinin getirilmesi, şeffaflığın artırılması ve gözetim mekanizmasının etkinliğinin iyileştirilmesi de dahil olmak üzere DKİHB ve Avrupa Konseyi GRECO'nun uzun süre önce paylaştıkları tavsiyelerin çoğu dikkate alınmamıştır. Yaptırımların da kısıtlı olmasıyla birlikte bu durum paydaşların düzenleyici çerçevenin doğruluğu ve hesap verilebilirliğine olan güvenlerini ciddi ölçüde azaltmıştır. Kampanya finansmanı için ara raporlama gereği olmadığından seçmenler oy kullanma günü öncesinde kampanya gelirleri ve harcamaları hakkında kısıtlı bir bilgiye sahip olmuşlardır.

DKİHB SGH medya izleme çalışması neticesinde, resmi yayın kuruluşunun, Anayasa ile tarafsızlık ilkesi güvence altına alınmış olsa da her iki turda da açık bir şekilde iktidarı kayırdığı görülmüştür. Takip edilen bazı özel medya kuruluşlarında ya muhalefete ya da iktidar partisine daha çok yer verilirken, diğerleri daha çeşitli olacak şekilde adayları yayınlarına taşımıştır. Bazı kamu görevlilerine yönelik hakaret ve iftirayı suç sayan ve gerçeğe aykırı bilgilerin yayılmasına hapis cezası getiren yasal hükümler, web sitelerinin sık sık engellenmesi, çevrimiçi içeriklerin kaldırılması ile gazetecilerin seçim döneminde tutuklanması ve yargılanması ifade özgürlüğü üzerinde caydırıcı bir etki yaratmış ve otosansüre katkı sağlamıştır. Buna ek olarak, kampanyanın medyada yer alması etkin bir şekilde denetlenmemiş ve ihlallere anında müdahale edilmemiştir.

Yasal çerçeve seçim ihtilaflarının etkili bir şekilde çözülmesini tam anlamıyla garanti etmemektedir. AGİT'in taahhütlerinin aksine, Anayasa, seçim süreci ve sonuçları konusunda nihai yetkiyi idari bir organa vermekte ve etkili çözümlerin getirilmesinin önüne geçmektedir. Seçim yönetiminin tüm düzeylerinde şikâyetlerin ele alınması süreci şeffaflıktan yoksun olmuş ve yayınlanan YSK kararları genellikle yeterince gerekçelendirilmemiştir. YSK, uluslararası iyi uygulamaların aksine, seçim sonrası şikâyetlerin sunulması ve çözülmesi için çok kısa yasal süre zarfları tayin etmiştir. Paydaşlar seçimle ilgili şikâyetlerin tarafsız ve etkili bir şekilde çözülmesi konusunda seçim idaresi, kolluk kuvvetleri ve mahkemelere tam olarak güvenmemektedir.

DKİHB'nin daha önceki tavsiyelerine rağmen kanun bir partiye bağlı olmayan vatandaşlar ile uluslararası gözlemcilerin seçim sürecini gözlemlemesine imkân tanımamaktadır. Bu kısıtlamaya rağmen bazı sivil toplum kuruluşları seçimleri gözlemek için başvuruda bulunmuş ancak akreditasyon talepleri reddedilmiştir. Seçime katılan adaylar tarafından seçilen kişilerin gözlemlenmesine imkân tanınırken halk da oy sayımını gözlemleyebilmektedir. YSK, DKİHB ve USGH'yi oluşturan diğer kuruluşlar da dahil olmak üzere bir dizi uluslararası kuruluşu seçimleri gözlemek üzere akredite ederken, bazı uluslararası kurum ve kişilerin akreditasyon talepleri reddedilmiştir.

İlk tur seçim günü genel olarak iyi organize edilirken, bazı güvence usullerinin tutarsız uygulandığı ve anlamlı bir gözlemin yürütülmesinin önüne geçildiği vakalar yaşanmıştır. Bazı oy verme yerlerinde kurulan düzen oy verme işleminin gizli bir şekilde yapılmasını tam olarak sağlayamamış ve sık sık ailelerin veya bir grup seçmenin birlikte oy kullandıkları görülmüştür. Her yedi sandıktan birinde aşırı kalabalık olduğu bildirilmiştir. Oy sayımı esnasında, öncelikle önem arz eden mutabakat işlemlerinin ve tedbirlerin es geçilmesi gibi, mühim usul hatalarının yapıldığı gözlemlenmiştir. Gözlemlenen birleştirme süreci etkin olsa da kimi zaman mekânsal imkânların yeterli olmamasından, aynı anda birden çok prosedürün birlikte yapılmasından ve aşırı kalabalıktan olumsuz etkilenilmiş, sürecin şeffaflığına gölge

düşmüştür. USGH gözlemcilerinin ziyaret edilen 1.022 sandıktan en az 36'sına erişimi engellenmiştir. Ülkedeki seçmen katılımının yüzde 88,92 olduğu bildirilmiştir.

Dört cumhurbaşkanı adayından hiçbiri seçim için yasal olarak gerekli salt çoğunluğu sağlayamadığı için, en iyi iki aday arasında 28 Mayıs'ta ikinci bir tur düzenlenmiştir. İkinci tur seçim günü iyi yönetilmiş ve büyük ölçüde barışçıl geçmiştir. Ancak USGH gözlemcileri, özellikle seçmenlere yönergelerin verilmesiyle ilgili olmak üzere, birçok usul tutarsızlığına dikkat çekmişlerdir. Ailelerin birlikte veya bir grup olarak oy kullanma vakaları da gözlemlenmiştir. Bazı durumlarda siyasi parti ve sivil toplum gözlemcilerinin faaliyetleri engellenmiş ve, ayrıca, sandık kurullarının işlemlerine yetkisiz kişilerin müdahale ettiği vakalar da kaydedilmiştir. Oy sayımında birçok eksiklik görülmüştür.

Bu rapor, Türkiye'deki seçimlerin AGİT'in taahhütleri ve demokratik seçimlere yönelik diğer uluslararası yükümlülükler ve standartlar ile yakınlaştırılması çabalarını destekleyecek tavsiyeler sunmaktadır. Tavsiyeler öncelikli olarak, seçim yasal çerçevesinin revize edilmesi, seçim yönetiminin şeffaflığının artırılması, oy kullanma hakları üzerindeki aşırı kısıtlamaların kaldırılması, kadınların siyasete aktif katılımının teşvik edilmesi, seçime katılan tüm adaylar için eşit koşulların sağlanması, kampanya finansmanı yasal çerçevesinin uluslararası iyi uygulamalarla uyumlu hale getirilmesi ve daha önceki tavsiyeler olan çevrimiçi de dahil olmak üzere ifade özgürlüğünün geliştirilmesi ve tam etkili yasal başvuru mekanizmalarının sağlanmasına değinmektedir. DKİHB, bu ve önceki raporlarda yer alan tavsiyelerin yerine getirilmesinde yetkililere destek sağlamaya hazırdır.

II. GİRİŞ VE TEŞEKKÜRLER

AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Dairesi (DKİHB), Türkiye yetkililerinden gelen 14 Mayıs 2023 Milletvekili Genel Seçimlerini gözleme daveti üzerine, görev yönergesi uyarınca 27 Mart'ta bir Seçim Gözlem Heyeti (SGH) oluşturmuştur. Büyükelçi Jan Petersen liderliğindeki heyet, Ankara'da bulunan 17 kişiden oluşan çekirdek ekipten ve 7 Nisan'da ülke çapında görev yapmak üzere görevlendirilen 28 uzun dönem gözlemciden oluşmuştur. DKİHB SGH, cumhurbaşkanlığı ikinci tur seçimlerini ve seçim sonrası gelişmeleri takip etmek üzere 6 Haziran'a kadar ülkedeki varlığını sürdürmüştür.

Seçim günlerinde, AGİT Parlamenter Asamblesi (AGİT PA) ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nden (PACE) heyetler, Uluslararası Seçim Gözlem Heyeti'ni (USGH) oluşturmak üzere DKİHB SGH'ye katılmışlardır. İlk turda Michael Georg Link, AGİT Dönem Başkanı tarafından AGİT'in kısa dönem gözlemci heyetinin Özel Koordinatörü ve Lideri olarak görevlendirilmiştir. AGİT PA heyetine Farahnaz Karimi başkanlık ederken, AKPM heyetine Frank Schwabe başkanlık etmiştir. Seçim gününde, DKİHB tarafından görevlendirilen 28 uzun dönem ve 213 kısa dönem gözlemcinin yanı sıra AGİT PA'dan 98 üyeli bir delegasyon ve AKPM'den 39 üyeli bir delegasyon da dahil olmak üzere 40 ülkeden 401 gözlemci görevlendirilmiştir. Ülke genelinde 132 sandıkta sandık açılışı, 1.022 sandıkta oy kullanma süreci gözlemlenmiştir. 120 sandıkta sayım, 97 İlçe Seçim Kurulunda ise birleştirme işlemleri gözlemlenmiştir.

Cumhurbaşkanlığı ikinci tur seçimlerinde Farahnaz Karimi, AGİT'in kısa dönem gözlem heyetinin Özel Koordinatörü ve Lideri görevine getirilmiştir. Seçim gününde, DKİHB tarafından görevlendirilen 26 uzun dönem ve 133 kısa dönem gözlemcinin yanı sıra AGİT PA'dan 31 üyeli bir delegasyon ve AKPM'den 20 üyeli bir delegasyon da dahil olmak üzere 31 ülkeden 232 gözlemci görev almıştır. Ülke genelinde 83 sandıkta sandıkların açılışı, 651 sandıkta oy verme işlemi gözlemlenmiştir. 84 sandıkta sayım, 60 İlçe Seçim Kurulunda ise birleştirme işlemleri gözlemlenmiştir. Genel olarak, her iki turdaki USGH gözlemcilerinin yüzde 47'si kadınlardan oluşmuştur.

DKİHB SGH, seçim sürecinin AGİT taahhütlerine ve demokratik seçimlere ilişkin diğer uluslararası yükümlülükler ve standartlar ile ülke mevzuatına uygunluğunu değerlendirmiştir. Bu nihai rapor, 15 Mayıs ve 29 Mayıs tarihlerinde basın toplantılarında yayınlanan iki İlk Bulgular ve Sonuçlar Bildirilerinin devamı niteliğindedir.

DKİHB SGH, seçimleri gözlemlemeye davet ettikleri için Türkiye yetkililerine, yardımcıları için Yüksek Seçim Kurulu (YSK) ve Dışişleri Bakanlığı'na teşekkür eder. Aynı zamanda diğer devlet kurumlarına, yargıya, siyasi partilere, medyaya, sivil toplum kuruluşlarına, uluslararası toplum temsilcilerine ve diğer muhataplara iş birlikleri ve görüşlerini paylaşmaları nedeniyle takdirlerini ifade eder.

III. ARKA PLAN VE SİYASİ BAĞLAM

Ocak 2023'te Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Anayasaya göre 18 Haziran tarihinde planlanan Milletvekili Genel Seçimlerini haziran ayında seçimlerle aynı zamana denk gelen diğer olaylar ve seçmen katılımı üzerinde olası bir olumsuz etkiyi önlemek için 14 Mayıs tarihine taşıma planlarını duyurmuştur². 6 Şubat tarihinde Türkiye'nin güneydoğusunda meydana gelen bir dizi büyük depremde çok sayıda can kaybı ve altyapıda büyük bir yıkım yaşanmıştır³. Bunu takiben, 8 Şubat tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, yardım ve iyileştirme çabalarını kolaylaştırmak amacıyla depremden etkilenen illerde üç ay süre ile Olağanüstü Hal ilan etmiş, 9 Şubat tarihinde karar Mecliste onaylanmıştır. 10 Mart tarihinde ise, Anayasaya göre ve diğer siyasi partilerin tümünün oy birliği ile Cumhurbaşkanı erken genel seçimlerin 14 Mayıs tarihinde gerçekleşeceğini duyurmuştur.

2002 yılından bu yana şu anda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliğinde iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) siyasi ortama yön vermektedir. Seçimler, ülkenin geleceğini şekillendirmeyi amaçlayan birbirine zıt iki siyasi gündemler arasında yoğun bir yarışın ve kutuplaşmanın hüküm sürdüğü bir ortamda gerçekleşmiş, bu gündemler Cumhuriyet İttifakı ve Millet İttifakı olan iki ana koalisyon etrafında odaklanmıştır⁴. Çeşitli uluslararası kuruluşların son yıllarda bazı muhalefet partileri ve figürlerinin sistematik olarak hedef alınmasına ilişkin endişeleri, bazı USGH muhatapları tarafından, bunların seçimlere katılabilmeleri üzerindeki olası etkisi vurgulanarak yinelenmiştir. Halkların Demokratik Partisi'ne (HDP) yönelik Mart 2021'de başlatılan kapatma davası seçimler süresince devam etmiştir⁵. Devam eden davayla ilgili olarak parti, adaylarını Yeşil Sol Parti (YSP) bayrağı altında sahaya

² Anayasaya göre genel seçimler 18 Haziran'da yapılacaktır. 23 Ocak'taki kabine toplantısının ardından Cumhurbaşkanı, seçimlerin, hac mevsimine, üniversiteye giriş sınavlarına ve yaz tatiline denk gelen haziran ayında yapılmasının uygun olmayacağını, 14 Mayıs'ta yapılacak seçimlerin "milli iradeyi" daha iyi yansıtacağını ifade etmiştir.

³ Ulusal Afet ve Acil Durum Başkanlığı (AFAD), 5 Nisan itibarıyla depremlerde yaklaşık 3 milyon kişinin yerinden edildiğini, en az 50 bin 339 kişinin hayatını kaybettiğini [bildirmiştir](#). Depremleri takip eden haftalarda 1,6 milyon kişi etkilenen bölgede, 323.000 kişi bölgenin dışında ve 900.000 kişi ise kendi imkanlarıyla başka yerlerde barınmaktaydı. Henüz yasal olarak ölü ilan edilmemiş kayıp vatandaşların sayısı bilinmemektedir.

⁴ İktidardaki Cumhuriyet İttifakı AK Parti, MHP, Büyük Birlik Partisi (BBP) ve Yeni Refah Partisi'nden (YRP) oluşmaktadır. Oy pusulasında yer almayan üç diğer parti de bu ittifaka destek vermektedirler: Büyük Türkiye Partisi, Demokratik Sol Parti (DSP) ve Hüda-Par. "Altılı Masa" olarak da bilinen Millet İttifakı, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İYİ Parti, Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA), Demokrat Parti (DP), Saadet Partisi (SP) ve Gelecek Partisi'nden (GP) oluşmaktadır. 2023 seçimlerine katılan ve mecliste olan diğer siyasi partiler ise Memleket Partisi, Yenilik Partisi (YP), Zafer Partisi ve Türkiye İşçi Partisi'dir (TİP).

⁵ 2021 yılında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, HDP'yi Türkiye, Avrupa Birliği ve pek çok diğer ülke tarafından terör örgütü olarak tanımlanan terör örgütü Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ile bağlantılı olmakla suçlayarak hakkında kapatma davası açmış ve partinin 451 üyesi için beş yıllık siyasi faaliyet yasağı talep etmiştir. HDP, 11 Nisan 2023 tarihinde davanın siyasi saiklere sahip olduğunu iddia ederek Anayasa Mahkemesi huzurunda yargılanma hakkını kullanmamayı tercih etmiştir. Mahkemenin kararını vermesi için herhangi bir süre sınırlaması bulunmamaktadır. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin (AKPM) [Türkiye'de demokratik kurumların işleyişine ilişkin 2021 raporuna göre](#), "HDP'yi kapatma girişimi, HDP partisine yönelik devam eden bir baskı sürecinin doruk noktası olarak görünmektedir. Prosedür devam etmektedir. Sonucu ne olursa olsun, 2023'te yapılması planlanan cumhurbaşkanlığı ve meclis seçimleri öncesinde siyasi motivasyon sorusunu gündeme getiren endişe verici bir gelişmedir". D

çıkarmıştır.⁶ Aralık 2022'de, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) potansiyel cumhurbaşkanı adayı olarak kabul edilen İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu, Yüksek Seçim Kurulu (YSK) üyelerine hakaret ettiği gerekçesiyle iki yıldan fazla hapis cezasına çarptırılmış; dava temyiz sürecinde olduğundan ceza yürürlüğe girmemiştir.⁷

Demokratik bir süreç için kilit niteliğinde olan temel özgürlükler toplanma, örgütlenme ve ifade özgürlüğü ile yargının bağımsızlığı konularında uzun süredir var olan endişeler bu seçim döneminde de ele alınmamıştır⁸. DKİHB SGH'nin görüştüğü çok sayıda sivil toplum kuruluşu ve insan hakları savunucusu, yetkililerin AGİT taahhütlerine ve Avrupa Konseyi standartlarına ters düşen baskı ve taciz uygulamalarına dair, endişelerini dile getirmişlerdir⁹. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin temel özgürlüklerin ihlal edildiğine ilişkin çok sayıda kararı da hala ele alınmamıştır¹⁰.

Anayasa kadın-erkek eşitliğini güvence altına almaktadır. Ancak, kadınlar siyasette ve liderlik pozisyonlarında hala yeterince temsil edilmemektedirler. Son seçimde seçilen 600 vekilin 104'ü (yüzde 17) kadın iken görevden ayrılan 17 bakandan yalnızca 1'i kadındır. Kadınlar belediye başkanlarının yüzde 3'ünü, köy muhtarlarının yüzde 2'sini ve yerel meclis üyelerinin yüzde 11'ini temsil etmektedir. Ülke, 2021 yılında Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nden (İstanbul Sözleşmesi) çekilmiştir¹¹.

IV. YASAL ÇERÇEVE

Seçimler, öncelikli olarak 1982 Anayasası, 1961 tarihli Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (Temel Hükümler Hakkında Kanun), 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu, 2012 yılında kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Seçimi Kanunu ile YSK'nın düzenlemeleri ve kararları ile düzenlenmektedir. Türkiye seçimlerin demokratik bir şekilde düzenlenmesine yönelik başlıca uluslararası ve bölgesel insan hakları araçlarına taraftır¹².

⁶ YSP, Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile Emek ve Özgürlük ittifakını kurmuştur.

⁷ Avrupa Konseyi'nin Yerel ve Bölgesel İdareler Kongresi İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu'na verilen ceza "yerel demokrasiye yapılan doğrudan bir saldırı" olarak tanımlanmıştır. Avrupa Birliği Dış İşleri Servisi'nin Aralık 2022'de yayınladığı bir basın açıklamasına göre verilen hüküm orantısız olup "Türkiye'de sistematik bir şekilde yargının bağımsızlığının bulunmadığı ve hakim ve savcılar üzerindeki kanuna aykırı siyasi baskının varlığını" doğrulamıştır.

⁸ Seçime giden yıllar içerisinde pek çok uluslararası kuruluş Türkiye'de medeni ve siyasi haklara saygı gösterilmesi noktasında duydukları endişeleri dile getirmişlerdir. Avrupa Komisyonu'nun [Türkiye Raporu](#), "Türkiye'nin demokratik kurumlarının işleyişi ciddi şekilde engellenmeye devam etmektedir [...] İnsan haklarının durumu kötüleşmeye devam etmektedir. Gazeteciler, yazarlar, avukatlar, akademisyenler, insan hakları savunucuları ve eleştirel seslerin faaliyetlerine getirilen geniş kısıtlamalar, özgürlüklerini kullanmaları üzerinde olumsuz etki yaratmaya devam etmektedir." ifadelerine yer vermektedir. Ayrıca, 2016'dan bu yana insan haklarına ilişkin durumdaki genel kötüleşmeye ilişkin Avrupa Konseyi [İnsan Hakları Komiseri'nin](#) 2020 Raporu'nun 7. sayfasındaki referanslara bakınız.

⁹ 1990 AGİT Kopenhag Belgesi'nin 10.3 Maddesine göre AGİT Üye Devletleri bireylerin "sendikalar ve insan hakları izleme grupları dahil olmak üzere, insan hakları ve temel özgürlükleri geliştirmeyi ve korumayı amaçlayan sivil toplum örgütleri kurma, bunlara üye olma ve etkili bir şekilde katılma hakkı dahil olmak üzere, örgütlenme hakkını kullanmalarına izin verilmesini" sağlamalıdır. Avrupa Konseyi [İnsan Hakları Komiseri'nin](#) 2020 Raporu "En yüksek mevkilerdekiler de dahil olmak üzere, Türk yetkilileri, düzenli olarak insan hakları savunucuları ve hak-temelli STK'ları hedef alıyor, sıklıkla bu grupları terörist ve halk düşmanı olarak yaftalıyor", yargı "siyasetçilerin sözlerinin ya da hükümet taraftarı gazetelerde yayınlanan iftira niteliğindeki yazıların hemen ardından STK'lara ve insan hakları savunucularına karşı kovuşturma başlatıyor" ifadelerine yer vermiştir.

¹⁰ Bu durum özellikle, AİHM'nin derhal serbest bırakılmalarını talep eden kararlarına rağmen beş yılı aşkın süredir cezaevinde bulunan HDP eski eş başkanı [Selahattin Demirtaş](#) ve hayırsever [Osman Kavala](#) ile ilgili olarak AİHM'nin 18. maddesinin ihlal edildiğine hükmettiği kararlarla ilgilidir.

¹¹ Türkiye [Kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddetin önlenmesi ve bunlarla mücadeleyle ilişkin sözleşmeye](#) taraf değildir.

¹² Bunlar arasında 1965 [Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme](#), 1966 [Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme](#), 1979 "[Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi](#)", 2003 [Yolsuzluğa Mücadele Sözleşmesi](#) ve 2006 [Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme](#) dahildir. Türkiye

Yasal çerçeve, demokratik seçimlerin yapılması için tam olarak sağlam bir yasal temel sağlamamaktadır. Sıkıyönetim altında kabul edilen Anayasa, devletin korunması için yasaklamalar getirmeye odaklandığından ve yasaya aykırı kısıtlamalar koyabilen mevzuat düzenlemelerine müsaade ettiğinden dolayı demokratik seçimlerin temelini oluşturan seçme ve seçilme hakkı ile toplanma, örgütlenme ve ifade özgürlüklerini yeterince garanti altına almamaktadır¹³. Ayrıca yasa, yargının etkili bir şekilde bağımsızlığını teminat altına almayıp, görevdeki hakimlerden oluşan seçim yönetimi organlarının bağımsızlığını da etkilemektedir¹⁴.

2018 yılından itibaren İl İdaresi Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, kamu düzeni veya güvenliğinin korunması amacıyla il valilerine belirli özgürlükleri 15 güne kadar kısıtlama konusunda olağanüstü yetkiler tanınmıştır. Uluslararası olarak korunan hak ve özgürlüklerin yalnız olağanüstü hal ilan edilen durumlarda ve istisna bildiri ile sınırlandırılabilmesi gerektiğinden, bu tür geniş yetkiler uluslararası insan hakları çerçevesine aykırıdır¹⁵. Seçim döneminde, birçok vali bu yetkileri toplanma ve ifade özgürlüğüne geçici yasaklar getirmek için kullanmıştır (bkz. *Seçim Kampanyası*).

Tam anlamıyla demokratik seçimlerin yapılabilmesine zemin hazırlamak için, anayasa reformunun temel hak ve özgürlükler ile yargı bağımsızlığı konusunda geniş güvenceler sağlaması gerekmektedir. Yasal çerçeve, temel örgütlenme, toplanma, ifade ve seçme ve seçilme haklarıyla tutarlı olacak şekilde değiştirilmelidir.

Mart 2022'de AK Parti ve MHP'nin teklifi üzerine çeşitli kanunlara getirilen düzenlemeler seçim çerçevesinde önemli değişikliklere yol açmıştır¹⁶. Değişiklikler, Türkiye'nin uluslararası taahhütlerine aykırı olarak, gerçek bir siyasi tartışma ve kapsayıcı kamuoyu istişaresinden yoksun bir şekilde birkaç hafta içinde kabul edilmiştir¹⁷. Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu'nun daha önce paylaştığı meclise girme barajının alçaltılarak siyasi partilerin mecliste temsil edilebilir olmalarını öngören tavsiyesi ile görme engelli seçmenler için seçime katılmanın kolaylaştırılmasına yönelik tavsiyesi olumlu bir şekilde dikkate alınmıştır. Öte yandan, orta-seviye seçim kurullarının oluşturulmasında yeni atama

Avrupa Konseyi'nin Venedik Komisyonu ve Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu'nun (GRECO) da üyesi olup 1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine taraftır. Türkiye [Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşmesini](#) imzalamamıştır.

¹³ Örneğin, bölgesel bazlı siyasi partiler yasaklanmıştır ve siyasi partilerin, azınlıkların varlığı da dahil olmak üzere belirli siyasi gündemleri desteklemeleri yasaktır. Cumhurbaşkanına, kamuoyunda tanınmış diğer kişilere ve bazı devlet kurumlarına hakaret suç sayılmaktadır. 2022'de gerçeği yansıtmayan bilginin yayılması suç niteliği kazanmıştır.

¹⁴ 2019 [Ara Uyum Raporu'nda](#), Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu (GRECO), daha önce paylaştığı Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun (HSYK) bağımsızlığının yürütme makamlarınca yapılan potansiyel tehditler ile bunların siyasi nüfuzuna karşı güçlendirilmesine ilişkin tavsiyesinin uygulanmadığı sonucuna varmıştır. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserliği'nin 2020 Raporu, "özellikle hakimlerin görevde yükselme emniyeti ve güvencesi olmak üzere, yargı bağımsızlığının bozulmasına birçok [...] faktörün katkıda bulunduğunu" [belirtmiştir](#). Uluslararası Hukukçular Komisyonu, Mayıs 2022 tarihli bir [sunumunda](#) "Türkiye'de hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı ile ilgili kaygı verici yıllara" atıfta bulunmuştur. Ayrıca bkz. Avrupa Komisyonu'nun 2022 [Türkiye Raporu'nda](#) "yargı bağımsızlığının sistematik olarak bulunmayışı ve hakimler ve savcılar üzerinde yersiz baskı" ile ilgili referansları.

¹⁵ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 4. Maddesine ilişkin Birleşmiş Milletler [Genel Yorumu 29'a](#) bakınız. CHP'li 141 milletvekilinden oluşan bir grup bu değişikliğin anayasaya uygunluğuna itiraz etmiştir; Anayasa Mahkemesi 30 Haziran 2022'de kararını [açıklayarak](#) davayı reddetmiştir. 2018 Türkiye Hakkında Komisyon Raporuna ilişkin 13 Mayıs 2019 tarihli Avrupa Parlamentosu [kararı](#) 7145 sayılı yeni Kanun'un "[darbe girişimi sonrası] olağanüstü hal kapsamında... verilen yetkilerin çoğunu koruduğu ve temel olarak [olağanüstü halin] temel hak ve özgürlükler üzerindeki tüm sınırlamaların devam etmesine olanak sağladığı" belirtilmiştir.

¹⁶ Bu değişiklikler, diğerleriyle birlikte, meclise girme barajının düşürülmesi, sandalye dağılımı için yenilenen sistem, siyasi partilerin seçimlere katılabilme kriterlerinde değişiklik ve orta-seviye seçim kurulları için yeni bir atama yöntemi getirmektedir

¹⁷ Bkz [1990 AGİT Kopenhag Belgesi'nin](#) 5.8. maddesi; katılımcı Devletlere "mevzuatın kamuya açık bir prosedür uygulanarak kabul edilmesini" sağlama yükümlülüğü getirmektedir. Ayrıca bakınız 2022 tarihli Venedik Komisyonu ve DKİHB'nin 31 Mart 2022 tarihli 7393 sayılı Kanun ile Seçim Mevzuatında Yapılan Değişiklikler Hakkında [Ortak Görüşü](#).

usulü dahil diğer değişiklikler seçim paydaşlarının seçim sürecine güvenini zedelemiş ve Anayasa Mahkemesi nezdinde itiraz edilse de bir sonuç alınmamıştır¹⁸.

Yasal çerçevedeki temel eksikliklerin giderilmesine yönelik DKİHB ve Venedik Komisyonu'nun uzun süredir bekleyen tavsiyeleri henüz ele alınmamıştır¹⁹. Ayrıca mevzuat çeşitli boşluklar ve muğlaklıklar içermekte ve Cumhurbaşkanlığı için ikinci tur seçimlerinin yapılmasına ilişkin temel hususları ele almamaktadır²⁰. Kanunlarla belirlenen süre zarfları, ikinci turlar için gereken süreyle bağdaşmamaktadır²¹. Olumlu bir şekilde, ilk tur öncesinde YSK ikinci bir tura gidilmesi olasılığını dikkate alarak çeşitli düzenlemeler getirmiştir. Bu çabalara rağmen bazı konular ya hiç ya da yeterince düzenlenmemiştir²². Genel olarak, mevzuattaki bu eksiklikler sürecin kilit alanlarındaki hukuki belirliliği olumsuz etkilemiş ve genel yasal çerçevenin güvenilirliğini zora sokmuştur.

Mevzuatın, cumhurbaşkanlığı seçiminin ikinci turuna ilişkin düzenlemeler de dahil olmak üzere, önemli eksiklikleri ve boşlukları gidermek amacıyla DKİHB'nin daha önceki tavsiyeleri doğrultusunda değiştirilmesi gerekmektedir. Değişiklik süreci tutarlı bir yasal çerçeve sağlamalı, kapsayıcı bir tutumla halkın görüşünün alınmasını içermeli ve siyasi uzlaşma sağlamalıdır.

V. SEÇİM SİSTEMİ

Cumhurbaşkanı 5 yıl süre ile görev yapmak üzere ülke geneli tek bir seçim bölgesi olacak şekilde doğrudan seçilir ve iki döneme kadar cumhurbaşkanı görevinde bulunabilir. Üçüncü bir döneme ancak meclisin ikinci dönem devam ederken erken seçim çağrısı yapması halinde müsaade edilmektedir²³. Adayların hiçbiri kullanılan geçerli oyların yüzde 50'sinden fazlasını alamazsa, iki hafta sonra en fazla oyu alan iki aday arasında ikinci bir tur yapılır.

600 sandalyeli tek meclisli parlamentoya milletvekilleri 87 çok-vekilli seçim çevresindeki orantılı sistem ile kapalı siyasi parti listelerinden veya bağımsız adaylar olarak beş yıllık bir dönem için seçilirler²⁴. Yurt

¹⁸ 12 Nisan 2022'de 136 CHP milletvekili tarafından yapılan şikayette, kurullardaki kıdemli hakimlerin süreleri dolmadan muhtemelen kendilerinden daha az tecrübeli hakimler ile değiştirilmesini de öngören yeni yöntemin seçim idarecilerinin yetki ve bağımsızlığını, kanuni hakim güvencesini ve seçim yasasının istikrarını zedelediği ileri sürülmüştür. 28 Eylül 2022 tarihli Anayasa Mahkemesi [kararı](#) ile yeni yöntemin anayasaya uygunluğu oybirliği ile kabul edilmiştir. Ancak, 15 hakimden oluşan heyetin üçte biri hakimlerin görevden erken alınmasına ilişkin iptal istemine yönelik muhalif görüş vermiştir.

¹⁹ Ele alınmayan tavsiyeler arasında seçim çevreleri arasında sandalye dağıtım yöntemi, siyasi partilerin seçime katılma ehliyeti, seçme ve seçilme hakkı, medya özgürlükleri, kampanya ve kampanya finansmanı düzenlemeleri, siyasi bir partiyle ilişkisi olmayan gözlem ve seçim uyumsuzluklarının çözümü yer almaktadır.

²⁰ Örneğin seçim öncesi ittifaklarını düzenleyen hükümlerde boşluklar ve belirsizlikler mevcuttur; görevdeki cumhurbaşkanlarının resmi pozisyonlarını ve idari kaynakları kötüye kullanması; cumhurbaşkanlığı seçim kampanyası finans kurallarına uyulmadığı takdirde bir cezanın bulunmaması; seçimle ilişkili medya ihlalleri için yaptırımın bulunma yetkisi gibi. İkinci tur seçimlerle ilgili olarak ise seçmen kaydı, seçim idaresinin yapısı ve işleyişi, medyada yer alan haberler de dahil olmak üzere kampanyaların düzenlenmesi, yurt dışında oy verme ve siyasi parti gözlemcilerinin varlığı gibi hususlar kanunda düzenlenmemiştir. İkinci tur için geçerli olan tek hüküm, ikinci tur adaylarının geri çekilmesi için bir son tarih belirlemekte ve kampanya bağış limitinin her iki tur için de geçerli olmasını öngörmektedir.

²¹ Örneğin yapılması gerekli olan seçim propagandası yapılabilecek yerlerin tahsis edilmesi, medyada ücretsiz yayınlanma zaman aralıklarının tahsisi ve yurt dışında oy kullanma ile ilgili yasal zaman çizelgeleri, ikinci tur için tayin edilen iki haftalık süre ile uyumlu değildir.

²² Örneğin, YSK yeni Sandık Kurulu üyelerinin atanmasına ve seçim kurullarında temsilci ve gözlemcilerin bulunmasına ilişkin görüş sunmuş ve yeni seçmen bilgi kağıtlarının basılarak dağıtılması yönünde bir karar vermiştir. Kalan diğer eksiklikler arasında sandık kurullarının oluşturulması ve yetkileri, siyasi parti gözlemcilerinin uygunluğu, propaganda yerlerinin yeniden tahsisi ve ülke dışı ve mobil oylama için kayıt yer almaktadır.

²³ Bu değişiklik 2018 milletvekili genel seçimlerinden sonra 9 Temmuz 2018 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

²⁴ Kanun, meclis genel seçimlerinde para cezasına tabi olarak zorunlu oy kullanmayı öngörmekte olsa da bu hüküm uzun yıllardır uygulanmamıştır.

dışı seçim pusulalarında bağımsız adaylar bulunmamaktadır²⁵. Seçim öncesi ittifaklarına müsaade edilmekte, ancak, ittifakta yer alan siyasi partilerin ayrı listeler sunması gerekmektedir²⁶. DKİHB ve Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu'nun uzun süredir dile getirdiği bir tavsiyesi ile uyumlu olacak şekilde 2022'de yapılan yasal değişiklikler ile siyasi partiler ve ittifaklar için seçim barajı yüzde 10'dan yüzde 7'ye indirilmiştir²⁷. Sandalye dağılımı konusunda yapılan yeni düzenleme ile ittifak altında yarışanlar da dâhil olmak üzere tüm siyasi partilere doğrudan D'Hondt yöntemine göre sandalyeler dağıtılmaktadır. Bu değişiklik koalisyonlardaki küçük partilere dezavantaj yaratabilmektedir²⁸.

İki ya da daha fazla seçim çevresine ayrılan dört il dışında, seçim çevreleri 81 ilin idari sınırlarına tekabül etmektedirler²⁹. Mart 2023'te YSK seçim çevrelerinde sandalye dağılımlarının 2022 nüfus verisine göre yeniden yapılması konusunda bir karar yayınlamıştır. YSK'nın uyguladığı yasalaşan formül ile DKİHB ve Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu'nun uzun süredir bekleyen tavsiyesine rağmen, verilen oyların eşitliği önemli ölçüde etkilenmiş ve 87 seçim çevresinin 39'unda ortalama vatandaş sayısından yüzde 15'in üzerinde bir sapma yaşanmıştır. Bunların da yarısından çoğunda yüzde 30 üzerinde bir sapma ile söz konusu durum uluslararası iyi uygulama ile ters düşmektedir³⁰.

Oy eşitliğini sağlamak için, seçmenlerin meclisteki vekillere oranındaki orantısızlığa çözüm bulmak amacıyla sandalye dağıtım sistemi gözden geçirilmelidir.

VI. SEÇİM İDARESİ

Seçim idaresi, YSK, 81 İl Seçim Kurulu, 1.095 İlçe Seçim Kurulu ve 204.353 Sandık Kurulundan oluşmaktadır³¹. YSK ve alt düzey kurullar, kıdemli hakimlerden oluşmakta veya hakimlerce başkanlık edilmektedir. Seçime katılma yeterliliği bulunan siyasi partiler YSK'da ve orta seviye kurullarda oy kullanma hakkı bulunmayan üye görevlendirebildiği gibi İlçe Seçim Kurulları ve Sandık Kurullarında asıl üye görevlendirme hakkına sahiptir³². YSK'da kadın üye bulunmamaktadır. İl Seçim Kurulu ve İlçe Seçim Kurulu üyelerinin yaklaşık yüzde 12'si kadınlardan oluşurken; İl Seçim Kurullarının yüzde 27'sine ve İlçe Seçim Kurullarının yüzde 46'sına kadınlar başkanlık etmiştir. Seçim günündeki USGH gözlemlerine göre, Sandık Kurulu üyelerinin üçte biri ve başkanların dörtte biri kadın olmuştur.

²⁵ Yurt dışından gelen oylar her seçim çevresinde alınan oy oranında siyasi partilere dağıtılır. YSK düzenlemesi ile yurt dışından gelen oyların siyasi partilere dağıtımının, kazanılan bağımsız sandalyelerin belirlenmesinden ziyade, vekillerin belirlenmesinden önce gerçekleşmesini öngörmektedir. Yurt dışı siyasi parti oylarının dağıtılmasının zamanlaması, 1990 AGİT Kopenhag Belgesi'nin 7.6. Paragrafının aksine, bağımsız adaylar için dezavantaj teşkil [etmektedir](#).

²⁶ Oy pusulalarının formatı, oyların bir ittifak yerine belirli bir siyasi partiye verilmesini öngörmektedir. İttifak içinde açıkça belirli bir siyasi partiye verilmeyen oylar, ittifaktaki siyasi partilere, kendilerine verilen oylarla orantılı olarak dağıtılmaktadır.

²⁷ Bakanız Venedik Komisyonu ve DKİHB'nin 2022 Ortak Görüşü [Madde 34](#): "geniş çaplı bir kamu müzakeresinin ardından Türk yetkilileri barajı daha da indirme ihtimalini düşünmeye teşvik ediyoruz".

²⁸ Daha önce sandalyeler iki aşamada dağıtılıyordu; önce seçim bölgelerinde seçim öncesi koalisyonlar, bireysel partiler ve bağımsız adaylar arasında tahsis ediliyor ve ardından seçim öncesi koalisyona tahsis edilen sandalyeler onu oluşturan partiler arasında dağıtılıyordu. 2022 Venedik Komisyonu ve ODIHR [Ortak Görüşünün](#) 16. maddesine bakınız.

²⁹ İstanbul ve Ankara'da üçer seçim çevresi, İzmir ve Bursa'da ise ikişer seçim çevresi bulunmaktadır. Seçim çevrelerinde 1 ile 36 arasında değişen sandalye sayısı mevcuttur.

³⁰ Örneğin Düzce'de %67 ve Osmaniye'de %49 olmuştur. 2002 Venedik Komisyonu Seçim Kurullarında İyi Uygulamalara İlişkin Kılavuzu (İyi Uygulama Kılavuzu) I.2.2.iv paragrafı, standarttan izin verilen sapmanın yüzde 10'dan fazla olmamasını ve özel durumlarda dahi kesinlikle yüzde 15'i geçmemesi gerektiğini tavsiye etmektedir.

³¹ Buna yurtdışındaki seçmenler için kurulan 11.212 sandık kurulu, cezaevlerinde bulunan 332 sandık kurulu ve seyyar oy verme işlemlerinde kullanılan 924 sandık kurulu da dahildir.

³² Mecliste grubu bulunan ve son seçimlerde oyların çoğunluğunu alan dört siyasi parti YSK'da oy kullanma hakkı bulunmayan temsilciler bulundurabilirler. Daha alt kurullarda siyasi temsiliyet sağlayabilmek için il ve ilçe seviyelerinde ilgili kriterlerin sağlanması gerekmektedir. Ancak, ilgili parti gelen seçimlerde yer almadığı takdirde o partinin alt kurullardaki temsiliyet hakkı geçersiz olur. YSK'da oy verme hakkı bulunmayan temsilci bulunduran siyasi partiler AK Parti, CHP, HDP, İYİ Parti ve MHP'dir. Nisan 2023'te, HDP'nin seçim kurullarında temsilci bulundurma hakkı YSK haricindeki diğer kurullar için kaldırılmıştır.

Kadınların seçim idaresi başkan ve üyesi olarak daha fazla temsil edilmesini sağlayacak önlemlerin alınması için ilave çabalara ihtiyaç vardır.

YSK her biri birinci sınıf (kıdemli) hâkimler arasından altı-yıllık süre ile atanan yedi asıl ve dört yedek üyeden oluşan daimî bir organdır³³. Önceden verilen DKİHB tavsiyelerin ve yasal olarak öngörülen yapısının aksine, YSK 11 üyeli bir organ olarak hareket ederek tüm yedek üyelerin oturumlara katılmasına ve oy kullanmasına müsaade etmiştir³⁴. YSK'nin görevi seçim sürecini denetlemek ve düzenlemek olmasına rağmen, bu seçimlerde mevzuatı yeterince desteklememiştir. Getirdiği düzenlemelerin çoğu sadece var olan yasal hükümleri yeniden ifade etmiş ve bu nedenle İl ve İlçe Seçim Kurulları sık sık YSK'dan yönlendirme talep etmiş ve bazı prosedürlerin farklı yorumlanmasına yol açmıştır³⁵.

Seçimlere yönelik kapsamlı ve tutarlı bir yasal çerçeve sağlamak için YSK'nın seçim mevzuatını tüm yönleriyle yeterince destekleyen düzenlemeler getirmesi gerekmektedir.

İl Seçim Kurulları üç hakimden oluşmaktadır. Yedi üyeli İlçe Seçim Kurullarına bir hakim başkanlık etmekte ve Kurul iki memur ile dört siyasi parti temsilcisinden oluşmaktadır. 2022'de getirilen yasa değişikliklerinin ardından, İl ve İlçe Seçim Kurulu üyelerinin seçilme usulü değişmiş ve bunun neticesinde Temmuz 2022'de tüm İl ve İlçe Seçim Kurulu üyeleri yeniden belirlenmiştir³⁶.

Sandık kurulları her seçimden önce sandık merkezlerinde seçim günü prosedürlerini yönetmek üzere atanan bir başkan, bir devlet memuru ve beş siyasi parti temsilcisinden oluşmaktadır³⁷. Çok sayıda İlçe Seçim Kurulundaki siyasi partilerin aday göstermemesi nedeniyle personel atamakta yaşanan zorluklardan ötürü pek çok Sandık Kurulu ancak yasal süreler dolduktan sonra kurulabilmiştir³⁸. Konuyla ilgili yasal bir hükmün bulunmaması nedeniyle YSK, tüm Sandık Kurullarının görev süresinin ikinci tur için fiili olarak uzatıldığını kabul etmiştir.

Depremlerin neden olduğu ciddi zorluklara, aynı gün iki seçimin birden yapılması ve ikinci bir tura gidilmesi için çok kısa bir süre olmasına rağmen seçim idaresi yasal olarak belirlenen sürelerin çoğuna bağlı kalmış ve seçim hazırlıklarını etkili bir şekilde yönetmiştir³⁹. Seçim idaresinin süreci etkin bir şekilde yönetme konusundaki teknik kapasitesi halkın güvenini kazanmış, ancak, yargıya ve bazı kararlarına olan güvenin az olması nedeniyle kamunun idarenin bağımsızlığına olan güveni değişiklik

³³ Yargıtay'dan altı üye Danıştay'dan beş üye atanmaktadır. Yedek üyeler kura usulü ile her iki kurumdan ikişer yedek üye olacak şekilde seçilmektedir. Mevcut YSK'da üyelerin altısı Ocak 2020'de atanmış olurken beş üye Ocak 2023'te atanmıştır.

³⁴ Yedi üyenin tamamının katılımını gerektiren seçim sonuçlarıyla ilgili kararlar haricinde, yeter çoğunluk, yedi üyenin çoğunluğudur. YSK hangi hakimlerin yedek ve asıl üye olarak seçildiğini kamuoyuna açıklamamıştır.

³⁵ Milletvekili aday kaydı, seçim öncesi koalisyonlar, propaganda kuralları, Sandık Kurulu üyelerinin ve orta seviye seçim kurullarının atanması, seçim gününde gözlemcilerin varlığı ve hakları, seçim günü prosedürleri ile İlçe ve İl Seçim Kurullarında oyların birleştirilmesi konuları bu YSK düzenlemelerinin arasında yer almaktadır.

³⁶ İl ve İlçe Seçim Kurulu üyeleri ikişer yıllık dönemler için görevlendirilmektedir. Yeni usul gereği, Temmuz 2022 itibari ile, İl ve İlçe Seçim Kurulu üyeleri birinci sınıf hakimler arasından kura usulü ile seçilmekte, daha önce uygulanan ilgili bölgedeki en kıdemli hakimin kıdeme göre atanması işlemi artık uygulanmamaktadır. DKİHB'nin görüştüğü bazı muhataplar yeterince mesleki tecrübesi bulunmayan daha kıdemsiz hakimlerin siyasi baskıya daha açık olabileceği konusunda çekincelerini dile getirmişlerdir.

³⁷ Seçime katılma ehliyetine haiz beş siyasi partinin yerel ofislerini kurmuş, son genel seçimlerde bölgedeki en yüksek oyları almış ve gelen seçimler için aday listesi sunmuş olması gerekmektedir.

³⁸ Yurtdışı seçmenlerinin oy kullanması için Yurtdışı Bölge Seçim Kurulları 12 Nisan tarihinde görevlendirilmiş olup yurtiçinde kurulların oluşturulması için son tarih 24 Nisan'dır. Etkilenen siyasi partiler kapasite yetersizliği ve katılma ilginin düşük olduğunu belirtmişlerdir. Bazı siyasi partiler, ilk turdaki performanslarının yetersiz olması nedeniyle ikinci tur seçim günü için atanmış Sandık Kurulu üyelerinin bazılarını değiştirdiler.

³⁹ YSK, kesin seçmen listelerini hazırlamakta ve oy verme merkezlerinin yerlerinin belirlenmesinde gecikmeler yaşamış, İlçe Seçim Kurulları ise kimi örnekte Sandık Kurulu üyelerini yasal süre dolduktan sonra atamıştır. Milletvekili genel seçimlerinin kesin sonuçlarının açıklanması, YSK tarafından önceden belirlenen sürenin ötesine ertelenmiştir.

göstermiştir⁴⁰. Dahası, her seviyedeki seçim organlarının çalışmaları şeffaflıktan yoksun olduğu gibi seçim süreciyle ilgili kamuoyuyla paylaşılan bilgiler de sınırlı kalmıştır. Seçim kurullarının oturumları kamuya açık olmamış ve YSK, yasal yükümlülüğüne rağmen, kararlarının yalnızca yüzde 10'unu yayınlamış ve şikayet ve itirazlarla ilgili kararlarını tutarlı bir şekilde yayınlamayı seçimlik kararlar aldığı yönünde endişelere sebep olmuştur (bkz. *Seçim Uyuşmazlıklarının Çözümü*)⁴¹.

Şeffaflığı ve halkın güvenini artırmak için, seçim idaresi organları kamuya açık oturumlar düzenlemeli ve tüm gündemler, kararlar ve şikayet ve itirazlara ilişkin ayrıntılı veriler dahil olmak üzere kamu yararına olan bilgileri zamanında ve tutarlı bir şekilde yayınlamalıdır.

Zorunlu eğitim yalnız kamu personeli olan Sandık Kurulu üyelerine verilmiştir. DKİHB SGH tarafından gözlemlenen eğitimler bilgilendirici nitelikte olsa da tam kapsamlı değildir ve formatı sebebiyle etkileşimli olmayıp, temel usullerin anlaşılmasını kolaylaştıran uygulamalı alıştırmalara da yer vermemektedir. Siyasi partiler tarafından aday gösterilen üyelerin eğitilmesinde birincil sorumluluk aday gösteren partilere ait olsa da bu üyeler de sözü geçen eğitime katılma veya materyallere çevrimiçi olarak erişme imkanına sahiptirler. Sandık Kurulu üyelerinin yeterince eğitilmemiş olması, seçim günlerinde bazı durumlarda usulsüzlüklere ve seçim sürecinin tutarsız uygulanmasına neden olmuştur (bkz. *Seçim Günü*). Usul eksiklikleri tespit edilmiş olsa da ikinci turdan önce herhangi bir tamamlayıcı eğitim verilmemiştir⁴². Yeni atanan üyeler de dahil olmak üzere İl ve İlçe Seçim Kurulu üyeleri herhangi bir eğitim almamış, bu da bazı hükümlerin tutarsız uygulanmasına yol açmıştır⁴³.

Seçim sürecinin uygulanmasında tutarlılığı sağlamak için YSK, siyasi partiler tarafından atanan üyeler de dahil olmak üzere İl Seçim Kurulları, İlçe Seçim Kurulları ve Sandık Kurullarının tüm üyeleri için zamanında, kapsamlı, standart ve zorunlu eğitimler düzenlemelidir.

Seçim idaresi, seçmen kütüklerindeki değişiklikler, engelli seçmenler için getirilen düzenlemeler, oy pusulasının geçerliliği ve oy kullanma yöntemlerine odaklanan sınırlı bir seçmen bilgilendirme kampanyasını yazılı ve görsel yayın araçları üzerinden yürütmüştür. DKİHB'nin daha önceki tavsiyesine rağmen, materyaller yalnız Türkçe dilinde mevcut olup bu bilgileri farklı ana dillerden gelen seçmenler için daha erişilebilir hale getirme fırsatı kaçırılmıştır⁴⁴. Olumlu bir şekilde, tüm görsel-ışitsel seçmen eğitim materyallerinin işaret dili tercümesi bulunmaktadır.

Şubat ayındaki depremlere yanıt olarak seçim idaresi birçok İlçe Seçim Kurulu ve Sandık Kurulunu alternatif veya geçici binalara taşımıştır. Valilerin ve İlçe Seçim Kurullarının talepleri üzerine YSK, güvenlik endişelerini, yetersiz binaları veya seyrek nüfusu gerekçe göstererek, başta güney ve güneydoğudaki bazı illerde olmak üzere 28 ilde 861 oy kullanma yerini değiştirmiş veya birleştirmiştir. Kanuna göre, yalnız valiler ve il seçim kurullarının talepte bulunabilmesi için bir süre sınırı belirlenmiş, YSK'nın karar vermesine yönelik bir düzenleme olmasa da potansiyel olarak 57.170 seçmenin oy verme yeteneğini etkileyen bu son değişikliklerin çoğu seçimden önce bir aydan kısa bir süre içinde uygulanmıştır. DKİHB SGH'nin görüştüğü muhataplarından bazıları, etkilenen seçmenlerin zamanında

⁴⁰ USGH'nin görüştüğü birçok muhatabı, İstanbul Belediye Başkanlığı seçiminin sonuçlarının geçersiz sayılmasına ilişkin 2019 YSK kararının ve görevdeki Cumhurbaşkanının bu seçimler için aday gösterilmesinin, seçim idaresinin bağımsızlığına olan güvenin sınırlı kalmasına katkıda bulunduğunu belirtmiştir.

⁴¹ Kanuna göre, İl ve İlçe Seçim Kurullarının kararlarını kamuya açıklamaları zorunlu değildir. YSK, itirazlar ve şikayetler de dahil olmak üzere alt seviye seçim kurullarından sistematik olarak veri toplamamıştır (bkz. *Seçim Uyuşmazlıklarının Çözümü*). YSK'ya göre kamu açısından önemli olduğu düşünülen kararlar yayınlanmıştır.

⁴² İki tur arasında görevden ayrılanlar olması nedeniyle devlet memurlarından atanan yeni Sandık Kurulu üyeleri için İlçe Seçim Kurulları tarafından kısa eğitim oturumları düzenlendiği bilgisi DKİHB SGH ile paylaşılmıştır.

⁴³ Örneğin, DKİHB SGH gözlemcileri, İlçe Seçim Kurullarının, Sandık Kurullarının oluşturulması ve İlçe Seçim Kurulları ile Sandık Kurullarında siyasi partilerin temsilcisinin bulunmasına ilişkin yasal hükümleri farklı yorumladığını kaydetmiştir. Ayrıca aynı konuya ilişkin seçim sonrası itirazlar ele alınırken tutarsız kararların verildiği gözlemlenmiştir.

⁴⁴ Eşit Hakları İzleme Derneği (AMER), okuma yazma bilmeyen ve Türkçe konuşmayan seçmenlerin bilgiye erişimini kolaylaştırmak amacıyla defalarca farklı dillerde seçmen eğitim materyalleri talep etmiş; tüm bu talepler reddedilmiştir.

bilgilendirilmediğini iddia ederek, yer değiştirme kararlarının ardındaki olası siyasi motivasyonlara ilişkin endişelerini dile getirmişlerdir⁴⁵.

Yurt dışında kayıtlı 3,38 milyon seçmene erken oy kullanma olanağı sunulmuştur. 27 Nisan-9 Mayıs ve 20 - 24 Mayıs tarihleri arasında 73 ülkede 167 bölgede sandıklar kurulmuştur. Yurt dışında kayıtlı seçmenler ayrıca 27 Nisan-14 Mayıs ve 20-28 Mayıs tarihleri arasında Türkiye'deki 46 gümrük kapısında da oy kullanabilmişlerdir. Yurt dışından gelen oylar, Yurt Dışı İlçe Seçim Kurulu kapsamında özel olarak belirlenmiş sayım komiteleri tarafından merkez Ankara'da sayılmıştır. İlk turda gözlemlenen aşırı kalabalık durumlarını gidermek amacıyla YSK, ikinci tur için 15 ülkedeki oy verme merkezlerinin sayısını arttırmıştır. Ancak beş ülkede oy kullanma sürelerini de kısaltarak, farklı ülkelerdeki farklı yaklaşımların siyasi motivasyonla ilgili olduğu yönündeki iddialara yol açmıştır. Olumlu bir gelişme olarak, CHP'nin resmi talebi üzerine YSK başlangıçta planlanan oy kullanma dönemlerine büyük ölçüde geri dönmüştür⁴⁶.

VII. SEÇMEN KAYDI

Mahkeme kararı ile oy verme ehliyeti olmadığı tayin edilenler, suçun ağırlığına bakılmaksızın kasıtlı suçlardan hüküm giymiş olanlar, askerlik görevini ifa etmekte olanlar ve askeri okuldaki öğrenciler dışında 18 yaşını doldurmuş vatandaşların oy kullanma hakkı vardır. Oy kullanma hakkına ilişkin bu kısıtlamalar, AGİT taahhütlerine, diğer uluslararası yükümlülükler ile standartlara ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarına aykırıdır⁴⁷. Öte yandan olumlu bir gelişme olarak, 13 Mart'ta YSK, cezaevlerinde olmayan bütün hükümlüler için cezalarının tamamen infaz edilip edilmediğine bakılmaksızın oy vermeye izin veren bir karar yayınlamıştır.

Daha önce de tavsiye edildiği gibi, askeri okullardaki öğrencilerin ve askerlik görevini ifa etmekte olanların oy kullanma hakları iade edilmeli ve mahkumların oy kullanma haklarına getirilen kısıtlamalar işlenen suçla orantılı olmalıdır. Zihinsel engelli kişilerin tam oy kullanma haklarını sağlamak için seçim mevzuatı CRPD'nin (Birleşmiş Milletler Engelli Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi) hedefleriyle uyumlu hale getirilmelidir.

Seçmen kaydı pasif ve süreklidir. Merkezi seçmen kütüğü, nüfus ve adres kayıtlarına dayalı olarak YSK tarafından tutulur. Seçmen listeleri muhtarlıklarda 20 Mart tarihine kadar incelemeye açık asılı kalmış, seçmenler 2 Nisan tarihine kadar bilgileri kontrol edip doğrulayabilmiş veya değişiklik talebinde bulunabilmiştir. İkinci tur seçimlerden önce seçmen kütüklerinin güncellenmesine ilişkin yasal hükümlerin bulunmaması nedeniyle YSK, 19 Mayıs'a kadar güncelleme yapılmasına ilişkin bir düzenleme yayınlamıştır⁴⁸. YSK, her iki tur öncesinde seçime girme ehliyetine sahip siyasi partilere seçmen listelerine erişim izni vererek şeffaflığı artırmıştır. DKİHB SGH'nin görüştüğü muhataplarının çoğu, seçmen kütüklerinin genel olarak doğruluğuna ilişkin endişelerini dile getirmese de bazı muhataplar seçmen listelerinin deprem nedeniyle kaybolan (ancak öldüğü beyan edilmeyen) seçmenleri içerebileceğini ve bu durumun kütüklerin doğruluğunu etkileyebileceğini belirtmiştir.

⁴⁵ YSK'ya göre, oy verme merkezlerinin birleştirilmesine karşı çok sayıda itiraz yapılmış ve bunların tümü reddedilmiştir.

⁴⁶ Avustralya, Kanada, Birleşik Krallık ve ABD için YSK, planlanan 5 günlük oy kullanma süresini 2 güne indirmeyi planlamış; İrlanda ve Japonya için plan, 3 günlük süreyi 2 güne indirmek şeklinde olmuştur. Muhalefet partileri bu ülkelerden on binlerce seçmenin ilk tura katıldığını ve yer yer yüzde 80'e varan bir çoğunlukla muhalefet partilerine oy verdiğinin altını çizmiştir. İlk plan yeniden gözden geçirilmiş ve yalnızca Japonya ile ilgili karar geçerli kalmıştır.

⁴⁷ [1990 AGİT Kopenhag Belgesi'nin](#) 7.3 Fıkrası üye Devletleri “yetişkin vatandaşlara genel ve eşit oy hakkı verilmesini teminat altına almaya” çağırarak, 24. Fıkra ise hak ve özgürlüklere getirilen kısıtlamaların “kanunun amacı ile kesin orantıda” olması gerektiğini eklemektedir. 2006 tarihli BM [Engelli Hakları Sözleşmesi'nin](#) (CRPD) 12. Maddesi kanunlar önünde engellilerin eşit görülmesini gerektirmektedir. Madde 29, Devletlerin “engellilerin siyasi haklarını ve bu hakları diğerleri ile eşit zeminde kullanma fırsatını garanti altına almalıdır”. Ayrıca bkz. AİHM, *Söyler/Türkiye*, no. 29411/07, 20 Ocak 2013 tarihli karar; *Murat Vural / Türkiye*, no. 9540/07, 21 Ekim 2014 tarihli karar.

⁴⁸ İki tur arasında 18 yaşını dolduran yaklaşık 48 bin seçmen ve cezaevinden tahliye edilen kişiler seçmen kütüğüne eklenmiştir. Vatandaşlıktan çıkarılanlar ve vefat eden seçmenler ise “oy kullanamaz” ibaresiyle seçmen listelerinde kalmıştır. İkinci turdan önce listeler halka açılmamıştır.

Kanuna göre, deprem nedeniyle yerinden olanlar da dahil olmak üzere, ikamet değiştiren kişiler daimi ikametlerine döndükleri taktirde oy kullanabilirler. Buna alternatif olarak, yeni ikamet ettikleri adreslere kayıt oldukları taktirde yalnız bu yeni adresin bulunduğu yerdeki siyasi partilere ve adaylara oy verebilmektedirler. Depremden etkilenen yaklaşık 2 milyon seçmenin adres değişikliğini ve oy kullanmasını kolaylaştırmak için yetkililer yeterli önlem almamışlardır⁴⁹. DKİHB SGH'nin görüştüğü çok sayıda siyasi parti ve sivil toplum muhatabı, adres değişikliği, ücretsiz ulaşım veya diğer alternatif önlemler daha uzun süre uygulansaydı depremden etkilenenler için oy verme işleminin kolaylaştırılabileceğini öne sürmüştür. Ayrıca bir ayın üzerinde bir aradan sonra Yükseköğretim Kurulunun 30 Mart tarihli ülke genelinde yükseköğrenim kurumlarında yüz yüze eğitime geri dönme kararı ile öğrencilere okudukları illere ikametlerini taşımak için üç gün gibi kısa bir süre tanınmış ve bu durum muhtemelen bu öğrencilerin oy kullanma haklarını kısıtlamıştır⁵⁰. Bazı STK'lar ve siyasi partiler, deprem nedeniyle yerlerinden edilen vatandaşların daimi ikametgahlarında oy kullanabilmeleri için ücretsiz ulaşım sağlamış olsa da, birçok vatandaş oy kullanmaya geri dönerken ciddi zorluklarla karşılaşmıştır⁵¹.

Seçmen listelerinin askı süresinin uzatılması, değişiklik son tarihinin seçim gününe yaklaştırılması ve seçmen katılımını kolaylaştıracak prosedürlerin basitleştirilmesi düşünülebilir.

Yetkililere göre, kayıtlı seçmenlerin kesin sayısı yurt içinde 60.721.745, yurt dışında ise 3.423.759'dur. Tutuklu ve mahkûmlardan oy verme ehliyetine haiz 53.185 seçmen için özel seçmen listeleri derlenmiştir. STK'ların taleplerine rağmen kırsal kesimde ikamet eden yatağa bağlı seçmenler için bir düzenleme yapılmamış, yalnız kentsel alanlarda yaşayan yatağa bağlı 11.196 seçmenin için seyyar sandık imkânı sağlanmıştır. DKİHB'nin daha önceki tavsiyesine rağmen, kadın sığınma evleri ve hastaneler gibi geçici adreslerde kalanlara oy kullanma olanağı sağlamak için özel hükümler getirilmemiştir.

VIII. SİYASİ PARTİLERİN VE ADAYLARIN KAYIT ALTINA ALINMASI

Cumhurbaşkanı adayları 40 yaşını doldurmuş ve yükseköğretim mezunu olmalıdırlar. 18 yaşını doldurmuş ve ilkökul mezunu vatandaşların milletvekili seçimi için aday olma hakları bulunmaktadır. Mevzuat mahkeme kararı ile hukuki ehliyetten yoksun bırakılmış kişiler, kamu hizmetinden yasaklananlar, askerlik görevini ifa etmekte olanlar ya da geniş kapsamlı suçlardan hüküm giymiş kişilerin adaylık haklarına karşı aşırı kısıtlamalar barındırmaktadır. Kişilerin elinden alınan adaylık hakları ancak belirli koşullar altında mahkeme kararıyla geri kazanılabilir⁵². Yaş gerekliliği dışında kalan diğer kısıtlamalar uluslararası iyi standartlar ve 1990 AGİT Kopenhag Belgesi ile getirilen ayrımcılığın önlenmesi ve orantılılık ilkelerine zıt düşmektedir⁵³.

⁴⁹ 13 Mart tarihinde YSK depremden etkilenip geçici sığınaklarda konaklamakta olanların ikamet kaydının yapılabilmesi için ilave destekleyici bir dokümana gerek duyulmaksızın belediyeler tarafından verilen teknik bir adres ile ikamet kaydı yapabilmelerine imkan tanıyan bir karar yayınlamıştır. İçişleri Bakanlığı'na göre, yüzde 70'i oy verme yaşında olan yaklaşık 453 bin vatandaş, depremden etkilenen bölgelerden adres değiştirerek başka illere ikametlerini taşımıştır.

⁵⁰ 20 Şubat'ta, deprem nedeniyle yerinden edilen kişilere barınma sağlayacak yurtların boşaltmak sağlamak amacıyla yüz yüze yüksek öğrenim ülke çapında askıya alınmıştır. Türkiye'de 3,8 milyon civarında üniversite öğrencisi vardır.

⁵¹ Siyasi partiler ve STK'lar DKİHB SGH'ye ulaşım imkanı sağlama kapasitelerinin mali ve operasyonel açıdan kısıtlı olduğunu bildirmiştir. Kanuna göre ulaşımın imkanının sağlanması, oy karşılığında sağlanmadığı sürece yasa dışı değildir.

⁵² Hükümlülerin adaylık hakları, cezanın tam olarak infaz edilmesini takip eden üç yıllık sürenin ardından "iyi halin" kanıtlanması halinde iade edilebilmektedir. 15 yıl sonra hükümlülerin sabıka kayıtları silinmektedir.

⁵³ [1990 AGİT Kopenhag Belgesi'nin](#) 7.5 maddesine göre üye Devletler "birey ya da siyasi partilerin veya teşkilatların temsilcisi olarak siyasi ya da kamu hizmeti görevi görmek isteyenlerin bu hakkına ayrımcılık yapmadan saygı göstermelidir". 1960 Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin 25. Maddesine ilişkin [25 No'lu Genel Yorumun](#) 15. maddesi, "başka bir şekilde seçime aday olma hakkına sahip olan kişilerin, eğitim, ikamet veya soy gibi makul olmayan veya ayrımcı gereklilikler veya siyasi sebepler nedeniyle seçim dışı bırakılmaması gerektiğini" belirtmektedir.

Ayrımcı olan adaylık ehliyeti koşulları, uluslararası standartlar ve taahhütler doğrultusunda gözden geçirilmelidir. Hükümlülerin adaylık haklarının ellerinden alınması ve iadesine ilişkin koşullar işlenen suçla orantılı olmalıdır.

Cumhurbaşkanı adayları, mecliste temsil edilen partiler ya da son genel seçimlerde oyların en az yüzde beşini almış bir ya da daha fazla parti tarafından aday gösterilebilirler. Milletvekili adayları ise YSK tarafından seçime katılma yeterliliği bulunduğu tespit edilen siyasi partiler tarafından aday gösterilebilirler. Depozito ödeyen vatandaşlar da bağımsız aday olarak seçimde yer alabilirler⁵⁴. Bağımsız cumhurbaşkanı adaylarının, ayrıca, 100.000 seçmenden imza alarak desteklenmeleri gerekmektedir. Uluslararası iyi uygulamanın aksine seçmenler yalnız bir adayın adaylığı için imza verebilmektedir⁵⁵.

Mevzuat, bölgesel veya etnik çıkarları temsil eden siyasi partilerin kurulmasına izin vermemekte ve örgütlenme özgürlüğünü sınırlamaktadır⁵⁶. Milletvekili seçimlerine katılabilmek için siyasi partiler illerin en az yarısında ve bu illerin her birindeki ilçelerin en az üçte birinde teşkilatlanmalarını tamamlamış ve seçim gününden en az altı ay önce parti genel kongrelerini gerçekleştirmiş olmalıydılar. 2022 yılında yapılan yasal değişiklikler ile yeterlik kriterini yerine getirebilmek için siyasi partilerin ulusal, il ve ilçe kongrelerini gerçekleştirmiş olması gereği getirilmiş ve ile yasal olarak belirlenen süre içerisinde iki art arda kongre yapmış olma şartı getirilmiştir ve belirli bir süre içinde birden fazla kongreyi atlamaları yasaklanmıştır⁵⁷. İttifak dışında seçime katılmak isteyen partilerin kaydolmak için illerin en az yarısında tam aday listelerini sunmaları gerekmektedir. Bu gereklilikler, geniş bir örgüt yapılanması gereği ile birlikte, yeni kurulan partiler açısından orantılılık ve eşit muamele ilkesine karşı gelmektedir⁵⁸.

Uluslararası standartlar ve iyi uygulamalara uygun olarak, siyasi partilerin kurulmasına ve siyasi partilerin seçimlere katılma ehliyetine ilişkin yasal gereklilikler, örgütlenme özgürlüğüne saygıyı artırmak ve çoğulculuğu teşvik etmek amacıyla gözden geçirilmelidir.

⁵⁴ Depozito miktarı Cumhurbaşkanlığı seçimi için 555.980 TL, milletvekili seçimi için ise 55.598 TL'dir. Depozito, başarıyla kaydolun cumhurbaşkanı adaylarına ve seçimleri halinde milletvekili adaylarına iade edilmektedir.

⁵⁵ 2020 [DKİHB ve Venedik Komisyonu Siyasi Parti Düzenlemesine İlişkin Kılavuz İlkelerinin](#) 196. maddesi “bir vatandaşın tek bir partiyi desteklemek için imza vermesine yönelik gereklilikten kişinin örgütlenme özgürlüğünü etkileyeceği ve siyasi partilerin kolaylıkla diskalifiye olmasına neden olabileceği için kaçınılmalıdır” tavsiyesinde bulunmaktadır.

⁵⁶ Bkz. 1990 [AGİT Kopenhag Belgesi'nin](#) 7.6 maddesi. 2020 [DKİHB ve Venedik Komisyonu Siyasi Partiler Yönetmeliğine İlişkin Kılavuz İlkelerinin](#) 102. Paragrafı şu tavsiyede bulunmaktadır: “Siyasi partilerin yalnızca sınırlı bir coğrafi alanı temsil ettikleri gerekçesiyle sınırlandırılmasına ilişkin hükümlerin genel olarak ilgili mevzuattan çıkarılması gerekir. Yalnızca bölgesel desteğe sahip partiler için yarışmayı yasaklayan gereklilikler, ülkenin yalnızca belirli bir bölgesinde güçlü bir kamuoyuna sahip olan partilere karşı potansiyel olarak ayrımcılık yapmaktadır.”

⁵⁷ Siyasi Partiler Kanunu, ulusal kongrelerin en az iki, en çok üç yıl içinde yapılmasını öngörmektedir.

⁵⁸ 1990 [AGİT Kopenhag Belgesi'nin](#) 7.6'ncı maddesi “Katılımcı Devletler bireylerin ve grupların, tam bir özgürlük içinde kendi siyasi partilerini veya başka siyasi örgütlerini kurma haklarına saygı gösterecek ve bu türden siyasi parti ve örgütlere, yasalar ve otoritelerce eşit muamele edilmesi esasına dayalı şekilde, birbirleriyle rekabet etmeleri için gerekli yasal güvenceleri sağlayacaklardır” ifadelerine yer vermektedir. Ayrıca Venedik Komisyonu ve DKİHB'nin 2022 Ortak Görüşünde yaptıkları yorumlara da bakınız. AGİT/DKİHB ve Venedik Komisyonu'nun siyasi parti düzenlemelerine ilişkin kılavuz ilkelerinin 151. maddesinde şu ifade yer almaktadır: “siyasi partilerin iç işlevleri ve süreçleri genel olarak devlet müdahalesinden bağımsız olmalıdır. Siyasi partilerin iç işlevleri en iyi şekilde parti tüzüğü veya partilerin kendileri tarafından ayrıntılı olarak hazırlanan ve üzerinde mutabakata varılan gönüllü davranış kuralları aracılığıyla düzenlenir.”

Kayıtlı olan 126 siyasi parti içerisinde 36 siyasi parti YSK tarafından seçime katılma yeterliliğine haiz bulunmuştur. Akabinde beş seçim-öncesi ittifakı kurulmuştur⁵⁹. YSK dört adet cumhurbaşkanı adayı ile 24 siyasi partiden 1.849 milletvekili aday listesini ve 151 bağımsız milletvekili adayını kayıt altına almıştır⁶⁰. Aday listeleri için cinsiyet kotası veya sıralama şartı bulunmamakta olup yalnız az sayıda siyasi parti bu konuda iç politikalar uygulamıştır⁶¹. 13.037 milletvekili adayının yüzde 25'i kadındır⁶². Aday listelerinin 327'sinde (yüzde 18) kadınlar başı çekmiştir. On bir kadın (yüzde 7) bağımsız aday olarak seçime katılmıştır⁶³. Kadın cumhurbaşkanı adayı bulunmamaktadır. Gençlerin aday olarak katılımı konusunda ayrıştırılmış bir veri bulunmamakta olup gençler, 30 yaşın altında yalnızca beş milletvekiliyle görev süresi sona eren mecliste, yeterince temsil edilmemiştir.

Cinsiyet kotaları ve kadınların seçimi kazanabilecekleri sıralardan aday gösterilmesine yönelik gereklilikler de dahil olmak üzere, kadın adayları teşvik etmek için geçici özel yasal önlemlerin getirilmesi dikkate alınabilir. Ayrıca siyasi partiler, kadınların partilerine daha fazla katılımını teşvik etmek için, kadınların katılımının önündeki engellerin değerlendirilmesi ve toplumsal cinsiyete dayalı her türlü ayrımcılığın ele alınması da dahil olmak üzere gönüllü önlemler almayı düşünmelidirler.

YSK'nın yönetimindeki adayların teknik olarak kayıt altına alınması süreci kapsayıcı bir şekilde yürütülmüştür. Ancak, ikinci en büyük muhalefet partisi hakkında başlatılan kapatma davasının devam etmesi bu siyasi partinin seçime katılmasını ve tanınmış bazı muhalif siyasetçilere karşı açılan ceza davaları bazı adayların seçim yarışına katılmasına engel oluşturmuş olabilir. Dahası YSK adayların kayıt altına alınmasına ilişkin alınan kararlar dahil itirazların çoğunu yayınlamayı şeffaflıktan uzaklaşmıştır. 200'den fazla paydaş görevdeki Cumhurbaşkanının adaylığı kendisinin üçüncü dönemi olacağı ve anayasaya aykırı olduğu gerekçesi ile bu adaylığa itiraz etmiştir⁶⁴. YSK görevdeki Cumhurbaşkanının 2014 ve 2018 yılları arasındaki cumhurbaşkanlığı dönemi cumhurbaşkanının dolaylı

⁵⁹ Pek çok siyasi parti, ayrı aday listeleri sunmamaya karar veren müttefik partilerin adaylarını da kendi listelerine dahil etmeyi tercih ederek, ortak aday listeleri önerme yasağını *filen* es geçmiştir. CHP'nin aday listelerinde DEVA, DP, SP ve GP'den de adaylar yer almıştır. Hüda-Par'ın bazı adayları da AK Parti listelerinde yer almıştır. Her ne kadar yasa, ittifak kuran partilerin her seçim çevresinde aynı anda yer almasını gerektirmese de YSK, Millet İttifakı'nın, müttefik partilerden yalnızca birinin yarıştığı 16 seçim çevresinde oy pusulalarında ittifak adını kullanmasına izin vermemeye karar vermiştir.

⁶⁰ YSK görevdeki Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı AK Parti ve MHP adayı, Kemal Kılıçdaroğlu'nu CHP ve İYİ Parti adayı olarak, Muharrem İnce ve Sinan Oğan'ı ise bağımsız aday olarak kaydetmiştir. Adaylık için kayıt niteliklerine haiz olmadıkları gerekçesiyle YSK yedi cumhurbaşkanı aday adayı ile sekiz bağımsız milletvekili adayının kayıt başvurularını reddetmiş; dokuz cumhurbaşkanlığı adayının ise gerekli destek imza sayısına ulaşamaması gerekçesi ile reddetmiştir. Kayıt belgeleri geç teslim edildiği gerekçesiyle bir siyasi partinin kayıt başvurusu reddedilmiş, bir diğeri ise gerekli sayıdaki ilde seçmen listesi oluşturmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Kayıt belgelerindeki eksiklikleri gideremeyen beş siyasi parti bazı seçim çevrelerinde seçime katılma hakkını kaybetmiştir. 11 Mayıs'ta Sayın İnce adaylıktan çekildiğini duyursa da kanunda ilgili düzenleme bulunmadığı için Sayın İnce'nin adı oy pusulasında kalmıştır.

⁶¹ CHP büyük şehirlerde iki kadın ve bir erkek adaydan oluşan fermuar sistemi uygularken, YSP tüm aday listelerine yüzde 50 kadın kotası uygulamıştır. İYİ Parti her cinsiyetten yüzde 25 katılım şartı olduğunu ve DEVA Partisi ise kadınlar için yüzde 35 kotası uyguladıklarını bildirmiştir

⁶² DKİHB SGH'nin 2018 seçimlerinde siyasi partilerin elde ettiği sandalye sayısına göre yaptığı hesaplamalara göre, AK Parti'de kazanılabilir pozisyonlarda 56 kadın aday bulunurken, YSP'de 27, CHP'de 26, İyi Parti'de 5 ve MHP'de 2 kadın aday yer almıştır.

⁶³ YSP ve Yeşil Sol Parti'de bu rakam en yüksek olup 35 kadın adayın her birine listelerin en başında yer verilmiştir. TİP ve HAK-PAR'da bu rakam 27 olup, CHP'de 11 kadın liste başı olurken, İYİ Parti'de 9, AK Parti'de ise 4 kadın liste başında yer bulmuştur

⁶⁴ YSK, üç cumhurbaşkanı adayının adaylık ehliyetine yönelik sayısı açıklanmayan itirazlarla ilgili yalnızca dört karar yayınlamış ve yapılan itirazların tümünü reddetmiştir. Ayrıca, Sayın Kılıçdaroğlu'nun aday olarak kayıt altına alınmasına yönelik dört, Sayın İnce'nin aday olarak kayıt altına alınmasına ilişkin ise bir itiraz yapılmış; ancak itirazların gerekçesi YSK tarafından açıklanmamıştır. Adaylık başvurusunda bulunan iki aday adayı başvurularının reddedilmesine itiraz etmişlerdir. Bakanların milletvekili adayı olabilmek için görevlerinden istifa etmesi gerektiği ve diğer bazı adayların da yeterlilik şartlarını yerine getirmediği gerekçeleriyle milletvekili adaylıklarına karşı 12 itiraz gelmiştir. Bu itirazların tamamı reddedilmiştir

olarak seçildiği bir önceki parlamenter sistemde gerçekleşmesi sebebiyle en fazla iki dönem cumhurbaşkanı seçilebilme kısıtlamasına tabi olmadığı gerekçesiyle bu itirazları reddetmiştir⁶⁵.

IX. SEÇİM KAMPANYASI

Yasal çerçeve, kampanya yürütmek için iki dönem belirlemektedir: 18 Mart'ta milletvekilliği seçimleri ve 31 Mart'ta cumhurbaşkanlığı seçimi için başlayan ve bu süre zarfında idari kaynakların kötüye kullanılması yasağı da dahil olmak üzere belirli kampanya düzenlemelerinin uygulandığı seçim dönemi ile oy verme gününden önceki onuncu günde başlayan ve daha katı kuralların uygulandığı propaganda dönemi⁶⁶. DKİHB'nin konuyla ilgili daha önce paylaşmış olduğu tavsiyeye rağmen, propaganda dönemi çok kısa olup fiili kampanya döneminin büyük bir kısmı yeterince düzenlemeye tabi tutulmamaktadır.

Seçimlerde seçmenlere siyasi alternatifler arasından gerçek bir seçim yapma imkânı sunmuştur. Seçim kampanyaları esnasında, göze çarpan birkaç istisna dışında, temel hak ve özgürlüklere genel olarak saygı gösterilmiştir. HDP ve YSP temsilcileri, kampanya etkinliklerini ve destekçilerini hedef alan ve sistematik gözaltına almaları da içeren yoğun baskı ve gözdağı ile karşılaşmışlardır⁶⁷. DKİHB SGH olağanüstü halden kaynaklı özgürlükler üzerinde bir kısıtlama gözlemlememiş olsa da valilerin terörle mücadele kapsamında hak ve özgürlükleri kısıtlama yetkisine başvurması bazı illerde ilk turda seçim kampanyası yapma fırsatına olumsuz etki etmiştir⁶⁸. Bunların yanı sıra, muhalefet partilerini, adaylarını ve destekçilerini hedef alan ifade özgürlüğüne müdahaleler de gözlemlenmiştir.⁶⁹

Yetkililer, seçim kampanyalarının gözdağı ve cezalandırılma korkusundan uzak, temel özgürlüklere tam saygı duyulan bir ortamda yürütülmesini sağlamak için gerekli tedbirleri almalıdır.

⁶⁵ Anayasa, 2017'de sona eren parlamenter sistem altında cumhurbaşkanlığı döneminin en fazla iki dönemle kısıtlanması hususuna açıkça bir istisna getirmemektedir.

⁶⁶ Bu 10 günlük süre zarfında kanun, hükümetin çalışmalarına dair resmi törenleri, demeçleri, açıklama ve yayın yapmayı yasaklamaktadır. Yine bu süre zarfında kanun, bakanların ve milletvekillerinin kampanya gezilerinde kamu araçlarını ve devlet memurlarını kullanmalarını açıkça yasaklamaktadır. Bu dönemde ayrıca halka açık törenler (cumhurbaşkanını karşılama törenleri dahil bazı istisnalar dışında) ve hükümet işleriyle ilgili konuşmalar, açıklamalar ve yayımlar yasaklanmaktadır. 13 Mayıs saat 18:00'den seçim gününe kadar tüm propaganda faaliyetleri için geçerli olan ve propaganda yapmanın yasak olduğu bir sessizlik dönemi uygulanmıştır.

⁶⁷ YSP ve HDP destekçilerini hedef alan gözaltına almalar arasında ülkenin güneydoğusunda 20 il genelinde 216 kişinin gözaltına alındığı 25 Nisan tarihli terörle mücadele kapsamında yürütülen polis operasyonu ve İzmir, Eskişehir ve İstanbul'da 30 Nisan tarihinde yürütülen operasyon; ve Mardin, Tekirdağ ve Mersin başsavcılıklarınca başlatılan soruşturma kapsamında aralarında HDP'li üst düzey parti üyeleri ve YSP'li üyelerin olduğu en az 69 kişinin gözaltına alındığı 11 ilde yürütülen 23 Mayıs tarihli terörle mücadele operasyonu bulunmaktadır. 1990 AGİT [Kopenhag Belgesi](#), “siyasi kampanyaların, parti ve adayların görüş ve vasıflarını özgürce sergilemelerini engelleyebilecek, ya da seçmenlerin bu görüş ve vasıfları öğrenme ve tartışmalarını veya kendilerine karşı misilleme yapılma kaygısı taşımadan oy vermelerini engelleyebilecek her türlü idari işlem, şiddet ya da sindirmeden uzak, adil ve serbest bir ortamda yürütülmesine olanak sağlayan yasaların ve kamu politikalarının olmasını gözeteceklerdir” şartını getirmektedir.

⁶⁸ Terörle mücadele ve kamu güvenliği gerekçesiyle Siirt'te 30 Nisan'dan 3 Mayıs'a kadar halka açık toplantılar ve yazılı materyal dağıtımını sürekli olarak yasaklanmıştır. Şanlıurfa'da 1 Nisan'dan itibaren geçerli olan beş günlük yasağın, YSP kampanya ofisi açılışının dağıtılmasına yol açtığı bildirilmiştir. Ayrıca Şırnak ilinde 1 ile 15 Mayıs tarihleri arasında geçici özel güvenlik bölgesi ilan edilmiş, bölge içerisinde hareket yasaklanmıştır.

⁶⁹ Örneğin, Diyarbakır Başsavcısı 10 Nisan tarihinde YSP kampanya etkinliğindeki tüm konuşmalar hakkında bu konuşmaların “terör propagandası” içerip içermediğini tespit etmek amacıyla soruşturma başlatmıştır. 10 Nisan'da Bursa ilinde bir CHP gençlik kolu üyesi tutuklanmış ve marketlerde ürünlerinin yanına görevdeki cumhurbaşkanı resminin bulunduğu ve kendisini yüksek enflasyonla ilişkilendiren çıkartmalar yerleştirerek “gerçeğe aykırı bilgi yaymak” usulüyle kanunu çiğnemekle suçlanmış, şahıs daha sonra serbest bırakılmıştır. 25 Mayıs tarihinde İçişleri Bakanı, bir kampanya etkinliği sırasında en az yedi kişiyi terör örgütlerini desteklemekle suçlamış; bu kişiler daha sonra gözaltına alınmıştır. 26 Mayıs'ta İstanbul'da AK Parti'nin kampanya etkinliğinde bir kişi, Sayın Kılıçdaroğlu'na özgü bir jest olan elleriyle kalp şekli yaptığı için polisle tartışmıştır.”

İlk seçim gününden önce birkaç olayın yaşandığı kampanya dönemi çoğunlukla barış içerisinde geçmiştir⁷⁰. İlk turda adayların büyük bir kısmı güçlü bir kampanya yürütmüş, mitingler düzenleyerek, kapı kapı dolaşarak ve broşür dağıtarak çeşitli kampanya yöntemlerinden faydalanmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimleri için ikinci turda yürütülen kampanyalar daha kısıtlı kalmış ve yerel düzeyde seçmenlerin harekete geçirilmesine odaklanmıştır⁷¹. Seçim kampanyaları bir hayli kutuplaşmış olup sıklıkla negatif ve kışkırtıcı bir ton benimsenmiş, taraflar birbirlerini terörle suçlamışlardır⁷². Öne çıkan kampanya başlıkları ekonomi, milli güvenlik ve deprem sonrası yeniden yapılanma çabaları olmuştur. Çok sayıda üst düzey yetkili LGBTİ topluluğuna yönelik ayrımcı açıklamalar yaparak LGBTİ'yi ana muhalefet ittifakıyla ilişkilendirmiştir⁷³. İkinci tur kampanyasında, özellikle muhalefet, sıklıkla göçmenler ve Suriyeli mültecilerin sınır dışı edilmeleri çağrısında bulunan sert söylemler kullanmıştır⁷⁴.

Mevzuat resmi propaganda dönemine ilişkin birtakım kısıtlamalar getirirse de genel itibariyle devlet ve yerel idare görevlilerinin idari kaynakları seçimler için kötüye kullanmasını önlemek için yeterli teminat sağlamamaktadır. Cumhurbaşkanı diğer üst-düzyer kamu görevlilerine uygulanan kampanya dönemi kısıtlamalarına tabi tutulmamaktadır⁷⁵. Her iki seçim döneminde Cumhurbaşkanı, resmi görevlerini ifa ederken sık sık kampanya faaliyetlerine yer vermiştir. Diğer pek çok görevdeki kamu görevlisi de büyük altyapı projelerinin açılış törenlerini seçim propagandası yapmak için kullanmışlardır⁷⁶. Uluslararası iyi uygulamaların aksine bu dönem süresince önemli sosyal yardım programları açıklanmış ya da

⁷⁰ İYİ Parti'nin İstanbul seçim ofisine 31 Mart tarihinde ve 6 Nisan'da ise CHP'nin İstanbul seçim ofisine ve 20 Nisan tarihinde Adana'daki AK Parti ofis binasına silahla ateş açılması olayları bunlara dahildir. 7 Mayıs'ta İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu'nun Erzurum'daki kampanya etkinliğine taşla saldırılmış, Trabzon'da ise CHP adaylarına saldırı gerçekleşmiş; aynı gün Mersin'de YSP adaylarına ve araçlarına saldırılmış ve rapor edilen haberlere göre beş kişi yaralanmıştır.

⁷¹ DKİHB SGH uzun dönem gözlemcileri iki tur boyunca 85 kampanya etkinliğini gözlemlemiştir. Bunlardan 79'u fiziksel engelli bireylerin erişimine açık olmuştur. 10 etkinlikte Kürtçe kullanılmış, iki kez işaret dili tercümesi yapılmıştır.

⁷² Örneğin 26 Nisan'da MHP lideri Devlet Bahçeli, Millet İttifakı'ndan "terör ittifakı" olarak bahsetmiştir; 27 Nisan'da Adalet Bakanı, "Millet İttifakı'na giden her oy teröre nefes olur" demiştir; Cumhurbaşkanı 15 Mayıs'ta yaptığı konuşmada "[PKK'dan] talimat alanların yanında değildik. Biz talimatı yalnızca Allah'ımızdan ve milletimizden alırız" demiştir. Sayın Kılıçdaroğlu, 18 Mayıs'ta yaptığı açıklamada, Cumhurbaşkanı teröristlerle pazarlık yapmakla suçlamış; İyi Parti Genel Başkanı Meral Akşener ise 20 Mayıs'ta yaptığı açıklamada Cumhurbaşkanını 'PKK ve Hizbullah'a yaslanmakla' suçlamıştır.

⁷³ 22 Nisan'da Gaziantep'te yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı, "14 Mayıs LGBTİ'lere karşıdır" demiş ve 22 Mayıs'ta "LGBTİ gibi aile yapımızı tehdit eden sapkın eğilimlerle mücadele" sözü vermiştir. Twitter paylaşımında milletvekili seçimini 'PKK'ya hayır, LGBTİ'ye hayır' diyenlerin kazandığını belirtmiştir.

⁷⁴ İyi Parti Genel Başkanı, 20 Mayıs'ta "Avrupa'nın göçmen hendeği olmayı reddeden ve sığınmacıları en geç iki yıl içinde ülkelerine geri gönderecek olanlara" oy verme çağrısında bulunmuştur. 24 Mayıs'ta Zafer Partisi liderinin Twitter paylaşımında "Suriyeliler gidecek [...]. Türkiye'yi dünyanın eğlence parkı sanan, kadınlarımıza cariyeye muamelesi yapan, sokaklarımızı uyuşturucu cennetine çeviren, Selefi cihatçıları örgütleyen ve yılda 11 milyar dolar tüketen herkes gidecek" demiştir. Sayın Kılıçdaroğlu, 25 Mayıs'ta Twitter'da paylaştığı videoda, mevcut hükümetin iktidarda kalması halinde, "Düzensizler, sığınmacılar potansiyel suç makinelerine dönüşecek. Yağma başlayacak" demiştir.

⁷⁵ Yetkililer DKİHB SGH'ye, diğer kanunlarda bakanlar ve milletvekilleri için geçerli olan benzer hükümler vesilesiyle mevcut kısıtlamaların görevdeki cumhurbaşkanlarına da uygulanmasının amaçlandığını bildirmiştir. 2016 tarihli DKİHB ve Venedik Komisyonu'nun Seçim Süreçlerinde İdari Kaynakların Kötüye Kullanımını Önleme ve Müdahale Etmeye İlişkin Ortak Kılavuz İlkelerinin (Kılavuz İlkeler) II. B. 1.1 maddesine göre "yasal çerçeve, kamu yetkililerinin, hayırsever etkinlikler veya herhangi bir siyasi parti veya adayın lehine veya aleyhine olan etkinlikler de dahil olmak üzere, seçim kampanyası amacıyla resmi halka açık etkinlikler düzenlemesini yasaklayan etkili mekanizmalar sunmalıdır". Ayrıca bkz. Venedik Komisyonu ve DKİHB'nin 2022 Ortak Görüşünde yer alan yorumlar.

⁷⁶ 13 Nisan'da Malatya'da depremedeler için konut temel atma töreninde Cumhurbaşkanı, muhalefeti beceriksizlik ve terör bağlantılı olmakla suçlamıştır. 21 Nisan'da İstanbul'da Sultanahmet Camii'nin açılışında Cumhurbaşkanı, muhalefetin "yaklaşan seçimlere siyasi ölüm olarak gömüleceği" ifadelerine yer vermiştir. 12 Nisan'da CHP'li belediye başkanı tarafından Ankara'da bir yolun açılışında CHP'li cumhurbaşkanlığı ve parti kampanya materyalleri sergilenmiştir. 19 Mayıs'ta İstanbul'da çelenk koyma töreninde CHP'li Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu hükümeti eleştirmiştir. CHP'li Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş, 19 Mayıs'ta düzenlenen anma etkinliğinde hükümete atıfta bulunarak "Şehirlerimizi teröristlerin silah deposuna çevirdiler." demiştir.

uygulamaya alınmıştır⁷⁷. Kampanya döneminde idari kaynakların kötüye kullanılmasına ilişkin diğer bazı örnekler de gözlemlenmiştir⁷⁸. Bu uygulamalar, görevde olanlara haksız avantaj sağlamış, siyasi parti ve devlet arasındaki çizgiyi belirsizleştirmiş ve 1990 Kopenhag Belgesi'nin 5.4 maddesine zıt düşmüştür⁷⁹.

Adil bir kampanya ortamı koşullarını sağlamak amacıyla, idari kaynakların kötüye kullanılması da dahil olmak üzere, tüm kampanya yasaklarının seçim çağrısından itibaren geçerli olmasının sağlanması göz önüne alınabilir. Kanun, kampanya kurallarının tüm adaylara eşit şekilde uygulanmasını ve görevdeki cumhurbaşkanının haksız avantajlardan faydalanmamasını sağlayacak şekilde düzenlenmelidir. Yetkililer, devlet ile siyasi parti arasında açık bir ayırım sağlayan ve adayların görevlerinin getirdiği avantajları seçim amaçları doğrultusunda kullanmalarını önlemek amacıyla, idari kaynakların kötüye kullanılmasına karşı etkili bir yaptırım mekanizması da dahil olacak şekilde, önlemler almalı, seçim kampanyalarıyla ilişkili tüm suçları soruşturarak etkili bir kampanya denetimi gerçekleştirilmelidirler.

Seçim döneminde, DKİHB SGH 35 siyasi aktörün Twitter ve Facebook üzerinden çevrimiçi faaliyetlerini takip etmiştir. Bütün adaylar sosyal ağlarda çevrimdışı ortamda yürüttükleri seçim kampanyasının benzeri iletiler paylaşarak bu ağları aktif kullanmış olup, çoğunlukla kışkırtıcı bir dile başvurmuşlardır. İçerikler genellikle video ve metinlerin yanı sıra bazı fotoğraflardan oluşmuştur. AK Parti günde 20'ye varan paylaşım ile internette en aktif olan siyasi parti olmuştur. İkinci tur döneminde partilerin öz değerlendirmeleri ile birlikte odak seçim sonuçlarına kaymıştır. Hem muhalefet hem de iktidar partisi, kampanya süresince partileri hakkında, parti platformları ya da adayları hakkında gerçeğe dayanmayan bilgilerin yayıldığı iddialarında bulunmuştur⁸⁰.

İYİ Parti başkanı Meral Akşener dışında, genel olarak kadınların seçim kampanyasında görünürlüğü kısıtlı kalmıştır⁸¹. İlk turda CHP, DEVA, İYİ Parti ve YSP gibi bazı siyasi partiler kadın-erkek eşitliği ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesini desteklemiştir. İkinci turda Sayın Kılıçdaroğlu'nun kampanyasının odağında kadın hakları yer alırken, görevdeki Cumhurbaşkanı partisinin kadınların siyasi katılımını teşvik etme konusundaki başarılarını vurgulamıştır. Bazı kadın siyasetçilerin DKİHB SGH'ye

⁷⁷ Cumhurbaşkanı, 20 Nisan'da düzenlenen halka açık bir törende hanelere doğalgazı bir yıl süreyle ücretsiz vermeyi taahhüt etmiş; 24 Nisan'da çarşı esnafına vergi muafiyeti, araçlar ve internet üzerinden yapılan bazı satışlara özel tüketim vergisi muafiyetini getirmiştir. 1 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı, Nisan ayındaki zammın ardından emekli maaşlarını daha da artırma sözü vermiştir. 9 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı, 700.000'den fazla kamu görevlisinin maaşına yüzde 45 zam yapıldığını duyurmuştur. Kılavuz'un II. B. 1. 3 maddesi "kampanyalar sırasında belirli bir parti veya adayla bağlantılı veya onlara karşı olumlu bir algı yaratmayı amaçlayan hiçbir büyük duyurunun yapılmamasını" tavsiye etmektedir.

⁷⁸ Antalya, Erzurum ve Gaziantep'teki AK Parti mitingleri için seçmenlere belediye aracılığıyla ücretsiz ulaşım da sağlanmıştır. Kamu görevlilerinin kampanya etkinliklerine katılmak için devlete ait araç veya uçakları kullandığı İstanbul ve Samsun'dan rapor edilmiştir. Hem Cumhurbaşkanlığı'nın hem de Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'nın internet sitelerinde cumhurbaşkanlığı kampanyası konuşmaları veya cumhurbaşkanlığı kampanyası etkinlik takvimi yayınlanmıştır.

⁷⁹ [1990 AGİT Kopenhag Belgesi'nin](#) 5.4. maddesi "Devlet ile siyasi partiler arasında açık bir ayırım" çağrısında bulunmaktadır. Paragraf II. Rehberin B. 1.1 maddesi, "yasal çerçevenin, kamu makamlarının seçim kampanyası amacıyla resmi kamuya açık etkinlikler düzenleyerek konumlarından haksız avantajlar elde etmesini yasaklayacak etkili mekanizmalar sağlaması gerektiğini" belirtmektedir.

⁸⁰ Basında çıkan haberlere göre, 27 Nisan'da İstanbul'daki bir matbaa, partinin terör örgütleriyle iş birliği yaptığını öne süren sahte CHP broşür ve çıkartmaları basmıştır. 26 Nisan'da Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı, Cumhurbaşkanı'nın sağlık durumuyla ilgili sahte haberlerin yayılmasıyla ilgili endişelerini dile getirmiştir. 2 Mayıs'ta Sn. Kılıçdaroğlu, yetkililerin kampanyasını itibarsızlaştırmaya yönelik olası çevrimiçi manipülasyonlarına ilişkin iddialarda bulunmuştur. İktidardaki ittifak, CHP temsilcilerinin ilk seçim gecesi yaptığı, muhalefet adayının cumhurbaşkanlığı yarışını kazanmanın eşliğinde olduğu yönündeki açıklamaları eleştirerek, bu iddiaları manipülasyon girişimi olarak nitelendirmiştir. AK Parti sözcüsü 15 Mayıs'ta yaptığı açıklamada CHP'yi seçim gecesi veri akışını manipüle etmekle suçlamıştır. Aynı gün, görevdeki Cumhurbaşkanı muhalefeti kamuoyunu kasıtlı olarak yanıltmakla suçlamıştır. İkinci turda Sayın Kılıçdaroğlu, kendisini teröristlerle kampanya yürütürken gösteren, üzerinde oynanmış bir videoyla ilgili olarak görevdeki Cumhurbaşkanı'na hakaret davası açmıştır.

⁸¹ DKİHB SGH tarafından gözlemlenen 85 kampanya etkinliğinden 33'ünde kadın konuşmacılar yer almış ve toplamda 76 kadın konuşmacıya karşı 267 erkek konuşmacıya bu etkinliklerde yer verilmiştir. Gözlemlenen kampanya etkinliklerinde, kadınların katılım oranı ortalama yüzde 39,8'dir.

kampanya esnasında toplumsal cinsiyete dayalı tacize uğradıklarını rapor etmesi ise endişe uyandırıcıdır⁸².

X. KAMPANYA FİNANSMANI

Kampanya finansmanı, Siyasi Partiler Kanunu ve Cumhurbaşkanı Seçimi Kanunu ile düzenlenmektedir ve YSK düzenlemeleri ile desteklenmektedir. Mevzuat siyasi parti ve kampanya finansmanını kapsamlı bir şekilde düzenlenmemektedir. Çevrimiçi kampanya harcamaları düzenlenmemektedir⁸³. Kampanya harcama limitlerinin getirilmesi, kampanya finansmanının şeffaflığının artırılması ve gözetim mekanizmasının etkinliğinin artırılması gibi DKİHB ve Avrupa Konseyi Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu'nun (GRECO) daha önceki tavsiyeleri dikkate alınmamıştır⁸⁴. Kampanyaların nasıl finanse edildiğine yönelik ara bir rapor bulunmadığından ötürü seçmenlerin oy verme gününden önce kampanya gelirleri ve harcamalarına ilişkin yeterince bilgisi yoktur ve bu durum daha önceki DKİHB tavsiyeleri ile zıt düşmektedir. Bu eksiklikler paydaşların düzenleyici sistemin doğruluğuna ve hesap verilebilirliğine güvenini büyük ölçüde azaltmıştır.

Cumhurbaşkanı adaylarının devlet yardımından yararlanma hakları yoktur. Kampanyalarını desteklemek amacıyla her turda bağışçı başına 55.598 TL'ye kadar Türk vatandaşlarından bireysel bağış alabilmektedirler⁸⁵. Bir önceki milletvekili genel seçimlerinde en az yüzde üç oy alan siyasi partiler aldıkları oylar ile orantılı olarak yıllık devlet yardımı almaktadırlar. Seçim olan yıllarda bu fon üçe katlanmakta ve 2023'te toplamda 4,5 milyar TL'ye ulaşmaktadır⁸⁶. Yıllık yardım almayan siyasi partilerin seçim kampanyası için ayrı bir kamu finansmanı bulunmayıp bu durum ilk kez seçime katılan siyasi partilere orantısız bir dezavantaj sağlamaktadır⁸⁷.

Siyasi partiler, ayrıca, kampanyalarını üyelik aidatları veya özel bağışlar yoluyla da finanse edebilmekte olup her bir bağışçı için yıllık bağış limiti 221.591 TL tutarındadır⁸⁸. Çoğu tüzel kişinin, devlet ve kamu kuruluşunun ve yabancı kaynakların bağış yapması yasaktır. Ticari faaliyetlere ve kredilere izin verilmemektedir. Siyasi parti ve kampanya bağışları ve harcamalar bu iş için belirlenen özel banka hesaplarından yapılmalıdır⁸⁹. DKİHB'nin önceki tavsiyesine rağmen, yıllık parti ve kampanya

⁸² Bazı kadın YSP adayları, kampanya sırasında korunmak için yanlarında erkek parti üyelerinin veya destekçilerinin bulunması gerektiğini veya tacize uğrama korkusu nedeniyle aktif olarak kampanya yapmaya cesaret edemediklerini DKİHB SGH'ye bildirmiştir.

⁸³ DKİHB SGH, [META Reklam Kitaplığı'ndan](#) elde edilen verilere dayanarak, 1 Nisan-27 Mayıs tarihleri arasında cumhurbaşkanı adayları ve siyasi partilerin Facebook ve Instagram reklamlarına toplamda en fazla 10.840.712 TL harcadığını hesaplamıştır. META'nın sunduğu aralık değerler, bu dönemde resmi parti veya cumhurbaşkanı aday hesaplarından yapılan siyasi reklam harcamaları arasında en yüksek harcamanın Sayın Erdoğan'ın (2,8-3,3 milyon TL) ve AK Parti'nin (2,3-2,8 milyon TL) hesabında gerçekleştiğini göstermektedir. MHP 1,5 milyon TL'den 1,8 milyon TL'ye, Sayın Kılıçdaroğlu'nun hesabı ise 1,2 milyon TL'den 1,4 milyon TL'ye kadar olan aralıkta bir harcama yapmıştır. 1 Avro yaklaşık 22 TL'ye (Türk Lirası) eşittir.

⁸⁴ GRECO'nun 2020 tarihli [Türkiye'nin İkinci Uyum Raporuna İlişkin İki nolu Zeyilname'nin 34. maddesi](#) şöyle demektedir: "Genel olarak, mevcut durum tatmin edici değildir; Türkiye'de siyasetin finansmanının şeffaflığı konusunda hala kayda değer bir ilerleme sağlanması gerekmektedir".

⁸⁵ Kanun, cumhurbaşkanı adaylarına aday gösterildikleri partilerden fon almaları veya kendi fonlarını kullanmaları konusunda kısıtlamalar getirmemektedir. İzin verilen azami bağış tutarı, en kıdemli devlet memurunun güncel aylık brüt maaşına eşittir.

⁸⁶ Vatan Partisi, 17 Nisan'da HDP'nin bu seçimlerde aday olmadığı gerekçesiyle aldığı yıllık kamu ödeneğini iade etmesi talebiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Dava devam etmektedir.

⁸⁷ 2020 DKİHB ve Venedik Komisyonu [Siyasi Partiler Düzenlemesine İlişkin Ortak Kılavuz'un](#) 232. maddesi, kamu finansman sisteminin "muhalfeet partileri, küçük partiler ve yeni partiler de dahil olmak üzere tüm partilerin fırsat eşitliği ilkesi uyarınca seçimlerde rekabet edebilmesini sağlamayı amaçlaması, bu şekilde de siyasi çoğulculuğu güçlendirmesi ve demokratik kurumların doğru şekilde işlemlerini sağlamaya yardım etmesi gerekir" ifadesine yer vermektedir.

⁸⁸ Ayrıca, uygun bağışçılar arasında, eğer tüzükleri izin veriyorsa, meslek birlikleri gibi belirli tüzel kişiler de yer almaktadır.

⁸⁹ Cumhurbaşkanlığı kampanyalarında 7.000 TL'nin üzerindeki bağışlar buna ayrılan özel bir hesaba yatırılacaktır.

harcamaları için herhangi bir tavan bulunmamaktadır; bu durum daha büyük siyasi partileri kayırmakta ve eşit şartlarda yarışılmasını olumsuz etkilemektedir⁹⁰.

Kanun, ilgili yetkililerin proaktif bir denetim yapmasını öngörmemektedir. Cumhurbaşkanı adayları kesin sonuçların açıklanmasından itibaren 10 gün içinde kampanya finansman raporlarını YSK'ya sunmakla yükümlüdürler⁹¹. YSK, denetimin tamamlanmasından sonraki bir ay içinde denetim sonuçlarını yayınlamaktadır. Siyasi partiler, kampanya finansmanını yıllık mali raporları ile Anayasa Mahkemesine sunmak suretiyle beyan ederler. Bu raporlar adaylar ya da üçüncü taraflar tarafından yapılan harcamalar ve elde edilen gelirleri göstermemektedir⁹². Şu anda bu raporları denetlemekte ve denetim sonuçlarının açıklanmasında ciddi gecikmeler yaşandığından ötürü şeffaflık noktasında kısıtlamalar yaşanmaktadır⁹³. Bağımsız milletvekili adayları kampanya finansmanını kendi şahsi vergi beyanları ile rapor etmektedirler. Milletvekili seçim kampanyasının finansman kurallarının ihlaline yönelik yaptırımlar arasında uyarılar, para cezaları, üç yıla kadar hapis ve ilgili siyasi partinin kapatılması yer almaktadır. Kanun, cumhurbaşkanlığı seçim kampanyası finansmanı kurallarına uyulmaması halinde yaptırımlar getirmemektedir.

Kampanya finansmanı çerçevesini uluslararası iyi uygulamalar ve GRECO tavsiyeleriyle uyumlu hale getirmek için yetkililerin belirtilen boşlukları ve belirsizlikleri ele alması gerekmektedir. Özellikle, yetkililer, kampanya bağışları ve harcamalarına ilişkin periyodik, zamanlı ve şeffaf raporlama uygulamaları oluşturmayı, bu tür raporların seçim gününden önce de dahil olmak üzere zamanında yayınlanmasını ve nitelikli bağımsız bir kuruma net bir gözetim ve izleme yetkisi sağlamayı değerlendirebilir. Ayrıca kampanya finansmanı düzenlemelerinin ihlali durumunda orantılı ve caydırıcı yaptırımlar getirilebilir.

XI. MEDYA

A. MEDYA ORTAMI

Medya ortamı çeşitlilik gösterse de kutuplaşmıştır da. Medya piyasası, kritik yayın organlarının aleyhine olan hükümet ve devlete bağlı reklamlar tarafından çarpıtılmıştır⁹⁴. Ayrıca, ana medya kuruluşunun kamu satın alımlarına bağımlı olması bu kuruluşların yayın politikalarını etkilemektedir. Gazeteciler, özellikle Türkiye'nin güneydoğusunda, seçim dönemi de dahil olmak üzere, haberlerine dayanarak

⁹⁰ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye yönelik 25 Nolu [Genel Görüş](#), "herhangi bir aday ya da siyasi parti tarafından orantısız harcama yapılması sebebiyle demokratik sürecin sekteye uğramamasını ve seçmenlerin özgür bir seçim yapabilmesini sağlamak amacıyla kampanya harcamalarına getirilen makul kısıtlamaların haklı görülebileceğini" ifade etmektedir. Ayrıca bakınız DKİHB ve Venedik Komisyonu'nun 2020 [Siyasi Parti Düzenlemelerine İlişkin Kılavuzu 248. Madde](#)

⁹¹ Kanunda, cumhurbaşkanı adaylarının raporlarını ilk turda kesin sonuçların açıklanmasından sonraki 10 gün içinde mi, yoksa ikinci tur sonuçları kesinleştikten sonra mı sunacakları konusunda netlik yoktur. [2003 BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nin](#) 7.3. Maddesine göre "Her Taraf Devlet, ayrıca, seçilen kamu görevlerine adaylıkların finansmanında ve uygulanabilir olduğu durumlarda siyasi partilerin finansmanında şeffaflığı artırmak için uygun yasal ve idari önlemleri almayı değerlendirecektir..." Ayrıca bkz. [2010 tarihli AGİT/DKİHB ve Venedik Komisyonu'nun Siyasi Partilerin Düzenlenmesine İlişkin Kılavuz İlkeleri'nin](#) 201-206. maddeleri.

⁹² [AGİT/DKİHB ve Venedik Komisyonu'nun Siyasi Partiler Düzenlemesine İlişkin 2010 Kılavuz İlkelerinin](#) 200. maddesinde şöyle denilmektedir: "Kampanyanın finansmanına ilişkin raporlar, seçimlerden sonraki 30 günü aşmayan bir süre içinde ilgili makamlara iletilmelidir. Kanun, raporların formatını, tarafların gerekli tüm bilgi kategorilerini açıklayacağı ve farklı taraflardan gelen bilgilerin karşılaştırılabileceği şekilde tanımlamalıdır."

⁹³ Denetim raporlarının yayınlanması için belirlenmiş bir son tarih yoktur; 2022 yılında yayınlanan parti mali raporlarının nihai denetimleri 2020 mali yılına aittir.

⁹⁴ Media4Democracy projesine ait bir [rapor](#), muhalefet eğilimli Fox TV, Halk TV, Tele 1 ve KRT'nin 2022'de herhangi bir kamu reklamı almadığını ortaya koymuştur.

sıklıkla terör suçlamalarıyla karşı karşıya kalmışlardır⁹⁵. Pek çok gazeteci ve medya kuruluşu da muhalif ve eleştirel medyaya karşı ayrımcılık yapıldığı iddiasıyla, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı tarafından verilen basın kartlarının alınabilmesi süreci hakkında endişe duyduklarını ifade etmişlerdir⁹⁶.

Anayasa ifade ve medya özgürlüğünü güvence altına almakta olsa da Ceza Kanunu'ndaki ve Basın Kanunu'ndaki bazı hükümler, terörle mücadele kanunları ve diğer mevzuat, ifade ve basın özgürlüğüne anayasal güvencelerden ödün verecek şekilde kısıtlamalar getirmektedir. İftira ve hakaret ceza gerektiren suçlar olmaya devam etmektedir⁹⁷. Uluslararası standartların aksine, Ceza Kanunu, kamu görevlilerine karşı hakaret ve iftira için ağır cezalar getirmektedir⁹⁸. Ekim 2022'de gerçeğe aykırı bilgilerin yayılması, uluslararası standartların tersine, ceza gerektiren bir suç olarak kabul edilmiştir⁹⁹. Gerçeğe aykırı bilginin yasal tanımı çok geniş olup, bu hüküm, seçim döneminde de gözlemlendiği gibi, eleştirel gazetecilere ve sosyal ağ kullanıcılarına karşı sıklıkla ve seçici bir şekilde uygulanmaktadır¹⁰⁰. İfade özgürlüğüne yönelik bu kısıtlamalar, gazetecilerin yönelik tutuklanması ve yargılanması vakaları, kamuya açık reklamların seçici bir üslupla dağıtılması ve basın kartlarının keyfi dağıtılmasıyla birleştiğinde, otosansüre katkıda bulunmuş ve seçmenlerin bilinçli bir seçim yapma imkanını sınırlamıştır.

Yasal çerçeve, hakaret ve iftirayı suç olmaktan çıkarıp, cumhurbaşkanı da dahil olmak üzere kamu görevlilerinin onuruna yönelik özel tedbirleri ve gerçeğe aykırı bilgi yayma nedeniyle cezai kovuşturmanın başlatılmasını kaldırıp, terörle mücadele kanunları ve bunların uygulamalarını hafifleterek uluslararası ifade özgürlüğü standartları ile uyumlu hale getirilecek şekilde revize edilmelidir.

⁹⁵ Seçim döneminde en az 50 kişi, sosyal ağlardaki haber veya paylaşımları nedeniyle terör örgütlerini desteklediği iddiasıyla gözaltına alınmıştır. Ayrıca 12 Nisan'da Diyarbakır Ceza Mahkemesi, aralarında Kürt yanlısı Mezopotamya Ajansı'ndan 20 gazetecinin de bulunduğu 22 kişi hakkındaki iddianameyi kabul etmiştir. [Gözel ve Özer- Türkiye](#) davasında AİHM, gazetecilerin Terörle Mücadele Kanunu'na dayanarak 'otomatik' mahkum edilmesinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 10. maddesini ihlal ettiğine karar vermiştir. AGİT Medya Özgürlüğü Temsilcisi, 2021 yılında yetkililere " Türkiye'de geniş şekilde yorumlanan ulusal terörle mücadele yasalarını gözden geçirme ve bunları AGİT taahhütleri ve uluslararası standartlarla uyumlu hale getirme" çağrısında bulunmuştur.

⁹⁶ Gazetecilerin işlerini yürütmek için yasal olarak basın kartı sahibi olmaları gerekmesede uygulamada bu tür kartlar, protestolar ve kampanya etkinlikleri de dahil olmak üzere kamu kurumlarına erişim sağlamak ve kamuya açık alanlarda kayıt yapmak için gereklidir. Örneğin, bazı gazeteciler DKİHB SGH'ye 26 Nisan'da Yeşil Sol Parti'nin Van'daki mitingine basın kartları olmadığı için katılmalarına polis tarafından izin verilmediğini bildirmiştir.

⁹⁷ Adalet Bakanlığı'nın istatistiklerine göre, 2022 yılında Cumhurbaşkanına ve devlet sembollerine hakaretle ilgili olarak toplam 67.332 kamu davası açılmış ve bunların 302'si reşit olmayan bireylere karşı olmak üzere toplam 7.682 dava yargıya taşınmıştır. Venedik Komisyonu 2016 yılındaki Görüşünde cumhurbaşkanına hakaret ve iftira hükümlerinin "tamamen kaldırılması" tavsiyesinde bulunmuştur. Ayrıca, hakaretin suç olmaktan çıkarılmasını öneren ICCPR'ye ilişkin 34 No'lu Genel Yorumun 47. Paragrafına bakınız.

⁹⁸ Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin (ICCPR) 34 No'lu Genel Yorumunun 38. paragrafı şuna dikkat çekmektedir: "Devlet ve hükümet başkanları gibi en yüksek siyasi otoriteyi kullananlar da dahil olmak üzere, tüm kamuya mal olmuş kişiler meşru olarak eleştiriye ve siyasi muhalefete tabidir. [...] Kanunlar, yalnızca şüphe konusu olabilecek kişinin kimliğine dayalı olarak daha ağır cezalar öngörmemelidir."

⁹⁹ Değişiklik taslaklarına ilişkin Ekim 2022 tarihli Acil Görüşünde Venedik Komisyonu, "demokratik bir toplumda 'değişiklik taslağıyla öngörülen yanlış veya yanıltıcı bilgilere' cezai karşılık verilmesinin gerekliliğine ilişkin ciddi şüpheler dile getirmiş ve bu tür hükümlerin "olası sonuçları" konusunda endişelerini eklemiştir. AGİT Medya Özgürlüğü Temsilcisi Türk milletvekillerini hükümleri gözden geçirmeye ve bağımsız gazetecilik ve ifade özgürlüğü için güvenceler sağlamaya davet etmiştir.

¹⁰⁰ Seçim dönemi boyunca savcılık en az 8 gazeteci hakkında çoğunlukla hükümeti eleştirdikleri gerekçesiyle dava açmıştır. Daha önce 2023'te hükümetin depreme tepkisini eleştiren en az 10 gazeteci hakkında soruşturma başlatılmıştır. İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı, 24 Mayıs'ta 14 Mayıs seçim sonuçlarına ilişkin "yanıltıcı bilgi yaydığı" iddiasıyla 34 kişi hakkında soruşturma başlatmıştır.

Kanun, YSK ve İlçe Seçim Kurulları da dahil, çok çeşitli idari ve adli organların talebi üzerine, sosyal ağlar da dahil olmak üzere çevrimiçi içeriğin kaldırılmasına izin vermektedir¹⁰¹. Ayrıca mevzuat, sosyal ağlarda yayınlanan içeriklere dayalı olarak suç duyurusunda bulunulmasına da izin vermektedir¹⁰². 13 Mayıs'ta *Twitter* ve *Facebook*, Türk yetkililerin engelleme taleplerine yanıt olarak bazı içerik ve kullanıcı hesaplarına erişimi kısıtlamıştır¹⁰³. Birçok bağımsız çevrimiçi medya kuruluşu, DKİHB SGH'ye, bu süratli içerik engelleme sürecinin ve alınan bu kararlara itiraz etmek için etkili prosedürlerin bulunmamasının, araştırmacı gazetecilik hikayeleri yayımlayabilmelerini önemli ölçüde engellediğini rapor etmiştir.

Çevrimiçi içeriğe erişime getirilen herhangi bir kısıtlama, kesin ve kapsamlı yasal temellere dayanmalı ve uluslararası standartlarda belirtildiği gibi gereklilik ve orantılılık ilkelerine uygun olmalıdır. Erişimi kısıtlama yetkisi yalnızca yargıya ait olmalıdır. Engellenen web sitelerinin veya sosyal ağ paylaşımlarının veya hesaplarının kaydı kamuya açık olmalıdır.

B. YASAL ÇERÇEVE

Anayasa, resmi yayın kuruluşunun tarafsızlığını güvence altına alırken mevzuat da tüm medya kuruluşlarını seçim kampanyalarını tarafsız bir şekilde yayınlamakla ve adaylara eşit fırsatlar sağlamakla yükümlü kılmaktadır. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nun (TRT), seçimlere katılan siyasi partilere ve cumhurbaşkanı adaylarına ücretsiz yayın süresi sağlaması zorunludur. Kanuna göre, seçimlere katılanlar hem kamu hem de özel medyada siyasi reklamlar için eşit şartlarda süre satın alma hakkına sahiptir. Ancak CHP, yayıncının daha önceki anlaşmalar uyarınca ücretli yayın yapmadığı iddiasıyla TRT'ye karşı çok sayıda şikayette bulunmuştur. Seçim sonuçlarının açıklanması öncesinde bu şikâyetler çözümsüz kalmıştır¹⁰⁴.

Genel olarak, kampanyaya ilişkin medyada yer alan haberler etkili bir gözetimden yoksun kalıp ihlaller hızlı bir şekilde düzeltilmemiştir. Ulusal yayın organlarını denetlemekle görevlendirilen YSK'nın yaptırım uygulama yetkisi bulunmamaktadır. Kanuna göre, yayın organlarının düzenleyicisi olan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), tarafsızlık ve yansız haberciliği denetlemekle sorumludur. Ancak seçim döneminde medya denetimi yapmamış, resmi şikâyetleri inceleme noktasında tutarlı davranmayıp re'sen eyleme geçmekten de kaçınmıştır. Atama mekanizması ve bunun sonucunda iktidar partilerinin adaylarının RTÜK'ün yapısında baskın olmaları, Kurulun bağımsızlığını garanti etmemektedir¹⁰⁵. Uygulamada RTÜK, şikâyetleri incelerken seçici davranmış ve muhalefet yanlısı eleştirel medyayla ilgili

¹⁰¹ Engellenen web sitelerinde ve sayfalarda hiçbir resmi veri bulunmamaktadır. İfade Özgürlüğü Derneği'ne göre, 2021 yılı itibarıyla " 574.798 web sitesi ve alan adı [...] 789 ayrı kurum tarafından verilen 504.700 ayrı kararla engellenmiştir". BM İfade Özgürlüğü Özel Temsilcisi'nin 2011 tarihli raporunun 70. maddesi, Devletleri "engellenen web sitelerinin listelerini ve her bir web sitesinin engellenmesinin gerekliliği ve gerekçesine ilişkin tüm ayrıntıları sağlamaya" çağırılmaktadır.

¹⁰² 5651 sayılı Kanun, sosyal ağ sağlayıcılarını düzenleyerek, platformlarında yayınlanan içeriklerin kaldırılmasına ve erişimin engellenmesine yönelik bir mekanizma kurmaktadır. 21 Mayıs'ta Sayın İnce ile ilgili sosyal ağ paylaşımları nedeniyle kişiler şantaj ve kişisel verilerin hukuka aykırı olarak elde edilmesi ve yayılması suçlamasıyla tutuklanmıştır. Sosyal medya paylaşımları nedeniyle 25 Nisan'da iki gazeteci, 4 Mayıs'ta HDP'liler, 26 Mayıs'ta Bingöl ve Ağrı'da polis operasyonunda çok sayıda kişi ve aynı gün Gaziantep'te bir kişi gözaltına alınmıştır.

¹⁰³ 13 Mayıs'ta Facebook, yolsuzluk iddiaları ve hükümet tarafından işlendiği iddia edilen diğer suçlarla ilgili içeriğe sahip 110 öğeye erişimi kısıtlamıştır. 15 Mayıs'ta Twitter, 4 hesap ve 409 tweet'e ilişkin BTK'dan 5 mahkeme kararı ve içerik kaldırma talebi yayınlamıştır. 2011 tarihli BMMYK'nin 34 No'lu Genel Yorumunun 15. Maddesine göre: "Taraf Devletler, bireylerin [çevrimiçi medyaya] erişimini sağlamak için gerekli tüm adımları atmalıdır [...]". İnternette insan haklarının desteklenmesi, korunması ve kullanılmasına ilişkin 2012 BMMYK Kararı, "insanların çevrimdışı olarak sahip olduğu hakların, özellikle ifade özgürlüğü olmak üzere, çevrimiçi ortamda da korunması gerektiğini" teyit etmektedir.

¹⁰⁴ CHP, ayrıca, DKİHB SGH'ye siyasi reklamlarını en büyük medya grubu olan *Turkuvaz'a* ait medya kanallarında yayımlamadıklarını ancak partinin bu konuda resmi bir şikâyette bulunmadığını bildirmiştir.

¹⁰⁵ RTÜK, beşi AK Parti, biri MHP ve ikisi CHP tarafından aday gösterilen dokuz üyeden oluşmaktadır. Ayrıca HDP'nin aday gösterdiği bir üye de 2020 yılından bu yana tutuklu yargılanıyordur.

şikayetleri orantısız bir şekilde ele almış; bunların bir kısmı yaptırımlarla sonuçlanmış¹⁰⁶. Bölgesel medyada ve çevrimiçi ortamda kampanya yayınlarını denetlemekle İlçe Seçim Kurulları yükümlü olmasına rağmen, DKİHB SGH gözlemcilerinin belirttiği üzere Kurullar bu bağlamdaki vazifelerinin büyük ölçüde farkında değildiler.

Seçime katılan adayların haberlerde tarafsız ve yansız bir şekilde yer almasına ilişkin yasal gereklilikler bağımsız bir medya düzenleme kurumu tarafından denetlenmeli, söz konusu kurum ihlallere karşı etkili çözümler sağlamalı ve alınan tüm şikayetler hakkında zamanlıca harekete geçmelidir. Tüm kampanya dönemi boyunca medyanın sistematik olarak izlenmesi kurumun tarafsızlık gerekliliklerinin karşılandığından emin olmasına yardımcı olabilir. Kurum resmi kararlar verme yetkisine sahip olmalı ve tüm kararlar derhal yayınlanmalıdır.

C. MEDYA İZLEME SONUÇLARI

DKİHB SGH'nin yürüttüğü medya izleme çalışması yayıncıların seçim kampanyalarına tarafsız bir şekilde yer verilmesi ve adaylara eşit fırsatlar sağlanması yönündeki yasal yükümlülüğü yerine getirmediğini göstermektedir¹⁰⁷. İzlenen yayıncıların çoğunluğu, cumhurbaşkanı olarak faaliyetlerini aday olarak yürüttüğü faaliyetlerden ayırmadan, Sayın Erdoğan'a açık bir destek sergilemiştir. Dahası, yayıncıların çoğunluğu haberlerinde gerçekler ve görüşler arasındaki ayrımı sıklıkla bulanıklaştırmış ve haberleri, destekledikleri adayın lehine olacak şekilde seçici bir şekilde sunmuştur. İlk turda haberlerinin yüzde onunu Sayın İnce'ye ayıran ve kendisine CHP'yi ve Sayın Kılıçdaroğlu'nu eleştirmesi için bir platform sağlayan *Kanal D* dışındaki diğer kanallarda Sayın Oğan ve Sayın İnce'nin kampanya faaliyetleri büyük ölçüde göz ardı edilmiştir.

TRT, esasen televizyonun daha çok izlendiği saatler dışında olmak üzere, tüm adaylara ücretsiz süre sağlama yönündeki yasal yükümlülüğünü yerine getirmiştir. Sayın Erdoğan, kampanya mitingleri, güncel konuları ele alan TV programları ve çok sayıda röportajının canlı yayınlanması yoluyla çeşitli yayıncılarda kapsamlı bir şekilde yer alırken aynı imkanlar rakiplerine sağlanmamıştır¹⁰⁸. Sayın Kılıçdaroğlu'nun çok kez davet etmesine rağmen Sayın Erdoğan'ın katılmayı reddetmesi nedeniyle cumhurbaşkanı adayları arasında medyada herhangi bir münazara yapılmamıştır.

Anayasal tarafsızlık güvencesine rağmen kamu televizyon kanalları *TRT-1* ve *TRT Haber*, Cumhuriyet İttifakı'na ve Sayın Erdoğan'a açıkça destek vererek, siyasi haberlerin toplamda yüzde 44 ve yüzde 45'ini çoğunlukla olumlu bir tonda olacak şekilde onlara ayırmıştır¹⁰⁹. Buna karşılık, Millet İttifakı ve Sayın Kılıçdaroğlu bu kanallarda toplamda yüzde 28 ve 25 yer alırken, Emek ve Özgürlük İttifakı yüzde 7 ve

¹⁰⁶ RTÜK, seçim döneminde 8'i hükümeti eleştiren medyaya olmak üzere 10 yaptırım uygulamıştır. İki vakada, *Flash Haber* ve *Halk TV*'ye, canlı sohbet programlarında konuklar hükümetin depreme müdahalesini eleştirdikleri için yaptırım uygularken *Fox TV*'ye de iktidar ittifakını eleştirmesi nedeniyle yaptırım uygulanmıştır. Ancak RTÜK, CHP'nin ücretli siyasi reklamlara erişimde ayrımcı muamele yapıldığına ilişkin şikayetlerini esaslı bir şekilde incelememiştir. Ayrıca Sayın Oğan'ın kamuya ait TRT ve 14 özel televizyon kanalında yayın imkanı bulamamasına dair şikâyetini de resmi olarak YSK'ya iletmıştır. İkinci turdan kısa bir süre sonra RTÜK, seçim gecesi ev sahipleri veya diğer siyasiler tarafından seçim sürecine yönelik dile getirilen eleştiriler nedeniyle dört muhalif televizyon kanalına para cezası vermiştir.

¹⁰⁷ DKİHB SGH, 8 Nisan - 12 Mayıs ve 16 - 26 Mayıs tarihleri arasında altı ulusal yayıncının (*TRT-1*, *ATV*, *Fox TV*, *Kanal D*, *Show TV*, *Star*) prime time yayınlarını (18:00-24:00), *TRT Haber*'de yoğun saatleri (20:00-23:00) ve *Halk TV*'de ana haber yayını (20:00) izlemiştir. Ayrıca *Habertürk* ve *T24*'ün yanı sıra *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Sabah* ve *Sözcü* gazetelerinin internet yayınları da takip edilmiştir.

¹⁰⁸ 12 Mayıs'ta Sayın Erdoğan'ın 77 dakikalık röportajı 29 ulusal televizyon kanalında eş zamanlı olarak yayınlanmış, ikinci turda 13 televizyon kanalının prime time'da yayınlanan dört röportajına katılmış ve bu röportajlarda rakibini eleştirmiştir.

¹⁰⁹ TRT, tamamı cumhurbaşkanı tarafından aday gösterilen dokuz üyeli bir yönetim kurulu ve bir genel müdür tarafından yönetilmektedir.

5 yer almış ve haberlerin hepsi ağırlıklı olarak olumsuz bir tonla yansıtılmıştır¹¹⁰. Sayın Erdoğan, ayrıca, ikinci turda kampanya haberlerine de hakim olmuş ve kampanyayla ilgili ağırlıklı olarak olumlu haberlerin yüzde 64 ve yüzde 73'ü kendisine ayrılmıştır. Sayın Kılıçdaroğlu yüzde 36 ve yüzde 27 ile haberlerde yer alırken bunlar büyük ölçüde olumsuz nitelikli haberler olmuştur¹¹¹.

Vatandaşların tarafsız ve analitik bilgiye erişimini kolaylaştırmak için, kamu yayıncılarının anayasal olarak güvence altına alınan bağımsızlığı ve tarafsızlığı, yönetimin bağımsız ve şeffaf bir şekilde atanması, bağımsız bir yayın politikası ve etkili gözetim yoluyla güçlendirilmelidir. Uluslararası taahhütlere uygun olarak, bir aday için kamu medyası tarafından yapılan kayırcı her türlü muamele, kamu fonlarının kötüye kullanılması olarak değerlendirilmeli ve uygun şekilde ele alınmalıdır.

Özel bir kanal olan ATV, neredeyse tamamen olumsuz olan yaptıkları haberlerin yüzde 41'ini Millet İttifakı'na ve yüzde 10'unu Emek ve Hürriyet İttifakı'na ayırırken, Sayın Erdoğan ve Cumhuriyet İttifakı, ağırlıklı olarak olumlu bir tonda olup toplam haberlerin yüzde 37'sinde yer almıştır. İkinci turda ATV, olumlu haberlerin yüzde 54'ünü Sayın Erdoğan'a ayırırken, Sayın Kılıçdaroğlu ise yüzde 46'sında olumsuz şekilde yer almıştır. ATV, yasal hükümlere aykırı bir şekilde, siyasi haberlerine fon müziği eklemiş, Sayın Erdoğan'ı gösteren haberlerde bu müzik neşelenen, Sayın Kılıçdaroğlu'nda ise huzursuzluk veren türde müzikler kullanılırken Sayın Kılıçdaroğlu'yla ilgili grotesk görüntüler de yer almıştır¹¹². Her iki kampanya döneminde de ATV, TRT-1 ve TRT Haber, CHP ile Sayın Kılıçdaroğlu'nun HDP ile ittifak yaptığı iddiasını defalarca vurgulamış ve onları terör örgütleriyle iş birliği yapmakla suçlamıştır.

Fox TV ve Halk TV de ağırlıklı olarak Sayın Erdoğan ve Cumhuriyet İttifakı'na yönelik olumsuz haberlerle taraflı bir tutum sergilerken, Millet İttifakı olumlu bir şekilde resmedilmiştir. Seçimin her iki turunda da Kanal D, Show ve Star ağırlıklı olarak Sayın Erdoğan ve Cumhuriyet İttifakı'na olumlu yer vermiş ancak Millet İttifakı ve Sayın Kılıçdaroğlu'nun kampanya faaliyetlerinde daha dengeli bir tutum seyretnmiştir.

Hürriyet, Sabah gazeteleri ve internet sitesi Habertürk, Sayın Erdoğan'a ve Cumhuriyet İttifakına açık bir kayırma sergilemişlerdir. Buna karşılık Cumhuriyet ve Sözcü, Sayın Kılıçdaroğlu'nu ve Millet İttifakını büyük ölçüde desteklerken, Sayın Erdoğan'ı ve Cumhuriyet İttifakını sert bir şekilde eleştirmiştir. T24 portalı her iki adaya da benzer haber payları tahsis etse de Sayın Kılıçdaroğlu ve Millet İttifakı haberlerinde daha olumlu bir üslup sergilemiştir.

Kadınların siyasi liderlik rollerinde yeterince temsil edilmemesi, milletvekili seçim kampanyaları sırasında kadınlara sınırlı yer verilmesine de yansımıştır. Milletvekili adaylarının yaklaşık yüzde 25'ini kadınlar oluştursa da izlenen medyanın içeriğinin yüzde 86 ila 97'si erkeklere ayrılmıştır. Televizyon ve online medya kanallarındaki sınırlı olan ilginin büyük bölümü İyi Parti Genel Başkanı Sayın Akşener'e ithaf edilmiştir.

XII. SEÇİM UYUŞMAZLIKLARININ ÇÖZÜMÜ

Yasal çerçeve, seçim uyuşmazlıkları için tam anlamıyla etkili bir çözüm getirilmesini güvence altına almamaktadır. Alt seçim organlarının kararları, sivil toplum kuruluşları dışındaki tüm paydaşlar tarafından üst kurullara taşınabilmektedir. İtirazların sunulması ve çözümlenmesi için belirlenen bazı

¹¹⁰ 14 Nisan'da CHP, partisine yönelik taraflı haber yaptığı ve eşit olmayan muamele gösterdiği iddiasıyla TRT hakkında savcılığa suç duyurusunda bulunmuştur. Şikayet, seçim sonuçlarının açıklanmasından önce hala çözüme kavuşmamıştır.

¹¹¹ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (ICCPR) 19. Maddesine ilişkin 34 No'lu Genel Yorumun 16. maddesi, Taraf Devletlerin "kamu yayın hizmetlerinin bağımsız bir şekilde çalışmasını sağlamalarını" ve "bağımsızlıklarını ve editoryal özgürlüklerini garanti etmelerini" gerektirmektedir.

¹¹² Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun, medyanın haberlerde "abartılı ses ve görüntü ile doğal sesler dışında her türlü efekt ve müzik" kullanmaktan kaçınması gerektiğini öngörmektedir.

süreler gereğinden fazla kısa veya uzun olup, uluslararası iyi uygulamalarla çelişmektedir¹¹³. Kanun, seçim uyuşmazlıklarının açık oturumlarda dinlenmesini ve değerlendirilmesini gerektirmemekte ve bu nedenle şeffaflık ile adil yargılama süreçlerine kısıtlamalar getirmektedir. Yasal çerçeve, seçim kampanyasıyla ilgili şikayetlerin iletilmesine yönelik bir sistem oluşturmamaktadır.

Seçim uyuşmazlıklarının çözümü çerçevesi, yasal durumu genişletmek, kampanyayla ilgili şikayetler için bir çerçeve oluşturmak, şikayette bulunma ve şikayetin çözülmesi için uygun süreler belirlemek için ve şikayetlerin halka açık oturumlarla ele alınmasını gerektirecek şekilde gözden geçirilmelidir.

YSK kararları, kesin sonuçlara ilişkin kararlar ve anayasal olarak korunan haklara ilişkin düzenlemeler ve kararlar da dahil olmak üzere, yargı denetimine açık değildir. Bu, 1990 AGİT Kopenhag Belgesi'nin 5.10 maddesine ve uluslararası iyi uygulamalara aykırıdır, seçim sürecini ve sonuçlarını bir seçim yönetim organının nihai yetkisine bırakarak etkili bir yargısal çözümden yoksun bırakmaktadır¹¹⁴. 5 Nisan tarihinde görevdeki cumhurbaşkanının aday olarak kaydedilmesine karşı YSK'ya yapılan itirazın başarısız olmasının ardından bir vatandaş, kısmen, YSK kararlarına karşı hukuki yollara başvurma olanağının bulunmaması nedeniyle etkili iç hukuk yolunun ihlal edildiğini iddia ederek AIHM'ye başvuruda bulunmuştur.

Kesin seçim sonuçlarına itirazlar da dahil olmak üzere etkili yasal yollara başvurulabilmesini sağlamak amacıyla, yasal çerçeve, YSK kararlarının bağımsız bir yargı organı tarafından zamanında incelenmesine yönelik fırsat sağlayacak şekilde değiştirilmelidir. Anayasa Mahkemesi, Anayasayla korunan hakların ihlali iddialarına ilişkin YSK kararları üzerinde yargı yetkisine sahip olmalıdır.

Seçim öncesi dönemde, yargı kontrolüne başvurma fırsatının bulunmaması nedeniyle, çeşitli paydaşlar YSK'dan aday kaydıyla ilgili bazı kararları da dahil olmak üzere belirli kararları yeniden gözden geçirmesini resmi olarak talep etmiş ve bu taleplerin tamamı reddedilmiştir. Oy verme yerlerinin birleştirilmesi de dahil olmak üzere bazı İlçe ve İl Seçim Kurulu kararları YSK'ya taşınmıştır. YSK ayrıca kampanya ihlallerine ilişkin şikayetlerle ilgili alt seçim kurulu kararlarına karşı en az 10 itiraz almış ve bunların birçoğunu bozmuştur.

Yasal çerçeve, sandık sonuçlarının yeniden sayılması ve seçim sonuçlarının iptali taleplerinin kabulüne ilişkin kapsamlı düzenlemelerden yoksun olup, bu eksiklik hukuki belirliliği zayıflatmakta ve keyfi veya tutarsız karar verme riskini doğurmaktadır Buna ek olarak, YSK kanunda belirtilenin aksine gerekçe sunmaksızın, seçim günüyle ilgili çoğu ihtilafın sunulması ve çözülmesi için yasal olarak belirlenmiş son tarihleri, her seviye için, bir güne indirmiştir (toplamda 4 gün)¹¹⁵. Seçim sonrası şikayetler için bu kadar kısa sürelerin tanınması, uluslararası iyi uygulamalara aykırıdır ve paydaşların etkili yasal yollara başvurmalarını zorlaştırmaktadır¹¹⁶.

¹¹³ Örneğin, İlçe Seçim Kurulları kararlarına karşı itirazlar bir gün içinde ilgili İl Seçim Kurullarına iletilmelidir; YSK'nın kararlarına karşı yapılan itirazları değerlendirmek için üç aya kadar süresi vardır. [İyi Uygulama Kurallarının](#) 3.3 g. Kılavuzu itirazların bildirilmesi ve karara bağlanmasına ilişkin süre sınırlarının kısa olması gerektiği (birinci derecede her biri için üç ila beş gün)" hükmü yer almaktadır.

¹¹⁴ [1990 AGİT Kopenhag Belgesinin](#) 5.10. Paragrafı "Temel haklara saygıyı güvence altına almak ve yasal bütünlüğü sağlamak için herkesin idari kararlara karşı etkili bir tazminat yolu bulunacağını" belirtmektedir. [İyi Uygulama Kuralları](#) Kısım II.3.3.a göre "İtiraz mercii ya seçim komisyonu ya da mahkeme olmalıdır. Her halükarda, bir mahkemeye nihai itiraz mümkün olmalıdır."

¹¹⁵ Temel Hükümler Kanunu uyarınca YSK, gerekçenin bir kararda yayınlanması şartıyla, gerekli olması halinde yasal sürelerde değişiklik yapabilir. İl ve İlçe Seçim Kurullarının birleştirme tutanaklarını kesinleştirmek için sabit bir son tarih olmamasına rağmen YSK, İlçe ve İl Seçim Kurulları birleştirme sonuçlarına karşı itiraz edilebilecek son tarihleri somut bir şekilde belirlemişlerdir.

¹¹⁶ [İyi Uygulama Kılavuzu](#) Açıklayıcı Notun 95. maddesi, zaman sınırlarının "temyiz başvurusunu mümkün kılacak, savunma haklarının kullanılmasını ve bunlara göre bir kararın alınmasını garanti edecek kadar uzun olmasını" tavsiye etmektedir. Türkiye Komünist Partisi (TKP), seçimin ilk gününün ardından YSK'ya, seçim sonrası şikayet ve itirazlarda bulunmak için kısaltılan bir günlük sürenin uzatılması talebiyle itirazda bulunmuş ancak başvurusu olumlu sonuçlanmamıştır.

Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turuna ilişkin şikayetlerin değerlendirilmesi, YSK tarafından belirlenen kısaltılmış süreler uyarınca, seçim idaresinin tüm kademelerinde 18 Mayıs'a kadar tamamlanmıştır. YSK, milletvekili genel seçimlerine ilişkin şikayetlerin incelenmesi için neredeyse iki hafta daha süre tanımış ancak şikayetlerin sunulması için daha uzun olan yasal sürelerle geri dönmemiştir. Üstelik YSK ilgili kararını kamuoyuna açıklamadığı için seçim uyuşmazlıklarının çözüm sürecinin hukuki belirliliği ve şeffaflığı daha da azalmıştır. İkinci tur sonrası şikayetler, YSK'nın kısalttığı son tarihi olan 1 Haziran'a kadar sonuçlandırılmıştır.

Hukuki belirliliği ve tutarlılığı sağlamak için mevzuat, seçim idaresinin her seviyesinde oyların yeniden sayılması ve sonuçların iptal edilmesi taleplerinin kabul edilmesi konusuna düzenleme getirmelidir. Etkili yasal yollara başvurma hakkını sağlamak için YSK, seçim sonrası şikayetlerin sunulması ve karara bağlanmasına ilişkin yasal sürelerin kısaltılmasından kaçınılmalıdır.

İlk seçim günü ve sonrasında siyasi partiler ve adaylar İlçe Seçim Kurullarına binlerce itirazda bulunmuştur¹¹⁷. Muhalefetten gelen itirazların birçoğunda, İlçe Seçim Kurullarının sonuç tutanaklarındaki oylar ile elektronik sonuç veri tabanına girilen oylar arasında tutarsızlıklar olduğu iddia edilmiştir¹¹⁸. AK Parti'nin de aralarında bulunduğu çok sayıda itirazda oyların yeniden sayılması talebinde bulunulmuş, bunların ise yalnızca birkaçı kabul edilmiştir¹¹⁹. HDP'nin şikayetinde çok kez kolluk kuvvetlerinin çoklu oy kullandığı iddia edilmiştir¹²⁰. Pek çok vaka reddedilmiş olsa da, hatalı veri girişiyle ilgili çok sayıda itiraz, yeterince kanıtlanması koşuluyla, uygun şekilde çözüme kavuşturulmuştur¹²¹. Siyasi partilere göre, orta seviye seçim kurulları arasında, karşılaştırılabilir kanıtlarla desteklenen itirazlara karşılık verilen kararların birbiriyle çeliştiği durumlar yaşanmıştır¹²². İkinci tur seçim gününün ardından AK Parti ve CHP birçok İlçe Seçim Kurulunda geçersiz oylara itiraz ederek oyların yeniden sayılmasını talep etmiş, ancak bu talepler genellikle delil yetersizliği nedeniyle reddedilmiştir¹²³.

Genel olarak, seçim uyuşmazlıklarının çözüme kavuşturulması süreci, seçim idaresinin her seviyesinde şeffaflıktan yoksun olmuştur. YSK'ya yapılan şikayetler kapalı oturumlarda incelenmiş ve uluslararası standartlara aykırı olarak uyuşmazlığın taraflarının duyulma hakkı reddedilmiştir¹²⁴. Yasal

¹¹⁷ AK Parti, CHP, HDP, İyi Parti, MHP, TİP, TKP, YSP ve bağımsız adayların yaptıkları şikâyetler SGH'ye bildirilmiştir. YSP, Aydın'da yaklaşık 16.000 cumhurbaşkanlığı seçimi ve yaklaşık 20.000 milletvekili seçimi pusulasının geçersiz kılınmasına resmen itiraz ettiğini paylaşmıştır. HDP, İstanbul'da 5.000'den fazla şikayette bulunmuş; bunların birçoğu Sandık tutanakları ile sonuç veri tabanındaki girişler arasında tutarsızlıklar olduğunu iddia etmiştir.

¹¹⁸ Örneğin CHP, ülke çapında cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 2.269, milletvekili seçimlerinde ise 4.825 sandıkta sonuç veri tabanındaki kayıtlar veya sandık kurulu tutanaklarındaki tutarsızlıklar konusunda itirazlarda bulunmuştur.

¹¹⁹ Örneğin, Van'da bir İlçe Seçim Kurulu, CHP'nin iki sandıkta oyların yeniden sayılması talebini kabul etmiş ve medyada Diyarbakır, Şanlıurfa ve Batman'da bazı İlçe Seçim Kurullarının YSP'nin isteği üzerine yeniden sayım yaptığını bildirilmiştir.

¹²⁰ Şikayette, çok sayıda kolluk kuvvetinin görev mektuplarını İstanbul'un birçok yerinde oy kullanmak için kullandığı, görevlendirildikleri sandıklarda oy kullandıktan sonra mektupları teslim etmedikleri belirtilmiştir.

¹²¹ YSK, SGH cumhurbaşkanlığı seçimleri için altı itiraz aldığını bildirmiştir; bunların beşi reddedilmiş ve biri İlçe Seçim Kurulunun yeniden sayım kararını bozmuştur. 26 Mayıs itibarıyla YSK milletvekili seçimleriyle ilgili 48 itirazı karara bağlamıştır; bunların 39'u reddedilmiş, ikisi yerine getirilmiş, üçü alt seviye seçim kurullarına iletilmiş ve dördü beklemededir. İyi Parti, YSK'ya itirazda bulunarak Isparta ilindeki sonuçların, Uşak ilindeki sandıkların üçte biri ve Erzurum ilindeki üç ilçenin sonuçlarının yeniden sayılmasını talep etmiştir.

¹²² Örneğin İyi Parti, DKİHB SGH'ye bazı İlçe Seçim Kurullarının şikayetleri değerlendirirken oy pusulalarının geçerliliğini belirlemek için farklı kriterler uyguladığını bildirmiştir. Bu tür kararların tutarlı bir şekilde yayınlanmaması nedeniyle, DKİHB SGH orta seviye seçim kurullarının kararlarının karşılaştırmalı bir analizini gerçekleştirememiştir.

¹²³ Mesela AK Parti İstanbul'daki Beyoğlu İlçe Seçim Kurulundan 461 sandık sonucunun tamamının yeniden sayılmasını herhangi bir usulsüzlük olduğuna dair delil sunmadan talep ederken, CHP aynı ilçedeki 8 sandık için yeniden sayım talebinde bulunmuştur.

¹²⁴ Bkz. mahkeme işlemlerinin halka açık yapılmasını zorunlu kılan [1990 AGİT Kopenhag Belgesi'nin](#) 12. maddesi . [İyi Uygulama Kılavuzu](#) Açıklayıcı Not 100. madde, seçim şikayetlerinin çözümünün, her iki tarafın da duyulma haklarının korunacağı adli nitelikte olması gerektiğini öngörmektedir.

gerekliliklerin aksine YSK, itiraz ve şikayetlere ilişkin tüm kararları kamuya açıklamamıştır¹²⁵. Yayınlanan az sayıdaki kararda itiraz sahiplerinin isimlerini vermemiş ve genel olarak yeterli veya sağlam gerekçeler bulundurmamıştır. İl ve İlçe seçim Kurulları şikayetlerle ilgili kararlarını yayınlamamıştır. Siyasi partiler, DKİHB SGH'ye, İlçe Seçim Kurullarının seçim öncesi resmi şikayetlere yanıt vermediği ve sandık kurullarının seçim gününde şikayetleri kaydetmeyi reddettiği durumlar yaşandığını bildirmiştir. Birçok USGH muhatabı, seçimle ilgili şikayetlerin tarafsız ve etkili bir şekilde çözülmesi konusunda seçim idaresine, kolluk kuvvetlerine ve mahkemelere güvenmediklerini ifade ederken bu durum bazıları için şikayetlerin iletilmesi konusunda caydırıcı bir etki yaratmıştır.

Uyuşmazlık çözümü sürecinin etkinliğini artırmak için YSK ve alt seviye seçim kurulları, tüm şikayet ve itirazları esaslı bir şekilde değerlendirmeye ve iyi gerekçelere dayalı ve hukuki açıdan sağlam kararlar vermeye yönelik çabaları artırmalıdır. Ayrıca, YSK ve orta seviye seçim kurullarınca, seçim uyuşmazlıklarının çözümü sürecinde şeffaflığı ve kamunun güvenini artırmak için, şikayetlere ilişkin tüm kararların kanunun gerektirdiği şekilde yayınlanması da dahil olmak üzere birtakım önlemler alınabilir.

XIII. SEÇİM GÖZLEMİ

AGİT'in taahhütlerine aykırı olmasına rağmen, kanun seçim sürecinin vatandaşların ve uluslararası gözlemcilerin gözlemine tabi tutulmasına imkân vermemektedir¹²⁶. Ancak, Temel Hükümler Kanunu, siyasi partiler ve bağımsız adaylar tarafından aday gösterilecek gözlemcilerin seçime katıldıkları ilçede gözlem yapmasına izin vermektedir. Ayrıca kanun, halkın oy sayımını gözlemlemesine de izin vermektedir. YSK, DKİHB ve USGH'yi oluşturan diğer kuruluşlar da dahil olmak üzere belirli uluslararası kuruluşları seçimleri gözlemlemeleri için akredite etmiştir. Ancak, DKİHB ve AGİT PA'dan bazı birey gözlemcileri ve uluslararası gözlemcilerden oluşan ulusal kadro teklifini açık bir gerekçe sunmadan reddetmiştir. Akreditasyon almaya çalışan STK'lar YSK tarafından reddedilmiştir¹²⁷.

Kanun, 1990 AGİT Kopenhag Belgesi'nin 8. maddesine uygun olarak, uluslararası ve vatandaş gözlemcilerin gözlemine olanak tanıyacak şekilde değiştirilmelidir. Gözlemcilere, oy kullanma, sayım ve döküm dahil olmak üzere seçim sürecinin tüm aşamalarına erişim hakkı tanınmalıdır. Gözlemcilerin akreditasyonu için yeterli düzenlemeler getirilmelidir.

Her iki turda da *Oy ve Ötesi*, *Türk Gönüllüleri*, *İnsan Hakları Derneği* ve *Eşit Hakları İzleme Derneği* gibi çeşitli STK'lar seçim gününü gözlemlemiş ve paralel oy birleştirme cetvelleri oluşturmuştur. Bu STK'ların gözlemcileri siyasi parti gözlemcisi olarak akredite edilmiş veya akreditasyon olmadan aktif vatandaşlar olarak faaliyet göstermişlerdir.

¹²⁵ YSK tüm seçim dönemi boyunca itirazlarla ilgili yalnızca dört kararını yayınlamıştır. Tekrarlanan taleplere rağmen DKİHB SGH, YSK, İl ve İlçe Seçim Kurullarına sunulan itiraz ve şikayetlerle ilgili kapsamlı bilgi veya belgeler alamamıştır.

¹²⁶ 1990 tarihli AGİT Kopenhag Belgesi'nin 8. maddesi şöyle demektedir: “Katılımcı Devletler, yabancı veya ulusal gözlemcilerin varlığının, seçim yapılan Devletler açısından seçim sürecini geliştirici bir nitelikte olduğunu düşünmektedirler. Bu nedenle, AGİT’e üye diğer devletlerin ve arzu eden tüm diğer uygun özel kurum ve örgütlerin gözlemcilerini, yasayla öngörülen ölçüde, ulusal seçim sürecini izlemeye davet ederler.”

¹²⁷ İnsan Hakları Derneği ve Eşit Hakları İzleme Derneği, DKİHB SGH'ye, YSK'nın gözlemci olarak kaydolma taleplerini resmen reddettiğini bildirmiştir.

XIV. İLK TUR SEÇİM GÜNÜ

Seçim günü iyi yönetilmiş ve büyük ölçüde barışçıl geçmiş, ancak oy verme yerlerinin içinde ve çevresinde muhtelif olaylar yaşanmıştır¹²⁸. Ülkedeki seçmen katılımının yüzde 88,92 olduğu rapor edilmiştir. Seçimlerden bir gün önce ve seçim günü propaganda yasağına rağmen Sayın Erdoğan, AK Parti, Demokrat Parti (DP), DEVA ve *Memleket* partisi dışında çoğu cumhurbaşkanı adayı ve siyasi parti sosyal ağlarda kampanya faaliyeti yürütmüştür¹²⁹. USGH, oy kullanma saatleri esnasında 14 vakada sandık merkezleri çevresinde kampanya faaliyetleri yapıldığını gözlemlemiştir.

A. SANDIKLARIN AÇILMASI VE OY KULLANMA

USGH, 132 sandıkta gözlemlediği sandıkların açılış işlemlerinin 118'ini olumlu değerlendirmiştir. Usullere büyük ölçüde sadık kalınmış olsa da, 8 vakada oy pusulası sayısının ve 5 vakada zarf sayısının tutarsız kaydedildiği örnekler de dahil olmak üzere birkaç ihmal gözlemlenmiştir. Dahası, yasal gerekliliklerin aksine, 35 sandıkta açılıştan önce tüm oy pusulaları damgalanmamış ve 11 sandıkta ise zarfların tamamı damgalanmamıştır.

Gözlemciler, gözlemlenen 1.022 oy verme merkezinin yüzde 96'sında oy verme sürecinin olumlu olduğu yönünde bir değerlendirme yapmıştır. Güneydoğu'daki illerde (olumsuz değerlendirmelerin yüzde 10'u) ve depremden etkilenen illerde (olumsuz değerlendirmelerin yüzde 13'ü) oy verme işlemleri daha olumsuz değerlendirilmiştir. Oy verme prosedürlerine büyük ölçüde sadık kalınmış; ancak, sürecin dürüstlüğü ile ilgili bazı önemli güvenceler, çoğunlukla Sandık Kurulu üyelerinin prosedürleri anlamaması nedeniyle tutarsız bir şekilde uygulanmıştır. Yapılan gözlemlerin yüzde 4'ünde oy sandıklarının uygun olmayan bir şekilde mühürlendiği ve yüzde 2'sinde seçmen kimliğinin resmi bir kimlikle karşılaştırılarak kontrol edilmediği görülmüştür. Ayrıca, yapılan gözlemlerin yüzde 40'unda Sandık Kurulu üyeleri, seçmenlere oy pusulalarını katlamaları ve zarfı mühürlemeleri için yeterli talimat vermemiştir.

Oy verme yeri düzeni, yapılan gözlemlerin yüzde 2'sinde oyların gizli kullanılmasını sağlar nitelikte olmamıştır. USGH gözlemcileri, ziyaret edilen sandık merkezlerinin yüzde 6'sında grupların veya ailelerin birlikte oy kullandığını bildirmiştir. Oy kullanma yerlerinin sadece yarısının engelli seçmenlerin yardım almadan erişimine uygun görülmüş ve yüzde 77'sinin iç düzeni bu seçmenler için uygun bulunmuştur. 2022 yılında yapılan yasal değişiklikler doğrultusunda, Sandık Kurulları görme engelli seçmenlerin oylarını işaretlemeleri için oy kullanma şablonları tedarik etmiştir. Ancak bu şablonların tasarımı, seçmenlerin tercih ettikleri yarışmacıları ek yardım almadan belirlemesine olanak vermediğinden oy verme işleminin gizliliği tam olarak sağlanamamıştır¹³⁰.

Engelli bireylerin seçimlere eşit katılımını teşvik etmek amacıyla, ilgili makamlar, fiziksel engelli seçmenlere kolay ve bağımsız erişim sağlayacak şekilde oy verme merkezleri için yeterli alan tahsis

¹²⁸ USGH gözlemcileri oy kullanma merkezlerinin yüzde 4'ü kadarında gerginlik veya huzursuzluk gözlemlemiştir. Basında çıkan haberlere göre, seçim günü şiddet olayları arasında AK Parti gözlemcilerinin İstanbul'da bir TİP üyesine yönelik fiziksel saldırıları; Şanlıurfa'da toplu oylamaya karşı çıkan bir sandık kurulu üyesine yapılan saldırı; Şırnak, Adana ve Mardin'deki YSP gözlemcilerine yapılan saldırı; İnsan Hakları Derneği'nin bildirdiği bağımsız bir seçim gözlemcisine ve Konya'da MHP'lilerin TKP gözlemcilerine sözlü saldırısı söz konusu olmuştur.

¹²⁹ YSK seçim gecesi herhangi bir katılım verisi açıklamamıştır. YSK'nın ilk tur cumhurbaşkanlığı seçiminin kesin sonuçlarına ilişkin kararına göre genel katılım yüzde 87,04 olurken, gümrük kapıları da dahil olmak üzere yurt dışındaki oy verme merkezlerinde bu oran yüzde 57,73 olmuştur.

¹³⁰ Seçmen, şablonu kullanırken mührü yanlışlıkla belirlenen alanın dışına basarsa, oy gizliliği tehlikeye girebilir. Türkiye'nin de taraf olduğu [BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin](#) 29 (a) maddesi, Devletlere "engellilerin diğerleriyle eşit koşullar altında siyasi ve kamusal hayata etkin ve tam olarak katılabilmelerini sağlama yükümlülüğünü getirmektedir [...] diğerlerinin yanı sıra, oy verme prosedürlerinin, tesislerinin ve materyallerinin uygun, erişilebilir ve anlaşılması ve kullanılması kolay olmasını sağlaması gerekmektedir" ifadelerine yer vermektedir.

etmelidir. Görme engelli kişilerin yardımsız oy vermesini kolaylaştıracak şekilde kullanılan yardımcı araçların revize edilmesi dikkate alınabilir.

USGH gözlemcileri, gözlem yapmalarının engellendiği bazı durumlara rağmen oylama sürecinin büyük ölçüde şeffaf olduğunu tespit etmiştir. Gözlemlenen sandıkların yüzde 60'ında siyasi parti temsilcisi ve aday gözlemciler bulunurken, vatandaşlar gözlemciler ise izlenen sandıkların yüzde 15'inde bulunmuşlardır¹³¹. Ancak vatandaşların sıraya girmesi için kontrolünün yeterli olmayışı, yetersiz oy verme yeri yerleşimi ve yüksek katılım, gözlemlenen vakaların yüzde 14'ünde özellikle sabah saatlerinde aşırı kalabalığa neden olmuştur. 36 sandıkta, USGH gözlemcilerinin sandıklara erişimi polis memurları, sandık kurulu başkanları ve yetkisiz kişiler tarafından engellenmiş, bu da gözlemcilerin rolüne ilişkin daha fazla farkındalığa ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Oy kullanma yerlerinin yüzde 12'sinde yetkisiz kişilerin varlığı da kaydedilmiştir. Yapılan gözlemlerin yüzde 5'inde, başta parti gözlemcileri olmak üzere Sandık Kuruluna mensup olmayan kişilerin oy verme sürecine doğrudan müdahale ettiği görülmüştür¹³². Basında çıkan haberlere göre, Gaziantep'teki birkaç bin seçmen gizlice Sandık Kurulu üyesi olarak kaydedtirilmiş ve bu kişilerin normalde ikametleri gereği kayıtlı oldukları sandıklarda oy kullanmaları engellenmiştir¹³³.

B. OYLARIN SAYILMASI VE BİRLEŞTİRİLMESİ

Oy sayımı, USGH tarafından ziyaret edilen 120 sandık merkezinden 104'ünde genel olarak olumlu olarak değerlendirilmiştir. Ancak gözlemlerin neredeyse yarısında öngörülen sandık kapatma prosedürleri sayım başlamadan önce doğru bir şekilde tamamlanmamıştır. Sandık Kurulları 12 vakada seçmen listelerindeki imza ve parmak izlerini tutarlı bir şekilde saymamış veya 38 örnekte bu sayıları tutanaklara geçmemiştir. 23 olayda kullanılmayan zarflar ve oy pusulaları sayılmamıştır. Sandık Kurulları, 23 oy kullanma merkezinde tutanakların kopyalarını halka teşhir edilmek üzere asmamış, ancak üçü hariç diğer tüm durumlarda tutanakların kopyaları talep üzerine verilmiştir.

Yasada söylenilenin aksine, 55 vakada, zarflar iki kez sayılmamış ve 23 vakada tutanaklara kayıtlar geçirilmemiştir. 27 örnekte, her bir parti için kullanılan tüm oy pusulaları düzgün bir şekilde sayılmamış ve ayrılmamıştır ve 10 örnekte tüm veriler tutanağa doğru bir şekilde girilmemiştir. Yapılan gözlemlerin biri hariç hepsinde, oy pusulalarının geçerliliği tutarlı bir şekilde tayin edilmiştir. Gözlemlenen daha ciddi usulsüzlükler arasında şunlar yer almıştır: 18 vakada, sayıma Sandık Kurulu üyeleri dışındaki kişiler katılmış, 15 vakada resmi tutanaklar Sandık Kurulu üyeleri tarafından önceden imzalanmıştır ve sayımın dürüstlüğüne ilişkin endişeleri artırmıştır. USGH gözlemcileri, 21 sandıkta Sandık Kurulunun, sonuç tutanağındaki sonuçlar için uzlaşma sağlamakta güçlük çektiğini rapor etmiştir. USGH gözlemcileri usullerin uygulanmasındaki eksiklikleri genellikle Sandık Kurullarının sayım sürecini hızlı bir şekilde tamamlama girişimine bağlamışlardır.

97 İlçe Seçim Kurulunda gözlemlenen birleştirme süreci etkin olarak değerlendirilmiştir. Ancak tesislerin yetersiz olması ve birden fazla prosedürün eş zamanlı yürütülmesi nedeniyle, USGH gözlemcileri 8 vakada prosedürlerin şeffaflığını olumsuz olarak değerlendirmiştir. Ziyaret edilen 9 İlçe Seçim Kurulunda Sandık Kurulları tarafından sunulan bazı sonuç tutanaklarında tutarsızlıklar gözlemlenmiş ve 24 vakada Sandık Kurulları resmi bir İlçe Seçim Kurulu kararı olmadan tutanakları düzeltmiş, bu da sürecin bu aşamasında bir örnek tarzda bir rehberliğin olmadığını altını çizmiştir¹³⁴.

¹³¹ Yapılan gözlemlerin yüzde 61'inde AK Parti, yüzde 56'sında CHP, yüzde 25'inde İyi Parti, yüzde 20'sinde de MHP temsilcileri dahil olmak üzere.

¹³² Sandık başkanlarının çoğunun yaka kartlarını takmadığı görülmüş ve parti tarafından aday gösterilen Sandık üyelerinin taktığı yaka kartları ile partiler tarafından gözlemcilerle verilen yaka kartları birbirine benzediğinden müşahitler ile Sandık üyelerini ayırmak kolay olmamıştır.

¹³³ YSK'ya göre, ikinci turda bu seçmenler esas sandıklarında oy kullanabilecek şekilde düzenlenmiştir.

¹³⁴ Seçim kanunları ve YSK düzenlemeleri, sayımlar eşleşmediğinde sandık kurullarınca sonuç tutanaklarının sandık başında uzlaşmaya bağlanması veya İlçe Seçim Kurullarında bunların düzeltilmesine açık prosedürler bulundurmamaktadır.

Endişe verici bir şekilde, 8 vakada USGH gözlemcilerinin gözlem yapmaları kısıtlanmıştır ve 9 vakada da diğer gözlemcilerin birleştirme sonuçlarını takip etmesi engellenmiştir.

Etkili ve tutarlı bir uygulama sağlamak için seçim günü prosedürlerinin gözden geçirilmesi düşünülebilir. Sonuçların birleştirilmesi sürecinde tutarlılık ve şeffaflığın sağlanması için birleştirme tutanaklarındaki hataların ve tutarsızlıkların düzeltilmesine yönelik açık prosedürler oluşturulmalıdır.

YSK, seçim gününe ilişkin katılım verilerini veya başka herhangi bir bilgi açıklamasında bulunmamıştır. Oyların sayımını takip eden saatlerde YSK'den resmi bir bilgi gelmemesi üzerine medyanın sonuçları bildirmeye başlamıştır. YSK'nın tek açıklaması seçim günü saat 03.00'te yapılmış ve YSK, ıslak imzalı sonuç tutanaklarının yüzde 92'sine göre ön sonuçları açıklamıştır. Bazı adaylar, açıklamanın zamanlı olması gereği ve ön seçim sonuçlarının açıklanmasında şeffaflık eksikliği konusundaki endişelerini dile getirmiştir¹³⁵.

XV. İLK TUR SONRASI GELİŞMELER

YSK, 15 Mayıs'ta yüzde 99,92 oy oranıyla ilk turda hiçbir cumhurbaşkanı adayının geçerli oyların salt çoğunluğunu elde edemediğini, 28 Mayıs'ta Sayın Erdoğan ile Sayın Kılıçdaroğlu arasında ikinci turun düzenleneceğini duyurmuştur. Yasaya aykırı olmasa da YSK, kesin sonuçları açıklamadan önce katılım verilerini ve ayrıştırılmış sandık sonuçlarını yayınlamamıştır. Seçime katılma ehliyeti olan siyasi partilerin YSK bilgi sistemi aracılığıyla birleştirme tutanaklarına ve taranan tutanaklara erişimi olmasına rağmen, seçmenlerin sonuçları doğrulaması için böyle bir fırsatın bulunmaması, kamuoyunun birleştirme sonuçlarına olan güvenini olumsuz etkilemiştir¹³⁶.

YSK, sandıkların kapanmasının ardından ön katılım verilerini derhal yayınlamalıdır. Şeffaflığı ve birleştirme sürecine güveni daha da artırmak için YSK, ön seçim sonuçlarını sandıklara göre ayrılmış olarak erişilebilir bir formatta yayınlamalı ve taranan tutanakları çevrimiçi olarak kullanılabilir hale getirmeyi dikkate almalıdır.

İlk tur öncesinde YSK, kesin seçim sonuçlarının açıklanması için son tarih olarak 19 Mayıs'ı belirleyen bir düzenleme getirmiştir. Ancak YSK, DKİHB SGH'ye, şikâyet sürecinin sonuçlandırılması gerektiğini öne sürerek, milletvekili genel seçimi kesin sonuçlarını ancak ikinci turdan sonra açıklamıştır (bkz. *Seçim Uyuşmazlığı Çözümü*). YSK, duyuruyu erteleme kararını kamuya açıklamamış ve alt seviye seçim kurulları da dahil olmak üzere tüm paydaşlara tutarlı bir şekilde iletmeyerek sonuçların açıklanmasının şeffaflığını ve seçmenlerin süreç hakkında bilgilendirme yeteneğini zayıflatmıştır¹³⁷. YSK, itirazların karara bağlanmasının ardından 19 Mayıs'ta cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunun kesin sonuçlarını açıklamıştır.

¹³⁵ YSP sözcüsünün yanı sıra aralarında CHP'li [Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlarının da bulunduğu çok sayıda muhalif siyasetçi, ilk saatlerde Anadolu Ajansı'nın AK Parti ve cumhurbaşkanı adayının aldığı oyları abarttığı yönünde iddialarda bulunmuştur.](#) ANKA Haber Ajansı'na da veri akışını engellediği iddiasıyla suçlamalar yöneltilmiştir. Her iki medya kuruluşu da bu suçlamaları [reddetmiş ve](#) görünürdeki farklılıkları metodolojilerindeki farklılıklara [bağlamıştır](#).

¹³⁶ DKİHB SGH, ilk seçim gününde USGH gözlemcileri tarafından toplanan, genel seçimlere ait yaklaşık 100 sonuç tutanağından oluşan rastgele bir örneği, resmi birleştirme tutanaklarındaki sonuçlarla karşılaştırmıştır. Kanuna uygun olarak yapılan bazı düzeltmeler gözlemlense de tüm sonuç rakamları net bir uyum göstermiştir.

¹³⁷ YSK'nın 13 Mart'ta yayınladığı seçim takvimi, sonuçların açıklanmasının ertelenmesini yansıtacak şekilde güncellenmemiştir. Birçok İlçe Seçim Kurulu, DKİHB SGH'ye, ilk tur seçim gününden sonra seçim sonuçlarının açıklanmasına ilişkin olarak YSK'dan herhangi bir bilgi almadıklarını bildirmiştir. Ardahan, Burdur, Erzurum, Hakkari, Kars, Mardin, Sivas ve Van'ın da aralarında bulunduğu bazı İl Seçim Kurulları, il milletvekili genel seçimi kesin sonuçlarını, YSK tarafından ülke çapındaki kesin sonuçların açıklanmasından önce, 24 Mayıs tarihinde açıklamıştır.

İkinci tur seçim gününe yaklaşırken, ilk turda olduğu gibi, keskin biçimde kutuplaşmış olan siyasi ortamın devam ettiği görülmüştür. CHP, YSP ve İyi Parti'den temsilciler, veri girişinin doğruluğu da dahil olmak üzere, seçim günüyle ilgili çeşitli usulsüzlük iddialarını gündeme getirmiş ve çeşitli seçim organlarına çok sayıda şikayette bulunmuştur (bkz. Seçim *Uyumsuzluk Çözümü*)¹³⁸. Ancak hiçbir aday YSK tarafından açıklanan sonuçları kamuoyuna açık bir şekilde sorgulamamıştır. Bu dönemde üst düzey bir hükümet yetkilisi, önde gelen bir STK'ya sözlü saldırıda bulunmuştur¹³⁹.

XVI. İKİNCİ TUR SEÇİM GÜNÜ

İkinci tur seçim günü genel olarak sakin geçmiş ve iyi yönetilmiş, ülke içindeki seçmen katılımı yüzde 85,72 olarak kaydedilmiştir¹⁴⁰. Gün boyunca, çoğunlukla muhalefete veya STK temsilcilerine yönelik, fiziksel şiddet içeren münferit olaylar bildirilmiştir¹⁴¹. Çevrimiçi de olmak üzere propaganda yasağı ihlallerinin olduğu da rapor edilmiştir¹⁴².

A. SANDIKLARIN AÇILMASI VE OY KULLANMA

Sandıkları açma süreci, gözlemlenen 83 sandıktan biri dışında tamamında olumlu değerlendirilmiştir. Dört vakada alınan oy pusulası sayısının tutarsız şekilde kaydedilmesi, beş vakada açılmadan önce tüm oy pusulalarının damgalanmaması ve yedi vakada zarfların damgalanmaması gibi bazı usule yönelik hatalar gözlemlenmiştir.

USGH gözlemlenen 651 sandıktan yüzde 97'sinde oy verme sürecini olumlu değerlendirmiştir. Ancak yapılan gözlemlerin yüzde 40'ında seçmenlere oy verme prosedürleri konusunda tutarlı bir şekilde talimat verilmediği görülmüştür. Gözlemlerin yüzde 4'ünde grup veya ailelerin birlikte oy verdiği gözlemlenirken yüzde 2'sinde oy verme yeri düzeni oy verme işleminin gizliliğini riske eder nitelikte olmuştur. Sekiz vakada, oy verme merkezlerinin içindeki ve dışındaki kişilerin gelen seçmenleri takip ettiği ve muhtemelen baskıya maruz bıraktığı gözlemlenmiş, bu durum, seçmenlerin baskı veya cezalandırılma korkusu olmadan oy verebilmelerini tehlikeye atmıştır.

¹³⁸ [Türkiye İşçi Partisi \(TİP\)](#) ve YSP'ninkiler de dahil olmak üzere çok sayıda sosyal ağ gönderisi ve basın açıklaması, sonuç tutanaklarında ve sisteme girişlerinde sistemsel hatalar olduğu, kolluk kuvvetleri tarafından birden fazla oy kullanıldığı, kişileri kendi istemleri dışında Sandık Kurulu üyesi göstererek seçmenlerin oy hakkından mahrum bırakıldığı ve seçmenlere gözdağı verildiği iddialarını gündeme getirmiştir. Sayın Kılıçdaroğlu ve Gelecek Partisi lideri Ahmet Davutoğlu, YSK'ya elektronik sisteme doğru veri girişi yapılması çağrısında bulunmuştur. İletişim Başkanlığı Dezenformasyonla Mücadele Merkezi'nden 16 Mayıs'ta yapılan [açıklamada](#) iddiaların kamuoyunu kışkırtmaya yönelik bir manipülasyon olduğu ifade edilmiştir. YSK, 17 Mayıs tarihli açıklamasında bu iddiaları asılsız olduğu gerekçesiyle reddetmiştir.

¹³⁹ İçişleri Bakanı Süleyman Soylu 21 Mayıs'ta yaptığı açıklamada vatandaş gözlemcilerden oluşan Oy ve Ötesine sözlü [saldırıda](#) bulunmuş, Oy ve Ötesi temsilcilerinin seçmenleri terörize ettiğini iddia ederek "sandıklarda yerleri olmadığını" da sözlerine eklemiştir. Aynı gün Emniyet Genel Müdürlüğü'nde konuşan Sayın Soylu, PKK'yı temsil eden avukatların da tutuklanması yönünde çağrıda bulunarak "PKK'nın avukatları hapse atıldığında Türkiye'de PKK'dan eser kalmayacak. Hedef onlardır." demiştir.

¹⁴⁰ Genel katılımın yüzde 84,15 olduğu açıklanmıştır. Yurt dışı ve gümrük kapılarındaki sandıklarda katılım yüzde 56,34'e ulaşmıştır.

¹⁴¹ Sosyal medyada yer alan haberlere göre, AK Parti'lilerin veya partiye bağlı kişilerin Erzurum'da Sandık Kurulu üyelerine, İstanbul'da bir oy verme merkezi önünde CHP'li bir belediye başkanı ile seçmenlere ve yine İstanbul'da bir oy verme merkezinin bahçesinde bekleyen kişilere saldırıda bulunmuştur. Şanlıurfa'da YSP ve HDP temsilcilerinin ihlallerin yaşandığı iddia edilen bir oy verme merkezine girmeye çalışırken saldırıya uğradığı bildirilmiştir. Ayrıca Sandık Kurulu üyeleri ile seçmenler arasında Diyarbakır'da arbede çıkmıştır. Ordu'da zafer kutlamaları sırasında bir İYİ partili öldürülmüştür.

¹⁴² Görevdeki Cumhurbaşkanı ve AK Parti dışında MHP, CHP, YSP, TİP ve Zafer Partisi gibi birçok siyasi parti sosyal ağlarda kampanya mesajları yayınlamıştır. Seçim günü Sn. Kılıçdaroğlu, CHP Genel Başkan Yardımcısı ve AK Parti Genel Başkan Yardımcısı seçmenleri adaylarına sahip çıkmaya çağırmıştır. DKİHB SGH, AK Parti'nin propaganda sessizliği döneminde Mardin'de kampanya yürüttüğünü gözlemiştir.

Gözlemlenen sandıkların yüzde 76'sında siyasi parti ve aday gözlemcileri bulunurken, yüzde 18'inde STK temsilcileri mevcut olmuştur. Öte yandan, gözlemcilere ve sivil toplum temsilcilerine yönelik çeşitli engelleme ve fiziksel saldırı vakaları USGH'ye bildirilmiş ve endişe uyandırmıştır¹⁴³. 8 vakada, USGH gözlemcilerinin parti temsilcileri ve yetkisiz kişiler tarafından oy kullanma merkezlerine girmeleri engellenmiş veya ayrılmaları istenmiştir. Sandıkların yaklaşık yüzde 8'inde yetkisiz kişilerin, çoğunlukla yerel yetkililer veya akredite olmayan parti temsilcilerinin, varlığı gözlemlenmiştir. Dahası, yapılan gözlemlerin yüzde 3'ünde başta parti müşahitleri olmak üzere Sandık Kuruluna mensup olmayan kişilerin oy verme sürecine müdahale ettiği görülmüştür. Görme engelli seçmenler için oy kullanma şablonları genel olarak mevcut olsa da ikinci tur oy pusulalarına uyum sağlamak için tutarlı bir şekilde güncellenmemişlerdir.

B. OYLARIN SAYILMASI VE BİRLEŞTİRİLMESİ

Sandıkların kapanış ve oyların sayım prosedürleri, yapılan 84 gözlemden 79'unda olumlu olarak değerlendirilmiş, bazı usul eksiklikleri ise sıklıkla gözlemlenmiştir. Süreci hızlandırmak amacıyla, gözlemlenen 47 Sandık Kurulunda sandıkları açmadan önce öngörülen tüm koruma tedbirleri tamamlanmamış ve 22 vakada da müteakip prosedürlerin öngörülen sırasına riayet edilmemiştir. Bazı durumlarda önemli tedbirler atlanmış, 10 vakada seçmen listelerindeki imza ve parmak izleri, 17 vakada kullanılmayan zarf ve oy pusulaları sayılmamıştır. Ayrıca zarfların geçerliliği tutarlı bir şekilde doğrulanmamış ve 13 vakada zarf sayısı oy kullanan seçmen sayısı ile karşılaştırılmamıştır. 24 sandıkta oy pusulaları düzgün bir şekilde ayrılarak sayılmamış, ancak oy pusulasının geçerliliği, yapılan 3 gözlem dışında tümünde tutarlı bir şekilde kontrol edilmiştir. Sonuçların güvenilirliğini tehlikeye atar şekilde yapılan 16 gözlemden resmi tutanaklar Sandık Kurulu üyeleri tarafından önceden imzalanmıştır. Sandık sonuç tutanakları 12 sandıkta halka açık bir şekilde sergilenmemiştir.

USGH 60 İlçe Seçim Kurulunda birleştirme işlemlerini gözlemlemiş ve tesislerin yetersizliğinden kaynaklanan iki vaka hariç diğer hepsinde bu sürecin etkin ve iyi organize edilmiş olduğunu olumlu bir şekilde değerlendirmiştir. İki vakada veri girişi sırasında tutarsızlıklar kaydedilmiştir. 33 sandıktan itirazlar bildirilmiştir. USGH gözlemcilerine, yurtdışı oylarının veri girişini gözleme erişimi verilmeyerek sürecin şeffaflığı sınırlanmıştır. YSK ilk toplu ön sonuçları saat 19.30'da açıklamış, saat 22:30'da yaptığı ikinci duyurusunda, birleştirme sonuçlarının yüzde 99,4'üne göre Sayın Erdoğan'ın yeniden cumhurbaşkanı seçildiğini ilan etmiştir.

XVII. İKİNCİ TUR SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER

Hiçbir adayın seçim sonuçlarını açıkça sorgulamaması nedeniyle seçim sonrası ortam sakinliğini korumuştur. AK Parti ve CHP temsilcileri çok sayıda geçersiz oy pusulasına itiraz etmiş ve birden fazla İlçe Seçim Kurulunda oyların yeniden sayılmasını talep etmiştir (*bkz. Seçim Uyuşmazlıklarının Çözümü*). YSK kesin milletvekili genel seçimleri sonuçlarını ve sandalye dağılımını 30 Mayıs'ta yayınlamıştır. Cumhurbaşkanlığı ikinci tur seçiminin kesin sonuçları, itirazların karara bağlanmasının ardından, seçim takviminde belirlenen süreye uygun olarak 1 Haziran'da açıklanmıştır. Kesin sonuçların açıklanmasının ardından YSK, taranmış birleştirme tutanakları ve sonuç listelerinin yanı sıra sandıklara göre ayrılmış çevrimiçi verileri kullanıma sunmuştur.

Yeni gelen mecliste temsil edilen kadın sayısı 100'den (üyelerin yüzde 17'si) 119'a (yüzde 20) çıkmıştır. Olumlu eğilime rağmen, kadınların ısrarla düşük temsil ediliyor olması, yetkililerin kadınların siyasete

¹⁴³ Medyada yer alan haberlere ve sosyal ağlarda yer alan iddialara göre, Şanlıurfa'nın Akçakale ilçesinde avukatlar sandıklara toplu oy pusulalarının atıldığı iddia edilen bir oy verme merkezine girmeye çalışırken fiziksel [saldırıya uğramış](#); Şanlıurfa'nın Eyyübiye ilçesindeki CHP'li parti müşahitleri de dahil olmak üzere birçok yerde usulsüzlüklere itiraz ettikleri için parti müşahitleri fiziksel saldırıya uğrarken Mardin, Antakya ve Malatya'da parti müşahitleri ile sivil toplum temsilcileri fiziksel saldırıya uğramıştır.

daha geniş katılımını engelleyen engelleri aşmak için ortak çaba göstermeleri gerekliliğini bir kez daha doğrulamıştır.

XVIII. ÖNERİLER

Metin boyunca yer alan bu tavsiyeler, Türkiye'de seçimlerin işleyişini daha da geliştirmek ve seçimlerin AGİT taahhütleri ve demokratik seçimlere ilişkin diğer uluslararası yükümlülükler ve standartlarla tamamen uyumlu hale getirilmesine yönelik çabaları desteklemek amacıyla sunulmaktadır. Bu tavsiyeler, henüz ele alınmamış geçmiş DKİHB tavsiyeleriyle birlikte okunmalıdır. DKİHB, seçim sürecinin daha da iyileştirilmesi ve bu ve önceki raporlarda yer alan tavsiyelerin yerine getirilmesi konusunda Türkiye'deki yetkililere yardım etmeye hazırdır¹⁴⁴.

A. ÖNCELİKLİ ÖNERİLER

1. Tam anlamıyla demokratik seçimlerin yapılabilmesine zemin hazırlamak için, anayasa reformunun temel hak ve özgürlükler ile yargı bağımsızlığı konusunda geniş güvenceler sağlaması gerekmektedir. Yasal çerçeve, temel örgütlenme, toplanma, ifade ve seçme ve seçilme haklarıyla tutarlı olacak şekilde değiştirilmelidir.
2. Mevzuatın, cumhurbaşkanlığı seçiminin ikinci turuna ilişkin düzenlemeler de dahil olmak üzere, önemli eksiklikleri ve boşlukları gidermek amacıyla DKİHB'nin daha önceki tavsiyeleri doğrultusunda değiştirilmesi gerekmektedir. Değişiklik süreci tutarlı bir yasal çerçeve sağlamalı, kapsayıcı bir tutumla halkın görüşünün alınmasını içermeli ve siyasi uzlaşma sağlamalıdır.
3. Şeffaflığı ve halkın güvenini artırmak için, seçim idaresi organları kamuya açık oturumlar düzenlemeli ve tüm gündemler, kararlar ve şikayet ve itirazlara ilişkin ayrıntılı veriler dahil olmak üzere kamu yararına olan bilgileri zamanında ve tutarlı bir şekilde yayınlamalıdır.
4. Daha önce de tavsiye edildiği gibi, askeri okullardaki öğrencilerin ve askerlik görevini ifa etmekte olanların oy kullanma hakları iade edilmeli ve mahkumların oy kullanma haklarına getirilen kısıtlamalar, işlenen suçla orantılı olmalıdır. Zihinsel engelli kişilerin tam oy kullanma haklarını sağlamak için seçim mevzuatı CRPD'nin (Birleşmiş Milletler Engelli Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi) hedefleriyle uyumlu hale getirilmelidir.
5. Cinsiyet kotaları ve kadınların seçimi kazanabilecekleri sıralardan aday gösterilmesine yönelik gereklilikler de dahil olmak üzere, kadın adayları teşvik etmek için geçici özel yasal önlemlerin getirilmesi dikkate alınabilir. Ayrıca siyasi partiler, kadınların partilerine daha fazla katılımını teşvik etmek için, kadınların katılımının önündeki engellerin değerlendirilmesi ve toplumsal cinsiyete dayalı her türlü ayrımcılığın ele alınması da dahil olmak üzere gönüllü önlemler almayı düşünmelidirler.
6. Yetkililer, seçim kampanyaların gözdağı ve cezalandırılma korkusundan uzak, temel özgürlüklere tam saygı duyulan bir ortamda yürütülmesini sağlamak için gerekli tedbirleri almalıdır.

¹⁴⁴ 1999 [AGİT İstanbul Belgesi'nin](#) 25. maddesinde, AGİT katılımcısı Devletler, "DKİHB'nin seçim değerlendirmesini ve tavsiyelerini derhal takip etmeyi" taahhüt etmişlerdir. [2015 milletvekili seçimlerine](#) ilişkin 11 numaralı tavsiye (2015 milletvekili nihai raporu), [2015 erken milletvekili seçimlerine](#) ilişkin 9 numaralı tavsiye (2015 erken milletvekili nihai raporu) ve [2018 erken cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimlerine](#) ilişkin 2 numaralı tavsiye (2018 sonuç raporu) tamamen uygulanmıştır. [2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden](#) (2014 sonuç raporu) 1, 3, 5, 10, 17, 20 ve 23 numaralı tavsiyeler; 2015 TBMM nihai raporundan 2, 5, 10, 17, 20, 22, 23, 31 numaralı tavsiyeler; 2015 erken milletvekili seçimleri nihai raporundaki 10, 12, 15, 22 numaralı tavsiyeler; ve 2018 seçimleri nihai raporundaki 1, 4, 7, 11, 15, 18, 29, 31 ve 32 numaralı tavsiyeler kısmen uygulanmıştır.

7. Adil bir kampanya ortamı koşullarını sağlamak amacıyla, idari kaynakların kötüye kullanılması da dahil olmak üzere, tüm kampanya yasaklarının seçim çağrısından itibaren geçerli olmasının sağlanması göz önüne alınabilir. Kanun, kampanya kurallarının tüm adaylara eşit şekilde uygulanmasını ve görevdeki cumhurbaşkanının haksız avantajlardan faydalanmamasını sağlayacak şekilde düzenlenmelidir. Yetkililer, devlet ile siyasi parti arasında açık bir ayrım sağlayan ve adayların görevlerinin getirdiği avantajları seçim amaçları doğrultusunda kullanmalarını önlemek amacıyla, idari kaynakların kötüye kullanılmasına karşı etkili bir yaptırım mekanizması da dahil olacak şekilde, önlemler almalı, seçim kampanyalarıyla ilişkili tüm suçları soruşturarak etkili bir kampanya denetimi gerçekleştirmelidirler.
8. Kampanya finansmanı çerçevesini uluslararası iyi uygulamalar ve GRECO tavsiyeleriyle uyumlu hale getirmek için yetkililerin belirtilen boşlukları ve belirsizlikleri ele alması gerekmektedir. Özellikle, yetkililer, kampanya bağışları ve harcamalarına ilişkin periyodik, zamanlı ve şeffaf raporlama uygulamaları oluşturmayı, bu tür raporların seçim gününden önce de dahil olmak üzere zamanında yayınlanmasını ve nitelikli bağımsız bir kuruma net bir gözetim ve izleme yetkisi sağlamayı değerlendirebilir. Ayrıca kampanya finansmanı düzenlemelerinin ihlali durumunda orantılı ve caydırıcı yaptırımlar getirilebilir.
9. Yasal çerçeve, hakaret ve iftirayı suç olmaktan çıkarıp, cumhurbaşkanı da dahil olmak üzere kamu görevlilerinin onuruna yönelik özel tedbirleri ve gerçeğe aykırı bilgi yayma nedeniyle cezai kovuşturmanın başlatılmasını kaldırıp, terörle mücadele kanunları ve bunların uygulamalarını hafifleterek uluslararası ifade özgürlüğü standartları ile uyumlu hale getirilecek şekilde revize edilmelidir.
10. Çevrimiçi içeriğe erişime getirilen herhangi bir kısıtlama, kesin ve kapsamlı yasal temellere dayanmalı ve uluslararası standartlarda belirtildiği gibi gereklilik ve orantılılık ilkelerine uygun olmalıdır. Erişimi kısıtlama yetkisi yalnızca yargıya ait olmalıdır. Engellenen web sitelerinin veya sosyal ağ paylaşımlarının veya hesaplarının kaydı kamuya açık olmalıdır.
11. Kesin seçim sonuçlarına itirazlar da dahil olmak üzere etkili yasal yollara başvurulabilmesini sağlamak amacıyla, yasal çerçeve, YSK kararlarının bağımsız bir yargı organı tarafından zamanında incelenmesine yönelik fırsat sağlayacak şekilde değiştirilmelidir. Anayasa Mahkemesi, Anayasayla korunan hakların ihlali iddialarına ilişkin YSK kararları üzerinde yargı yetkisine sahip olmalıdır.

B. DİĞER ÖNERİLER

Seçim Sistemi

12. Oy eşitliğini sağlamak için, seçmenlerin meclisteki vekillere oranındaki orantısızlığa çözüm bulmak amacıyla sandalye dağıtım sistemi gözden geçirilmelidir.

Seçim İdaresi

13. Kadınların seçim idaresi başkan ve üyesi olarak daha fazla temsil edilmesini sağlayacak önlemlerin alınması için ilave çabalara ihtiyaç vardır.
14. Seçimlere yönelik kapsamlı ve tutarlı bir yasal çerçeve sağlamak için YSK'nın, seçim mevzuatını tüm yönleriyle yeterince destekleyen düzenlemeler getirmesi gerekmektedir.

15. Seçim sürecinin uygulanmasında tutarlılığı sağlamak için YSK, siyasi partiler tarafından atanan üyeler de dahil olmak üzere İl Seçim Kurulları, İlçe Seçim Kurulları ve Sandık Kurullarının tüm üyeleri için zamanında, kapsamlı, standart ve zorunlu eğitimler düzenlemelidir.

Seçmen Kaydı

16. Seçmen listelerinin askı süresinin uzatılması, değişiklik son tarihinin seçim gününe yaklaştırılması ve seçmen katılımını kolaylaştıracak prosedürlerin basitleştirilmesi düşünülebilir.

Aday Kaydı

17. Ayrımcı olan adaylık ehliyeti koşulları, uluslararası standartlar ve taahhütler doğrultusunda gözden geçirilmelidir. Hükümlülerin adaylık haklarının ellerinden alınması ve iadesine ilişkin koşullar işlenen suçla orantılı olmalıdır.
18. Uluslararası standartlar ve iyi uygulamalara uygun olarak, siyasi partilerin kurulmasına ve siyasi partilerin seçimlere katılma ehliyetine ilişkin yasal gereklilikler, örgütlenme özgürlüğüne saygıyı artırmak ve çoğulculuğu teşvik etmek amacıyla gözden geçirilmelidir.

Medya

19. Seçime katılan adayların haberlerde tarafsız ve yansız bir şekilde yer almasına ilişkin yasal gereklilikler bağımsız bir medya düzenleme kurumu tarafından denetlenmeli, söz konusu kurum ihlallere karşı etkili çözümler sağlamalı ve alınan tüm şikayetler hakkında zamanlıca harekete geçmelidir. Tüm kampanya dönemi boyunca medyanın sistematik olarak izlenmesi, kurumun tarafsızlık gerekliliklerinin karşılandığından emin olmasına yardımcı olabilir. Kurum resmi kararlar verme yetkisine sahip olmalı ve tüm kararlar derhal yayınlanmalıdır.
20. Vatandaşların tarafsız ve analitik bilgiye erişimini kolaylaştırmak için, kamu yayıncılarının anayasal olarak güvence altına alınan bağımsızlığı ve tarafsızlığı, yönetimin bağımsız ve şeffaf bir şekilde atanması, bağımsız bir yayın politikası ve etkili gözetim yoluyla güçlendirilmelidir. Uluslararası taahhütlere uygun olarak, bir aday için kamu medyası tarafından yapılan kayırmacı her türlü muamele, kamu fonlarının kötüye kullanılması olarak değerlendirilmeli ve uygun şekilde ele alınmalıdır.

Seçim Uyuşmazlıklarının Çözümü

21. Seçim uyuşmazlıklarının çözümü çerçevesi, yasal durumu genişletmek, kampanyayla ilgili şikayetler için bir çerçeve oluşturmak, şikayette bulunma ve şikayetin çözülmesi için uygun süreler belirlemek için ve şikayetlerin halka açık oturumlarla ele alınmasını gerektirecek şekilde gözden geçirilmelidir.
22. Hukuki belirliliği ve tutarlılığı sağlamak için mevzuat, seçim idaresinin her seviyesinde oyların yeniden sayılması ve sonuçların iptal edilmesi taleplerinin kabul edilmesi konusuna düzenleme getirmelidir. Etkili yasal yollara başvurma hakkını sağlamak için YSK, seçim sonrası şikayetlerin sunulması ve karara bağlanmasına ilişkin yasal sürelerin kısaltılmasından kaçınılmalıdır.
23. Uyuşmazlık çözümü sürecinin etkinliğini artırmak için YSK ve alt seviye seçim kurulları, tüm şikayet ve itirazları esaslı bir şekilde değerlendirmeye ve iyi gerekçelere dayalı ve hukuki açıdan sağlam kararlar vermeye yönelik çabaları artırmalıdır. Ayrıca, YSK ve orta seviye seçim kurullarınca, seçim uyuşmazlıklarının çözümü sürecinde şeffaflığı ve kamunun güvenini artırmak için, şikayetlere ilişkin tüm kararların kanunun gerektirdiği şekilde yayınlanması da dahil olmak üzere birtakım önlemler alınabilir.

Seçim Gözlemi

24. Kanun, 1990 AGİT Kopenhag Belgesi'nin 8. maddesine uygun olarak, uluslararası ve vatandaş gözlemcilerin gözlemine olanak tanıyacak şekilde değiştirilmelidir. Gözlemcilere, oy kullanma, sayım ve döküm dahil olmak üzere seçim sürecinin tüm aşamalarına erişim hakkı tanınmalıdır. Gözlemcilerin akreditasyonu için yeterli düzenlemeler getirilmelidir.

Seçim günü

25. Engelli bireylerin seçimlere eşit katılımını teşvik etmek amacıyla, ilgili makamlar, fiziksel engelli seçmenlere kolay ve bağımsız erişim sağlayacak şekilde oy verme merkezleri için yeterli alan tahsis etmelidir. Görme engelli kişilerin yardımsız oy vermesini kolaylaştıracak şekilde kullanılan yardımcı araçların revize edilmesi dikkate alınabilir.
26. Etkili ve tutarlı bir uygulama sağlamak için seçim günü prosedürlerinin gözden geçirilmesi düşünülebilir. Sonuçların birleştirilmesi sürecinde tutarlılık ve şeffaflığın sağlanması için birleştirme tutanaklarındaki hataların ve tutarsızlıkların düzeltilmesine yönelik açık prosedürler oluşturulmalıdır

Birinci Tur Sonrası Yaşanan Gelişmeler

27. YSK, sandıkların kapanmasının ardından ön katılım verilerini derhal yayınlamalıdır. Şeffaflığı ve birleştirme sürecine güveni daha da artırmak için YSK, ön seçim sonuçlarını sandık başına ayrılmış olarak erişilebilir bir formatta yayınlamalı ve taranan tutanakları çevrimiçi olarak kullanılabilir hale getirmeyi dikkate almalıdır.

EK I: KESİN SEÇİM SONUÇLARI

CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ – İLK TUR

Toplam kayıtlı seçmen sayısı	64.145.504
Ülkede kayıtlı seçmen sayısı	60.721.745
Yurt dışında kayıtlı seçmen sayısı	3.423.759
Kullanılan toplam oy sayısı (katılım)	55.833.153 (yüzde 87,04)
Ülkede kullanılan oy sayısı (ülke içi katılım)	53.993.683 (yüzde 88,92)
Yurt dışında kullanılan oy sayısı (yurt dışı katılım)	1.839.470 (%53,73)
Geçerli oy sayısı	54.796.049
Geçersiz oy sayısı	1.037.104

Aday (oy pusulasında görünme sırasına göre)	Oylar	Yüzde
Recep Tayyip Erdoğan (AK Parti Ve MHP)	27.133.849	49.52
Muharrem İnce (Bağımsız aday)	235.783	0,43
Kemal Kılıçdaroğlu (CHP ve İyi Parti)	24.595.178	44.88
Sinan Oğan (Bağımsız aday)	2.831.239	5.17

CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ – İKİNCİ TUR

Toplam kayıtlı seçmen sayısı	64.197.454
Ülkede kayıtlı seçmen sayısı	60.771.236
Yurt dışında kayıtlı seçmen sayısı	3.426.218
Kullanılan toplam oy sayısı (katılım)	54.023.601 (yüzde 84,15)
Ülkede kullanılan oy sayısı (ülke içi katılım)	52.093.375 (yüzde 85,72)
Yurt dışında kullanılan oy sayısı (yurt dışı katılım)	1.930.226 (yüzde 56,34)
Geçerli oy sayısı	53.339.313
Geçersiz oy sayısı	684.288

Aday (oy pusulasında görünme sırasına göre)	Oylar	Yüzde
Recep Tayyip Erdoğan (AK Parti Ve MHP)	27.834.589	52.18
Kemal Kılıçdaroğlu (CHP ve İyi Parti)	25.504.724	47.82

Kaynak: YSK kararı no. [2023/1269](#) İl Sonuç Birleştirme Tutanakları ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi Sonuçlarının Birleştirilmesi Hakkında Karar

MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ

Kullanılan toplam oy sayısı (katılım)	55.835.895 (yüzde 87,05)
Ülkede kullanılan oy sayısı (ülke içi katılım)	53.994.049 (yüzde 88,92)
Yurt dışında kullanılan oy sayısı (yurt dışı katılım)	1.841.846 (yüzde 53,80)
Geçerli oy sayısı	54.442.588
Geçersiz oy sayısı	1.393.307

Siyasi parti (oy pusulasında görünme sırasına göre)	Oylar	Yüzde	Yetkiler
Millet Partisi	52.315	0.10	--
Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR)	42.509	0,08	--
Türkiye Komünist Partisi (TKP)	63.809	0.12	--
Türkiye Komünist Hareketi (TKH)	17.476	0,03	--
Sol Parti (Sol Parti)	77.992	0.14	--
Genç Parti (Genç Parti)	112.972	0,21	--
Memleket Partisi	502.669	0,92	--
Büyük Birlik Partisi (BBP)	530.770	0,97	--
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)	19.392.462	35.62	268
Yeniden Refah Partisi	1.527.048	2.80	5
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	5.484.820	10.07	50
Yeşil Sol Parti (Yeşil Sol Parti)	4.803.922	8.82	61
Türkiye İşçi Partisi (TİP)	956.057	1.76	4
Adalet Birlik Partisi (AB)	41.196	0,08	--
Anavatan Partisi (ANAP)	66.102	0.12	--
Yenilik Partisi (YP)	11.171	0,02	--
Halk Kurtuluş Partisi (HKP)	31.831	0,06	--
Milli Yol Partisi (Milli Yol)	17.758	0,03	--
Vatan Partisi	52.720	0.10	--
Güç Birliği Partisi (GBP)	26.359	0,05	--
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	13.802.183	25.35	169
İyi Parti	5.275.981	9.69	43
Adalet Partisi (AP)	109.236	0.20	--
Zafer Partisi	1.216.399	2.23	--
Bağımsız Adaylar (Toplam)	226.831	0.42	--

Kaynak: YSK kararı no. [2023/1255](#) İl Sonuç Birleştirme Tutanakları ve Milletvekili Seçimi Sonuçlarının Birleştirilmesi Hakkında Karar

EK II: ULUSLARARASI SEÇİM GÖZLEM HEYETİNDEKİ GÖZLEMCİLERİN LİSTESİ

AGİT Parlamenter Asamblesi

Michael	LINK	Özel Koordinatör (İlk tur)	Almanya
Farahnaz	KARIMI	Özel Koordinatör (İkinci tur), Heyet Başkanı	Hollanda
Stephanie	KRISPER	Milletvekili	Avusturya
Andreas	MINNICH	Milletvekili	Avusturya
Christian	RIES	Milletvekili	Avusturya
Selma	YILDIRIM	Milletvekili	Avusturya
Emine	AGHAZADA	Milletvekili	Azerbaycan
Tural	GANJALIYEV	Milletvekili	Azerbaycan
Azay	GÜLİYEV	Milletvekili	Azerbaycan
Malik	BEN ACHOUR	Milletvekili	Belçika
Kristof	CALVO Y KASTANER	Milletvekili	Belçika
Naval	FARİH	Milletvekili	Belçika
Ornella	SCHREURS	Heyet Personeli	Belçika
Desislava	ATANASOVA	Milletvekili	Bulgaristan
Kristian	VIGENIN	Milletvekili	Bulgaristan
Davor	BERNARDIC	Milletvekili	Hırvatistan
Hrvoje	SIMIC	Milletvekili	Hırvatistan
Irene	CHARALAMBIDES PAPAPAVLOU	Milletvekili	Kıbrıs
Kyriakos	KYRIAKOU HADJIYIANNI	Milletvekili	Kıbrıs
Christos	SENEKIS	Milletvekili	Kıbrıs
Zbyněk	LINHART	Milletvekili	Çek Cumhuriyeti
Jana	PASTUCHOVA	Milletvekili	Çek Cumhuriyeti
Lucie	POTUCKOVA	Milletvekili	Çek Cumhuriyeti
Jan	ZENGİN	Milletvekili	Çek Cumhuriyeti
Silvia	ANDRISOVA	Heyet Personeli	Çek Cumhuriyeti
Katerina	KOSARIKOVA	Heyet Personeli	Çek Cumhuriyeti
Kim Aas	CHRISTENSEN	Milletvekili	Danimarka
Andreas	BAKER	AGİT PA Sekreterliği	Danimarka
Eeva-Johanna	ELORANTA	Milletvekili	Finlandiya
Johannes	KÖSKİNEN	Milletvekili	Finlandiya
Jouni	OVASKA	Milletvekili	Finlandiya
Jean Yves	LECONTE	Milletvekili	Fransa
Manon	COMET	AGİT PA Sekreterliği	Fransa
Stephanie	KOLTCHANOV	AGİT PA Sekreterliği	Fransa
Nikoloz	SAMHARADZE	Milletvekili	Gürcistan
Renata	ALT	Milletvekili	Almanya
Canan	BAYRAM	Milletvekili	Almanya
Daniela	DE RIDDER	Milletvekili	Almanya
Malte	KAUFMANN	Milletvekili	Almanya
Stefan	KEUTER	Milletvekili	Almanya
Dirk-Ulrich	MENDE	Milletvekili	Almanya

Boris	MIJATOVIC	Milletvekili	Almanya
Thomas	ROWEKAMP	Milletvekili	Almanya
Tim	KNOBLAU	AGİT PA Sekreterliği	Almanya
Freyja	KOCI	AGİT PA Sekreterliği	Almanya
Roberto	MONTELLA	AGİT PA Sekreterliği	İtalya
Sultan	DYUSSEMBINOV	Milletvekili	Kazakistan
Yerlan	SAIROV	Milletvekili	Kazakistan
Giedrius	SURPLYs	Milletvekili	Litvanya
İskender	MUSCAT	Milletvekili	Malta
Boris	DITTRICH	Milletvekili	Hollanda
Ardina	GERKENS	Milletvekili	Hollanda
Femmy	DE JONG	Heyet Personeli	Hollanda
İgor	JANUSHEV	Milletvekili	Kuzey Makedonya
Halil	SNOPCHE	Milletvekili	Kuzey Makedonya
Monika	ZAJKOVA	Milletvekili	Kuzey Makedonya
Biljana	OGNENOVSKA	Heyet Personeli	Kuzey Makedonya
Marian Abdi	HUSSEIN	Milletvekili	Norveç
Sverre	MYRLI	Milletvekili	Norveç
Rafal	ADAMCZYK	Milletvekili	Polonya
Barbara	BARTUS	Milletvekili	Polonya
Grzegorz	BIERECKI	Milletvekili	Polonya
Joanna	LICHOCKA	Milletvekili	Polonya
Agnieszka	POMASKA	Milletvekili	Polonya
Dariusz	ROSATI	Milletvekili	Polonya
Dariusz	STEFANIUK	Milletvekili	Polonya
Marcin	MYKIETYNSKI	Heyet Personeli	Polonya
André	GUIMARAES	Milletvekili	Portekiz
	COELHO LIMA		
Florin-Alexandru	ALEXE	Milletvekili	Romanya
Katalin-Daniel	FENECHIU	Milletvekili	Romanya
Christine	THELLMANN	Milletvekili	Romanya
Teodora	MITRU	Heyet Personeli	Romanya
Paolo	RONDELLI	Milletvekili	San Marino
Abdili	SERIF	AGİT PA Sekreterliği	Sırbistan
Dimitrije	TODORIC	AGİT PA Sekreterliği	Sırbistan
Sebastián	GONZALEZ	Milletvekili	ispanya
	VAZQUEZ		
Artemi Vicente	RALLO	Milletvekili	ispanya
	LOMBARTE		
Johan	BUSER	Milletvekili	İsveç
Cemal	EL-HAJ	Milletvekili	İsveç
Lars	ISAKSSON	Milletvekili	İsveç
Jessica	RODEN	Milletvekili	İsveç
Helena	STORCKENFELDT	Milletvekili	İsveç
Linnea	WICKMAN	Milletvekili	İsveç
Simona	DE CIUTIIS	Heyet Personeli	İsveç
Fredrik	SVENSSON	Heyet Personeli	İsveç
Rupa	HUQ	Milletvekili	Birleşik Krallık
Mark	PRITCHARD	Milletvekili	Birleşik Krallık
Royston	SMITH	Milletvekili	Birleşik Krallık

Victoria	SPARZ	Milletvekili	Amerika Birleşik Devletleri
Nathaniel	PARRY	AGİT PA Sekreterliği	Amerika Birleşik Devletleri
Bakhtiyor	NISHANOV	Heyet Personeli	Amerika Birleşik Devletleri
Demitra	PAPPAS	Heyet Personeli	Amerika Birleşik Devletleri
Kyle	PARKER	Heyet Personeli	Amerika Birleşik Devletleri
Stephen	SCHRAGE	Heyet Personeli	Amerika Birleşik Devletleri
Pavlo	FROLOV	Milletvekili	Ukrayna
Iryna	GERASHCHENKO	Milletvekili	Ukrayna
Hanna	LICHMAN	Milletvekili	Ukrayna
Iryna	SABASHUK	AGİT PA Sekreterliği	Ukrayna

Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi

Frank	SCHWABE	Heyet başkanı	Almanya
Stefan	SCHNACH	Milletvekili	Avusturya
Katharina	PABEL	Venedik Komisyonu	Avusturya
Kamal	JAFAROV	Milletvekili	Azerbaycan
Rafael	HÜSEYNOV	Milletvekili	Azerbaycan
George	LOUCAIDES	Milletvekili	Kıbrıs
Mireille	CLAPOT	Milletvekili	Fransa
Marie-Christine	DALLOZ	Milletvekili	Fransa
Nicole	DURANTON	Milletvekili	Fransa
André	VALLINI	Milletvekili	Fransa
Sylvie	AFFHOLDER	AKPM Sekreterliği	Fransa
Philippe	CHAISE	AKPM Sekreterliği	Fransa
Sevda	GÜNDÜZ	AKPM Sekreterliği	Fransa
Heike	ENGELHARDT	Milletvekili	Almanya
Gyde	JENSEN	Milletvekili	Almanya
Max	LUCKS	Milletvekili	Almanya
Derya	TÜRK-NACHBAUR	Milletvekili	Almanya
Michael	JANSSEN	Venedik Komisyonu	Almanya
Sunna	ÆVARSDÓTTIR	Milletvekili	İzlanda
Simone	BILLI	Milletvekili	İtalya
Valentina	GRIPPO	Milletvekili	İtalya
Andrea	ORLANDO	Milletvekili	İtalya
Kestiutis	MUSULIS	Milletvekili	Litvanya
Margaret	DE BOER	Milletvekili	Hollanda
Jacek	PROTASIEWICZ	Milletvekili	Polonya
Andrzej	SZEJNA	Milletvekili	Polonya
İsabel	MEIRELLES	Milletvekili	Portekiz
Paulo	PISCO	Milletvekili	Portekiz
Denise Elena	NEAGU	Milletvekili	Romanya
Cristian	NICULESCU-TAGARLAS	Milletvekili	Romanya
Diana	STOİKA	Milletvekili	Romanya
Bogdan	TORCATORIU	AKPM Sekreterliği	Romanya

Iva	DIMIC	Milletvekili	Slovenya
Dekan	PREMIK	Milletvekili	Slovenya
Anton	GOMEZ REINO	Milletvekili	ispanya
Pierre Alain	FRIDEZ	Milletvekili	İsviçre
Kate	OSAMOR	Milletvekili	Birleşik Krallık
Simon	RUSSELL	Milletvekili	Birleşik Krallık

AGİT/DKİHB Kısa Dönemli Gözlemciler

Philipp	HERMANN		Avusturya
Lena	LEPUSCHÜTZ		Avusturya
Vera	PENZ		Avusturya
Matthias	WIERNSPERGER		Avusturya
Günay	ASADLI		Azerbaycan
Emiliya	BAYRAMOVA		Azerbaycan
Fahreddin	HASAN-ZADA		Azerbaycan
Azar	HASRAT		Azerbaycan
Vusala	HÜSEYNLİ		Azerbaycan
Ramil	İSKANDARLI		Azerbaycan
Abbas	PANAHOV		Azerbaycan
Günel	SAFAROVA		Azerbaycan
Helena	BERG		Belçika
Frederic	DE CONINCK		Belçika
Laurent	DESTRUVAUX		Belçika
Arnaud	FERDİNANDE		Belçika
Geraldine	LAMFALUSSY		Belçika
Zahra	ALSALIHİY		Kanada
Sara	BRANNEN		Kanada
Dawit	BULCHA		Kanada
P. Tyrus	CAMERON		Kanada
Diane	DAGENAIS		Kanada
Melinda	DEVINE		Kanada
Zoe	DUGAL		Kanada
Eljonai	KAMTO		Kanada
Cesar	LEOS TORO		Kanada
Paul	LYZANIWSKI		Kanada
Alexina	MCLEOD		Kanada
Jennifer	MEURER		Kanada
George	MORGAN		Kanada
Maxime	PEDNEAULT		Kanada
Barbara	PUSZKAR		Kanada
Alfonlar	SHOSHI		Kanada
Geoffrey	TOWNSEND		Kanada
Sonya	VANDEVYVERE		Kanada
Shahzad	ZAHİD		Kanada
Jitka	ADAMCIKOVA		Çek Cumhuriyeti
Marcel	BEDNAR		Çek Cumhuriyeti
Martina	DOCKALOVA		Çek Cumhuriyeti
İvan	DUDAK		Çek Cumhuriyeti
Kornélie	GATICA GRONSKÁ		Çek Cumhuriyeti
František	HAVLİN		Çek Cumhuriyeti

Lenka	HRABALOVA	Çek Cumhuriyeti
Paul	HRNCIR	Çek Cumhuriyeti
Milano	KALCU	Çek Cumhuriyeti
Katerina	KRAMESOVA	Çek Cumhuriyeti
Yakub	KRC	Çek Cumhuriyeti
Lubor	KYSUČAN	Çek Cumhuriyeti
Simona	LOSMANOVÁ	Çek Cumhuriyeti
Olga	NEZMESKALOVA	Çek Cumhuriyeti
Paul	PSEJA	Çek Cumhuriyeti
Robert	STOJANOV	Çek Cumhuriyeti
Petr	SVEPELER	Çek Cumhuriyeti
Olga	SVEPESOVA BLATAKOVA	Çek Cumhuriyeti
Patrik	TAVFAR	Çek Cumhuriyeti
Hanne	BERGMANN	Danimarka
John	GEARY	Danimarka
Tom	HØYEM	Danimarka
Bo	JENSEN	Danimarka
Torsten	JUUL	Danimarka
Peder	LARSEN	Danimarka
Jeppe	OLSEN	Danimarka
Birte Torp	PEDERSEN	Danimarka
Jytte Vagner	PETERSEN	Danimarka
Mette	SELCHAU	Danimarka
Hanne	SEVERİNSEN	Danimarka
Stig	SKOVBO	Danimarka
BO	WEBER	Danimarka
Björn	PIIBUR	Estonya
Anna	JUHOLA	Finlandiya
Jyrki	KANKAANPÄÄ	Finlandiya
Taiana	KHROL-LAPPALAINEN	Finlandiya
Petteri	LONDEN	Finlandiya
Tuomas	PALENİUS	Finlandiya
Aija	SAARI	Finlandiya
Marek	BAZİN	Fransa
Elise	BERNARD	Fransa
Leila	BRONCARD	Fransa
Laurent	CAMPIGOTTO	Fransa
Sara	CAUNES	Fransa
Teotime	CHABRE	Fransa
Pascal'in	DELUMEAU	Fransa
Floransa	GANOUX	Fransa
Maia	JOUSSERANDOT	Fransa
Véronique	LASSERRE-FY	Fransa
Pierre Yves	MALLET-PERRIER	Fransa
Amandine Charlotte	MAQUES	Fransa
Elise	MASSICARD	Fransa
Deniz	MATHÉ	Fransa
Eric	MIRGUET	Fransa
Remi	PELLERİN	Fransa
Edwin	ROBERT	Fransa

Cyril	ÇAY	Fransa
Nicolas	TEINDAS	Fransa
Isabelle	TURANCHEAU	Fransa
Fanta	TRAORE	Fransa
Mounir	ZAİR	Fransa
Stefan	BERİNG	Almanya
Arnaud	BOEHMANN	Almanya
Petra	BORNHOEFT	Almanya
Helmut	BROCKE	Almanya
Ingeborg	CHYLA	Almanya
Anita	DEPPE	Almanya
Thomas	DOEHNE	Almanya
Çaban	DR. SALİH	Almanya
Christoph Hubert Alexander	FREIHERR VON FEILITZSCH	Almanya
Clara	FRİEDRİCH	Almanya
Randolph	GALLA	Almanya
Eva	GMELIN	Almanya
Walter	GOEPFERT	Almanya
Modhafer	HAJJI	Almanya
Katharina	HAMMANN	Almanya
Fabian	HARTJES	Almanya
Johannes	HENTSCHKE	Almanya
Thomas	HOFMANN	Almanya
Dorothee	HUTTER	Almanya
Jasna	IBACH	Almanya
Michael	JELONEK	Almanya
Gudula	KILIAS	Almanya
Rainer	KLEFFEL	Almanya
Jürgen	KLIMKE	Almanya
Christian	KONRAD	Almanya
Jutta	KRAUSE	Almanya
Florian	KRICK	Almanya
Daniel	KUEHNHENRICH	Almanya
Thomas	LESZKE	Almanya
Wolfgang	LICHTER	Almanya
Maik	MARTIN	Almanya
Anja	MIHR	Almanya
Christa	MUELLER	Almanya
Christina	MUESCHEN	Almanya
Ulrike	NEUNDORF	Almanya
Salif	NIMAGA	Almanya
Felix	NOLTING	Almanya
Martin	OHLSEN	Almanya
Franz	PABST	Almanya
Christine	RADOMSKY	Almanya
Eckart	ROHDE	Almanya
Oliver Siegfried	SCHEEL	Almanya
Volker	SCHILLER	Almanya
Brigitte	SCHMID	Almanya

Ursula	SCHULZE-ABOUBACAR	Almanya
Marlene	SIECK	Almanya
Sabine	SMOLKA-GUNSAM	Almanya
Bona-Sande	SPAEKER	Almanya
Sena	STAUFER	Almanya
Ines	THEVARAJAH	Almanya
Pavel	UTITZ	Almanya
Christoph	VEITH	Almanya
Gisbert	VON HAUGWITZ	Almanya
Jürgen	WAYAND	Almanya
Edith	WEBER	Almanya
Birgit Uta	WECKLER	Almanya
Florian	WEGELEIN	Almanya
Friederike	WÜNSCHMANN	Almanya
Alexandra	DOBOLYI	Macaristan
Attila	FODOR	Macaristan
Krisztina	KATONA	Macaristan
Sorcha	CASEY Ó SIOCHRÚ	İrlanda
Michael	GOOD	İrlanda
Elizabeth	MULLAN	İrlanda
David	O'SHEA	İrlanda
Mary	WHELAN	İrlanda
Claudia	BETTIOL	İtalya
Giuliana	CECCARELLI	İtalya
Maria Tiziana	CERABINO	İtalya
Federico	ORSI	İtalya
Alberto	RIBOLLA	İtalya
Filippo	ROSIN	İtalya
Maria	BERGERVOET	Hollanda
Gaya	BLOM	Hollanda
Eduard	DE BOUTER	Hollanda
Nilüfer	GÜNDOĞAN	Hollanda
Caroline Laura	LUBBINGE	Hollanda
Maria J. J.	LUCAS	Hollanda
Natasja	NIKOLIC	Hollanda
Hendrik	ORMEL	Hollanda
Cornelis	ROS	Hollanda
Reinerius	SPITZ	Hollanda
Erik	VERSCHUUR	Hollanda
Alexander	WEISSINK	Hollanda
Servatius	WIEMERS	Hollanda
Even	ARONSEN	Norveç
Orrvar	DALBY	Norveç
Jonas	DRAEGE	Norveç
Karoline	FOSS	Norveç
Kine	FRISTAD	Norveç
Marcia Andrea	HAUGEDAL	Norveç
Dag	HELLESUND	Norveç
Stine	MÜNTER	Norveç
Cecilie	ORESTIS	Norveç

Turid	POLFUS	Norveç
Reidun Johanne	SAMUELSEN	Norveç
Hilde	VÆRDAL	Norveç
Anne Siri	WATHNE	Norveç
Diogo	MELO	Portekiz
Florina-Alexandra	COMAN	Romanya
Andreea Mihaela	GAGEA	Romanya
Diandra-Nicoleta	PAVEL	Romanya
Inginur	RUSTEM	Romanya
Zuzana	SCEPANOVA	Slovakya
Sergi	CUADRA DOMÍNGUEZ	İspanya
Esteban	ELENA GONZÁLEZ	İspanya
Pilar	GÁLVEZ GARCÍA	İspanya
Sara	GUTIERREZ LEIVA	İspanya
Diego	HERRERO DE EGAÑA	İspanya
Manuel	HIDALGO	İspanya
Juan José	LÓPEZ GÓMEZ	İspanya
Alberto	NUNEZ SABARIS	İspanya
Manuela	ROJAS SANTIAGO	İspanya
Catrine Ulrika	ÅKERBLOM	İsveç
Alessandro	BARTOLINI	İsveç
Knut	BERGKNUT	İsveç
Anna Victoria	ENSTROEM LINDSKOG	İsveç
Erik Hjalmar Knutsson	HAMMARSKJÖLD	İsveç
Arvid Anders	LIDEN	İsveç
Helena Birgitta	MUNTHER	İsveç
Hans	NARESKOG	İsveç
Kajsa	NORMAN	İsveç
Sven Linus Rickard	NYGREN	İsveç
Håkan Per-Olov	NYMAN	İsveç
Gudlaug Bjoerg	OLAFSDOTTIR	İsveç
Peter	WÅLLBERG	İsveç
Raphaël	BERGER	İsviçre
Michele	CALASTRI	İsviçre
Gregoire	DURUZ	İsviçre
Sarah-Jeanne	GIROUX-RICHARD	İsviçre
Anne-Cécile	LEYVRAZ	İsviçre
Niniane	PAEFFGEN	İsviçre
Andreas	SPEISER	İsviçre
Anita	STREULE	İsviçre
Jeanne	VU VAN	İsviçre
David	WINIGER	İsviçre
Bujar	AJDARI	Amerika Birleşik Devletleri
Nabil	AL-TIKRITI	Amerika Birleşik Devletleri
Julie	BARKER	Amerika Birleşik Devletleri
Anthony	BESSETTE	Amerika Birleşik Devletleri
Dana	CASTAGNA	Amerika Birleşik Devletleri
Margaret	CLEMENT	Amerika Birleşik Devletleri
Brett	GOODE	Amerika Birleşik Devletleri
Andrew	GRIDINSKY	Amerika Birleşik Devletleri

Tanya	KARPIAK	Amerika Birleşik Devletleri
Eda	MATCHAK	Amerika Birleşik Devletleri
Michel	NJANG	Amerika Birleşik Devletleri
Hans	OPSAHL	Amerika Birleşik Devletleri
Laureen	PFANNENSTIEL	Amerika Birleşik Devletleri
Mickelle	RODGERS RODRIGUEZ	Amerika Birleşik Devletleri
Kimberly	SAYERS-FAY	Amerika Birleşik Devletleri
Melissa	STONE	Amerika Birleşik Devletleri
Carol	WAHL	Amerika Birleşik Devletleri
Timothy	WAHL	Amerika Birleşik Devletleri
Jesse	WALTER	Amerika Birleşik Devletleri
Roxanne	WEISS	Amerika Birleşik Devletleri

AGİT/DKİHB Uzun Dönemli Gözlemciler

Andrea Elisabeth	JAKOBER	Avusturya
Ahmad Jawid	NOOR	Kanada
Jennifer Larissa	OLCHOWY	Kanada
Adam	DRNOVSKY	Çek Cumhuriyeti
Milan	KUKSA	Çek Cumhuriyeti
Karin Bo	BERGQUIST	Danimarka
Lars Christian	NYHOLM	Danimarka
Mari Johanna	PAAJANEN	Finlandiya
Camille	FORITE	Fransa
Benedicte Marie	GLENYS WILLIAMS	Fransa
Rodolphe	OBERLE	Fransa
Ingo	BUETTNER	Almanya
Natalie	KRIEGER	Almanya
Christiane	SCHWARZ	Almanya
Kieran Andrew	DALTON	İrlanda
Noemi	ARCIDIACONO	İtalya
Andrea	FUNGENZI	İtalya
Emil Shakir	UULU	Kırgızistan
Gerrit Jan	BOUWHUIS	Hollanda
Judith Petrina	KIERS	Hollanda
Narve	RIO	Norveç
Eva Kristin	URESTAD PEDERSEN	Norveç
Maud Agneta	JOHANSSON	İsveç
Rebecca Linn	PALMER	İsveç
Mario	BARFUS	İsviçre
Thomas	HOLZER	İsviçre
Christine Beguelin	SARGENTI	İsviçre
Nataliia	KHARCHENKO	Ukrayna

AGİT/DKİHB Çekirdek Ekibi

Jan	PETERSEN	Norveç	Misyon Başkanı
Aliaksandr	CHALIADZINSKI	Belarus	
Vania	ANGUELOVA	Bulgaristan	
Marla	MORRY	Kanada	
Marcela	MAŠKOVÁ	Çek Cumhuriyeti	
Kerstin	DOKTER	Almanya	

László	BELÁGYI	Macaristan
Julia	MANCHIN	Macaristan
Marcell	NAGY	Macaristan
Andrea	CECCHI	İtalya
Myagmartogtokh	TUMENNASAN	Moğolistan
Paweł	JURCZAK	Polonya
Ivana	STANOJEV	Sırbistan
Farrukh	JURAQULOV	Tacikistan
Egor	TILPUNOV	Ukrayna
Ian	MITCHELL	Birleşik Krallık

DKİHB HAKKINDA

AGİT/DKİHB HAKKINDA Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu (DKİHB) "insan haklarına ve temel özgürlüklere mutlak saygıyı, hukukun üstünlüğüne bağlılığı teminat altına almak, demokrasinin ilkelerine destek vermek ve(...) demokratik kurumların kurulması, güçlendirilmesi ve korunmasının yanı sıra hoşgörünün toplumda yaygınlaşmasına destek vermek" konularında üye devletlere yardımcı olan temel AGİT kurumudur. (1992 tarihli Helsinki Zirvesi Belgesi) Büroya, aynı zamanda, AGİT'in insani boyutu olarak atıfta bulunmaktadır.

Merkezi Varşova'da (Polonya) bulunan DKİHB 1990 yılında gerçekleştirilen Paris Zirvesi sırasında Özgür Seçimler için Büro olarak kurulmuş ve Mayıs 1991 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. Bir yıl sonra, insan hakları ve demokratikleşme konularını kapsayacak genişlikte bir yetkilendirmeyi yansıtmak amacıyla büronun adı değiştirilmiştir. Bugün bünyesinde 150'den fazla çalışan bulunmaktadır.

DKİHB seçim gözlemi alanında Avrupa'da en önde gelen kuruluştur. Her yıl, AGİT bölgesinde gerçekleşen seçimlerin, AGİT taahhütleri ile ulusal mevzuatın yanısıra, demokratik seçimler için gereken diğer uluslararası yükümlülükler ve standartlara uygun şekilde yapılıp yapılmadığını değerlendirmek üzere binlerce gözlemcinin görevlendirilmesini koordine eder ve düzenler. Kendine özgü metodolojisi seçim sürecinin tümüyle ilgili derinlemesine bir kavrayış sağlar. Yardımcı nitelikli projeler aracılığıyla, DKİHB üye devletlere seçim sistemlerini iyileştirmeleri ile ilgili yardım eder.

Büro'nun demokratikleştirme faaliyetleri şunları kapsamaktadır: Hukukun üstünlüğü, mevzuat desteği, demokratik idare, göç ve dolaşım özgürlüğü ve cinsiyet eşitliği. AGİT/DKİHB demokratik yapıları geliştirme çabası ile her yıl birtakım hedeflenmiş yardım programlarını hayata geçirir.

DKİHB aynı zamanda, üye devletlere AGİT'in insani boyutu ile ilgili taahhütleri ile uyumlu olarak, insan hakları ve temel özgürlükleri koruma ve teşvik etme hakkındaki yükümlülüklerini yerine getirme konusunda yardımcı olur. Buna, çeşitli ortaklarla beraber çalışarak, terörizme karşı mücadelede insan hakları, insan ticaretine maruz kalmış kişilerin insan haklarının geliştirilmesi, insan hakları eğitim ve öğretimi, insan hakları izleme ve raporlama, kadınların insan hakları ve güvenliği gibi tematik alanlarda uzmanlık sağlayarak, kapasite oluşturma ve iş birliğini teşvik etme yoluyla ulaşılır.

DKİHB, hoşgörü ve ayrımcılık yapmama alanlarında, nefret suçlarına ve ırkçılıkla ilgili olaylara, yabancı düşmanlığına, Yahudi düşmanlığına ve hoşgörüsüzlüğün diğer biçimlerine karşı verilen tepkiyi güçlendirme konusunda üye Devletlere destek sağlamaktadır. DKİHB'nin hoşgörü ve ayrımcılık yapmama ile ilgili faaliyetleri şu alanlara odaklanmıştır: mevzuat; kolluk kuvvetleri eğitimi; nefret nedenli suçlara ve olaylara verilen tepkilerin izlenmesi, raporlanması ve takip edilmesi; ve bunların yanı sıra, hoşgörü, saygı ve karşılıklı anlayışı destekleyen eğitsel faaliyetler.

DKİHB, Roman ve Sinti toplulukları konusundaki politikaları hakkında üye Devletlere tavsiyelerde bulunur. Roman ve Sinti toplulukları arasında kapasite oluşturma ve ağ kurma konularını destekler ve Roman ve Sinti temsilcilerinin politika oluşturan organlara katılımını teşvik eder.

Tüm DKİHB faaliyetleri AGİT'e üye Devletler, AGİT kurumları ve saha operasyonlarının yanı sıra diğer uluslararası örgütler ile de yakın koordinasyon ve iş birliği içinde yürütülmektedir.

Daha fazla bilgi için DKİHB'nin internet sayfasına başvurabilirsiniz: (www.osce.org/ODIHR).